

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA FILOZOFIJO
ODDELEK ZA SOCIOLOGIJO

DIPLOMSKO DELO

LJUBLJANA, 2016

NINA PAP

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA FILOZOFIJO
ODDELEK ZA SOCIOLOGIJO

DIPLOMSKO DELO

Etični problemi z evgeniko in njeni vplivi na družbo
prihodnosti

Študijski program:
FILOZOFIJA-D
SOCIOLOGIJA-D

Mentorja: Dr. Igor Pribac, Dr. Avgust Lešnik

LJUBLJANA, 2016

NINA PAP

POSVETILO

Sinu Filipu v upanju, da bo njegova generacija dočkala množico pozitivnih učinkov novih konvergentnih tehnologij in ohranila čut za sočloveka.

Mami in stari mami, katerih spomin v obliki genske zapuščine živi v meni.

ZAHVALA

Zahvaljujem se partnerju Florjanu, očetu in moji Zdenki za neizmerno podporo in optimizem, za finančno pomoč in vlogo varuš, da sem lahko dokončala zastavljeno.

Hvala doc. dr. Igorju Pribcu in dr. Avgustu Lešniku za mentorstvo, pomoč, kritike, spodbude in usmeritve pri pisanju diplomskega dela.

IZJAVA O AVTORSTVU DIPLOMSKEGA DELA

Spodaj podpisana Nina Pap, z vpisno številko 18020241, sem avtorica diplomskega dela z naslovom Etični problemi z evgeniko in njeni vplivi na družbo prihodnosti.

S svojim podpisom zagotavljam, da sem diplomsko delo izdelala samostojno pod mentorstvom dr. Igorja Pribca in dr. Avgusta Lešnika. Soglašam z javno objavo elektronske oblike diplomskega dela na spletnih straneh FF.

V Ljubljani, dne 15. 9. 2016

Podpis avtorice_____

POVZETEK

Človek od nekdanj spreminja svoje okolje in sebe, krepi svoje sposobnosti in hrepeni po preseganju omejitev, ki mu jih je naložila narava. S Francisom Galtonom in njegovo »evgeniko«, ki označuje dobro rojstvo, se je začela nova doba spreminjanja človeka. Zaradi kolektivnega spomina na kršitve človekovih pravic v imenu evgeničnega zgodovinskega gibanja se na prehodu v novo dobo biotehnologij sprašujemo o moralnih in etičnih vidikih uporabe le-teh. Človeška krepitev v kontrastu s terapijo nudi razširitev reproduktivnih svoboščin bodočih staršev, pojavljajo pa se vprašanja v zvezi z razvrednotenjem človeškega dostojanstva oziroma človekove narave. Liberalni evgeniki zagovarjajo razvoj nove znanosti zaradi številnih pozitivnih učinkov, ki jih bo človeška krepitev prinesla bodočim generacijam. Reproductivne svoboščine pa ne smejo omejevati pravic bodočih otrok do njihovih svobodnih izbir in pravice do odprte prihodnosti, obenem pa ne smejo biti prestroge in preprečevati izbir staršev, kadar niso v škodo njihovim potomcem ali drugim članom družbe. V zvezi z regulacijo konvergentnih tehnologij, ki s seboj prinašajo potencialna tveganja, se uveljavlja previdnostno načelo. V imenu medgeneracijske pravičnosti nas zanimajo tudi izračuni škode in koristi, ki jih bomo prenesli na bodoče generacije skupaj z možnostmi ohranjanja enakosti in svobode.

Ključne besede: evgenika, človeška krepitev, reproduktivne svoboščine, liberalna evgenika, medgeneracijska pravičnost.

ABSTRACT

People have always tried to change the environment and themselves, to improve their skills and yearned to overcome the limits imposed by nature. Francis Galton and his eugenics, which means “good birth”, started a new era of transforming people. Since our society is in the transition to the biotechnology age, we have to ask ourselves about the moral and ethical aspects of its use due to collective memory of violation of human rights in the name of the historical eugenics movement. In contrast to therapy, human enhancement offers the expansion of reproductive liberty of parents-to-be, but there are issues relating to the devaluation of human dignity or human nature. Liberal eugenicists support the development of the new science because of many positive effects that human enhancement will bring to future generations. However, reproductive liberty should not restrict the rights of future children to have the freedom of choice and the right to open future, while not being too strict and restricting the parents’ choice when they do not harm their descendants or other members of society. As to the regulation of convergent technologies, which do carry some potential risks, the precautionary principle has been applied. In the name of intergenerational justice, our aim is to perform the calculations of harm and benefit which will be passed on to the future generations with the possibility to respect equality and freedom.

Keywords: eugenics, human enhancement, reproductive liberty, liberal eugenics, intergenerational justice

KAZALO

1	UVOD.....	19
1.1	Problemska izhodišča	19
1.2	Opis metodologije	21
2	ZAČETKI EVGENIKE IN NJEN ZGODOVINSKI PREGLED	22
2.1	Evgenika kot termin	22
2.1.1	Interpretacija Darwinove teorije evolucije	22
2.2	Začetki evgenike v ZDA	23
2.2.1	Dednost osebnosti in psiholoških lastnosti.....	24
2.2.2	Sterilizacije kot del državnega programa	24
2.2.3	»Feeble-mindedness« ali slaboumnost	25
2.2.4	(Ne)upravičenost rasnega razlikovanja	25
2.2.5	Meritve inteligenčnega količnika	27
2.3	Nacistična Nemčija in rasna higiena	27
2.3.1	Antisemitizem in »bolezen naroda, ki jo je treba ozdraviti«.....	30
2.3.2	Zavodi Lebensborn, pozitivna evgenika na delu.....	32
2.3.3	Vsiljevanje evgeničnih idej na osvojenih ozemljih.....	34
3	NUJNOST ZAŠČITE ČLOVEKOVIH PRAVIC	36
3.1	Zgodovina kot opozorilo	36
3.2	Splošne uredbe na področju zaščite človekovih pravic.....	37
3.2.1	Splošna deklaracija človekovih pravic	37
3.2.2	Unescova splošna deklaracija o človeškem genomu in človekovih pravicah	39
3.2.3	Oviedska konvencija	39
3.3	Pravice proti interesom.....	41
4	BIOTEHNOLOŠKA REVOLUCIJA IN VRNITEV EVGENIKE.....	42
4.1	Zakaj se je stara evgenika motila?.....	42
4.2	Pionirski poskusi pozitivne evgenike	44
4.3	Novi biotehnološki postopki.....	45
4.4	Teorija konvergence	46
4.5	Človeška krepitev	48
4.5.1	Regulativa na področju človeške krepitev.....	50
5	»NOVA«, LIBERALNA EVGENIKA	53
5.1	Genski determinizem glede novih tehnologij.....	54

5.2	Pragmatični optimizem glede krepitve na primeru kloniranja	56
5.3	Moralne dileme glede krepitve	57
5.3.1	Ugovor utilitaristom	57
5.3.2	Ugovor kantovcem	58
5.4	Distinkcija med terapijo in krepitvijo in njene etične implikacije	59
5.4.1	Allhoffov pogled	61
5.4.2	Agarjev pogled	62
5.4.3	Buchananov pogled	62
5.4.4	Dva široka pristopa pri določanju bolezni.....	64
5.4.4.1	Socialni konstruktivizem	64
5.4.4.2	Objektivistična biološka teorija	64
5.5	Prokreativna svoboda bodočih staršev	64
5.5.1	Načelo prokreativne koristi	65
5.5.2	Krepitev otrokovih možnosti.....	65
5.5.3	Omejevanje izbire spola otroka.....	66
5.5.4	Zmanjševanje prokreativnih svoboščin	68
5.5.5	»Bad parenting«	69
5.6	Pravica do odprte prihodnosti.....	69
5.7	Problem blaginje prihodnjih življenj	71
5.8	Kritike liberalne evgenike	73
5.8.1	Konservativna kritika krepitve – Fukuyama	73
5.8.2	Kritike zagovornikov pravic invalidov.....	75
5.8.3	»Ekspresivistični argument«	75
5.8.4	Posploševanje lastnosti »najboljšega otroka«	76
5.8.5	»Seštevanje učinkov izbir posameznikov – negativni družbeni vplivi«	77
6	MEDGENERACIJSKA PRAVIČNOST	78
6.1	Indirektna recipročnost.....	79
6.2	Vzajemna korist.....	79
6.3	Utilitarizem.....	80
6.4	Lockovski pogoj	80
6.5	Rawlsov egalitarizem	81
7	POSKUSI REGULACIJE TEHNOLOGIJ IN NJIHOVA TVEGANJA	81
7.1	Previdnostno načelo.....	82
7.2	Previdnostno načelo v zvezi s tehnologijami krepitve	83

7.3	Proakcijsko načelo.....	85
7.4	Načelo reverzibilnosti.....	85
8	ZAKLJUČEK.....	86
9	VIRI IN LITERATURA.....	89

KAZALO TABEL

Tabela 1: Razlike med staro in novo evgeniko	53
--	----

1 UVOD

»Človek je edino bitje, ki zavrača tisto, kar je« (Albert Camus).¹

1.1 Problemska izhodišča

Človek od nekdaj spreminja svoje okolje in sebe, krepi svoje sposobnosti in hrepeni po preseganju omejitev, ki mu jih je naložila narava. Miti, kot je »Dedal in Ikar«, kažejo, da je za dosego ciljev človek pripravljen tvegati tudi življenje. Omejitve je človek poskušal preseči z obrednim uživanjem delov živali, zelišč za dolgoživost, večjo vzdržljivost, moč in pogum, ponekod pa se je v genski sklad svojega ljudstva vmešala država. Tako je že Platon v »Državi« predstavil načrt, kako zagotoviti idealno gensko podobo atenske družbe z nadzorovanim razmnoževanjem vrhovnega razreda varuhov. Ideja o »vzreji« najboljših potomcev se je realizirala v 19. in začetkih 20. stoletja. Takrat je Francis Galton skoval izraz »evgenika« ali »dobro rojstvo«, z uporabo evgeničnih metod pa je poskušal izboljšati določene zaželene genske značilnosti populacije in zmanjšati ali odpraviti nezaželene. Zaradi popularnosti evgeničnega gibanja je prišlo do hudih kršitev človekovih pravic, kakor so prisilne sterilizacije v Ameriki in kasneje nacistični zločini proti človeštvu, kjer so vzpon »arijske« rase poskušali doseči s selektivnim izločanjem in pobijanjem manjvrednih ter načrtno produkcijo zaželenega potomstva.

V diplomskem delu sem obravnavala problematiko hitrega razvoja biotehnologije v 21. stoletju predvsem na področju tehnologij spreminjanja človeka, ki vključuje etična in politična vprašanja glede spreminjanja človeka skozi tehnologije človeške krepitve in človekovih pravic predvsem na področju prokreativne svobode bodočih staršev in njihovih otrok.

Zastavila sem si naslednja raziskovalna vprašanja:

- Kaj nas je z etične plati o evgeniki naučila zgodovina?
- Kako biotehnologijo in evgeniko regulirajo zakoni in kako daleč sežejo v praksi?
- Kdaj je manipulacija z geni upravičena in legalna?
- Imajo starši do svojih še nerojenih potomcev le pravice ali tudi dolžnosti?
- Kakšen je vpliv manipuliranega zarodka na njegovo kasnejše življenje?

¹ »Man is the only creature that refuses to be what he is« (Allhoff in drugi, 2009: 5).

– Se lahko ponovijo zločini nedavne preteklosti in kako to preprečiti?

V javnosti v zvezi z novimi tehnologijami največkrat nastopa strah pred kloniranjem človeka, ponovnim vzponom selektivne vzgoje človeške vrste in otroki po naročilu. Temu se pridružujejo še pomisleki glede krepitve človeka, kakor je podaljševanje življenja ali nastanek kiborgov, kombinacije ljudi in strojev. Poleg zaščite osnovnih človekovih pravic, katerih jedro je z uporabo novih tehnologij postavljeno pod vprašaj, moramo poskrbeti za zaščito avtonomije posameznikov pri odločanju glede reprodukcije, omejiti vlogo države pri nadzoru uporabe tehnologij in obenem priskrbeti varovala, ki bodo preprečevala zlorabe pri raziskavah in aplikacijah tehnologij na človeka. Pomembno je odpreti javni diskurz v zvezi z novimi tehnologijami in preprečiti vdor evgenike »skozi zadnja vrata«.

Liberalna evgenika ima interes, da skozi krepitev človeških kakovosti izboljša človeštvo in se s tem približa idealom, ki so ga gojili tudi v preteklosti. Njena naloga pa je, da ne ponovi grehov stare, prisilne evgenike, ki je zaradi omejevanja svoboščin in s podpiranjem tudi danes obstoječih predsodkov povzročila mnogo neodpustljivih zločinov. Upoštevati mora pluralnost vrednot in idealov sodobne družbe ter mnenja znanstvenikov in ljudi, ki so njeni ciljni »uporabniki«. Filozofija ne nosi odgovorov na vprašanja, ali bomo klonirali človeški zarodek, ali bomo uspeli s tehnologijami krepitve povečati človekovo inteligenco in ali igrajo v oblikovanju človeka kot celote večjo vlogo geni oziroma okolje, nudi pa vpogled v moralna vprašanja, ki jih novi tehnološki postopki prinašajo.

Skozi diplomsko delo sem predstavila poglede konservativcev, kot je Fukuyama, ki vztraja pri pomembnosti človeške narave in ga skrbi njena degradacija, liberalcev, kot sta Buchanan in Agar, ki vsak s svojega stališča zagovarjata uporabo novih tehnologij. Buchanan predvsem skozi terapevtske postopke, Agar pa z uporabo krepitvenih tehnologij človeka, ki terapijo presega. Prikazala sem, kje je stara evgenika zašla s poti in na katerih področjih si liberalna evgenika lahko povrne svoj ugled. Pregledala sem tudi splošne regulacije, ki obljublajo zaščito človekovih pravic tudi v prihodnje, tako tistih splošnih kot pravic, ki se tičejo genskega inženiringa in novih tehnologij. Na koncu sem preletela filozofske teorije, ki so uporabne v kontekstu medgeneracijske pravičnosti, ki povezuje ravnanja današnjih generacij v odnosu s prihodnimi ljudmi, in predstavila načela, ki opozarjajo na probleme regulacije tehnologij.

Cilj diplomskega dela je pokazati, da liberalna evgenika prekinja s staro, prisilno evgeniko, da z njo dejansko nima ničesar skupnega in je vredna obrambe, če bo znala uspešno regulirati tveganja in zaščititi dobrobit vseh ljudi. Želim pokazati, da omogoča blaginjo posameznikov in individualne svobodne izbire na področju reprodukcije, obenem pa poskuša postaviti meje, da posamezniki ne bi ravnali zlonamerno in povzročali škode prihodnjim generacijam zaradi lastnih interesov.

Liberalna evgenika z mehčanjem regulativ lahko omogoči, da bodo raziskave ostale del državnih laboratorijev, in lahko prepreči vdor evgenike »skozi zadnja vrata«, ki zaradi zasebnega kapitala in dostopnosti potrebnih materialov lahko pripelje do neželenih raziskav in odkritij, ki bodo prehitela ne samo razmišljanja o tveganjih, temveč tudi zakone, ki ta tveganja urejajo. Prav tako lahko povzroči še več trpljenja živalim in ljudem, vključenim v eksperimente. Protokoli, kot so Univerzalna deklaracija človekovih pravic ali Oviedska konvencija, imajo namreč omejeno področje vplivanja; vezani so na tiste dele sveta, ki so protokole sprejeli. Predvsem azijske države v teh regulativah niso udeležene oziroma jih zavračajo, raziskav pa to seveda ne zaustavlja.

Natančneje sem opredelila pojem človeške krepitve v distinkciji s terapevtskimi posegi. Tehnologija bo z uporabo krepitve postala del našega telesa. S selekcijo in manipulacijo dednih faktorjev bodo manipulirane osnovne značilnosti človeka, zato se porajajo moralna vprašanja glede uporabe teh postopkov. Pod vprašaj je postavljena varna raba določenih farmakoloških izdelkov tako za terapevtske kot izven terapevtske posege, uporaba krepitvenih tehnologij v športu in njene etične aplikacije na družbo.

1.2 Opis metodologije

Ker gre za teoretično diplomsko delo, sem med drugim uporabila:

- deskriptivno metodo,
- komparativno metodo,
- zgodovinsko metodo,
- metodo klasifikacije,
- metodo analize in sinteze.

Proučevala sem predvsem tujo literaturo in največkrat uporabila deskriptivno metodo. Informacije sem pridobivala tudi ob študiju elektronskih virov.

2 ZAČETKI EVGENIKE IN NJEN ZGODOVINSKI PREGLED

Kljub temu da sam zgodovinski okvir za nadaljnjo raziskavo ni nujen, sem se vseeno odločila opisati začetke evgenike skupaj z njenimi zlorabami, ki nikoli ne morejo biti dovolj poudarjene. Tako dobimo konkretniji uvid, zakaj so po drugi svetovni vojni nastali tako pomembni dokumenti, kot so Nürnberški zakonik, Deklaracija človekovih pravic, Helsinška deklaracija in Oviedska deklaracija. Prav tako osvetljujejo, zakaj so se znanstveniki po vojni pri svojih genetskih raziskavah poskušali izogniti kakršnemu koli povezovanju z evgeničnimi težnjami, in tudi težave, s katerimi se na področju regulativ danes soočajo državne politike.

2.1 Evgenika kot termin

Evgenika je termin, ki označuje »dobro rojstvo« (gr. eugenēs) (Dictionary.com, 2016). Filozofi so o pomenu in vrednosti evgenike razmišljali, odkar je Platon v Državi priporočal nadzorovano »parjenje« razreda čuvajev. Besedo je skoval Francis Galton leta 1883 (McGregor, 2013: 71). Evgenično gibanje 20. stoletja ima predvsem zaradi selektivnih programov »reje« kot del nacističnega režima izrazito negativno konotacijo. Pripeljal je do kršenja človekovih pravic, koncentracijskih taborišč, masovnega iztrebljanja Judov in grozljivih medicinskih poskusov (Goering, 2014).

2.1.1 Interpretacija Darwinove teorije evolucije

K ugledu evgenike so pripomogle Mendlove (pionir na področju genetike), Lamarckove (predvsem o prenosu prilagoditvenih značilnosti na potomca) in Darwinove teorije. Ko je ta leta 1859 napisal knjigo »O nastanku vrst«, je nevede položil temelje za vse nadaljnje teoretike evgenike in rasnih teorij. Razvijal je idejo o dedovanju lastnosti in možnostih za preživetje osebkov, ki so na svoje okolje bolj prilagojeni. Zagovorniki evgenike so z »versko gorečnostjo zagrabili idejo, da enak princip, ki po Mendlu določa barvo in velikost grahovega zrna, koruze ali goveda, vodi tudi družben in intelektualen značaj človeka« (Black, 2003). Gre za t. i. socialni darvinizem, kjer naj bi bile obstoječe hierarhije družbe po spolu, razredu in rasi rezultat naravne tendence družbe, da močni in prilagojeni posamezniki nadvladajo šibke in manj prilagojene.

2.2 Začetki evgenike v ZDA

Čeprav se krivda za zločine proti človeštvu najpogosteje pripisuje nacističnemu režimu, so nemški znanstveniki navdih črpali pri ameriških evgenikih, filantropih in drugih uglednih znanstvenikih.

Galton se je izraza evgenika domislil med svojimi raziskavami dednosti in evolucije. Poznal je Darwinovo tezo o človeški evoluciji, ki se naslanja na naravno selekcijo. Z uporabo evgeničnih metod na ljudeh je poskušal povečati stopnjo želenih kakovosti skupaj z zmanjšanjem nezaželenih in izboljšati raso kot tako. Družba naj bi imela moč oblikovati človeštvo v prihodnosti tudi s parjenjem rasno »boljših« ljudi, ki se po načelih evolucije uvrščajo v višje razrede na družbeni lestvici. Galton omenja »higher humanity« (prav tam). Tako je leta 1883 postavil temelje evgeničnemu gibanju s široko podporo uglednih znanstvenikov, katerega ideje so se začele širiti izven meja Velike Britanije, predvsem v ZDA in kasneje v Nemčijo. Že leta 1906 je bilo nekaj njegovih del prevedenih v nemščino, objavili pa so jih v »Archiv für Rassen- und Gesellschafts-Biologie« (McGregor, 2013: 71).

Galton je želel izboljšati »človeški zarod« z znanstvenim upravljanjem, kakor je predlagal že Platon v svoji »Državi«. Osredotočal se je na fizične kakovosti, zagovarjal je selektivno vzrejo, da bi izboljšal »zdravje, energijo, sposobnosti, močatost, dispozicijo spodobnosti« človeške vrste. »Parjenje« posameznikov z najboljšimi lastnostmi naj bi prineslo še bolj nadarjene potomce. Spolna selekcija kot poseben primer darvinističnega naravnega izbora je tako postala centralni fokus rasnega razlikovanja (prav tam). Izboljšanje podedovanih lastnosti ali značilnosti osebe spada v tako imenovano »pozitivno evgeniko«, ki od najboljših predstavnikov rase pričakuje, da bodo doprinesli k boljšim lastnostim prihodnjih generacij (James, 2008).

V ZDA se je znanstvena skupnost bolj poistovetila z »negativno evgeniko«. ZDA so dajale vtis brezrazredne, neelitistične in demokratične družbe kljub občasnim »čistkam« najšibkejših (McGregor, 2013). Negativna evgenika je poskušala preprečiti razmnoževanje šibkih, bolnih, manjvrednih in nenormalnih. Pozitivna evgenika pa je bila iztočnica za groteskne sejme, na katerih so družine tekmovala v skladnosti telesa in spretnostih na isti način, kot se ocenjujejo živali (Goering, 2014).

Evgenične organizacije, »institucije za vzrejo«, so poskušale svoje znanje o genih in vzgoji živali prenesti na ljudi. Zato so zbirale, dokumentirale, merile in proučevale podatke o dednosti pri različnih tipih ljudi. V začetku 20. stoletja je evgenika uspela prodreti na univerze Harvard, Yale in Princeton. Morda se evgenika nikoli ne bi uspela tako uveljaviti, če ne bi imela v ozadju izjemno bogatih in vplivnih ljudi, ki so gibanje podprli. Najmočnejši so bili »Carnegie Institution«, »the Rockefeller Foundation« in »the Harriman Railroad Fortune« (Black, 2003). Obstajali so interesi, da bi se nezaželene socialne situacije pripisalo podedovanim lastnostim posameznikov in da bi se jih odpravilo s prisilnimi sterilizacijami.

2.2.1 Dednost osebnosti in psiholoških lastnosti

Vodilni ameriški evgeniki so postali Charles B. Davenport, Harry S. Laughlin in Harry C. Sharp. V Cold Spring Harborju je nastal leta 1910 urad za dokumentiranje evgenike. Raziskovali so vplive dednosti in proučili na milijone kartotečnih podatkov o družinskem poreklu, krvnih linijah in človeških značilnostih. Davenporta (McGregor, 2013: 72) je zanimala dedljivost človeške osebnosti in psiholoških lastnosti, alkoholizma, slaboumnosti, vzkipljivosti, inteligence, manične depresije, raziskoval je biološke učinke križanja ras. Leta 1911 je napisal knjigo z naslovom »Heredity in relation to Eugenics«, ki je med drugim promovirala masovno sterilizacijo neustreznih članov družbe. Domneve o dednosti teh lastnosti in dedljivost socialnih »situacij«, kot so revščina, prostitucija ali brezdomstvo, so skupaj s seksizmom, rasizmom in delitvami glede na družbeni razred dobile potrditve znotraj znanosti. Obenem so postale del javnega mnenja in državne regulative in tako se je začelo sistematično krčiti in kršiti že konstituirane človekove pravice. Madison Grant je leta 1916 postavil temelje za ameriške rasne predsodke proti temnopoltim in ameriškim staroselcem. Zagovarjal je strogo segregacijo in prepoved porok, spolnih in partnerskih odnosov ter prepoved potomstva v rasno mešanih zakonih. Te prepovedi so bile dokončno ukinjene šele leta 1967 (James, 2008).

2.2.2 Sterilizacije kot del državnega programa

Laughlin kot zagovornik negativne evgenike je začrtal svojo strategijo uporabe sterilizacije na nacionalni konferenci o izboljšavi rase leta 1914 (National Conference on Race Betterment) (McGregor, 2013: 73) z namero uzakonjenja. Harry C. Sharp je kot prvi predlagal sterilizacijo za zapornike, kar bi omejilo oziroma fizično eliminiralo najbolj nevarne člane družbe. Davenport je leta 1906 ustanovil posebni komite, kjer so začeli z raziskavami krvi, skupaj z

zbiranjem evgeničnih informacij o genski dediščini prebivalstva. To je bil začetek socialne nestabilnosti, še posebej ko so uvedli termin slaboumnost (angl. »feeble-mindedness«) (Prav tam, 2013: 73). V ZDA so v začetkih 20. stoletja sterilizirali kriminalce in domnevne družbeno degenerirane ljudi, ker naj bi imeli ljudje s hibami več otrok kot »normalni«. Med vsemi zveznimi državami je najstrožje zakone sprejela Kalifornija (McGregor, 2013: 74). Celo tedanji predsednik T. Roosevelt (Strehovec, 2003) se je osebno zavzemal za prisilno sterilizacijo ljudi, ki so veljali za gensko in socialno neprimerne. Ameriška javnost je omenjene predloge podprla zaradi večanja števila priseljencev. Kmalu je sterilizacija postala obvezna, in sicer za zločine, kot so umori, posilstva, ropi, kot tudi za minorne prekrške, kot je kraja piščancev ali avtomobilov. Tudi Švedska in Norveška sta sprejeli evgenične zakone in pred drugo svetovno vojno prisilno sterilizirali na tisoče posameznikov (Strehovec, 2003: 32).

2.2.3 »Feeble-mindedness« ali slaboumnost

Evgenikom se je zdelo slaboumje najpomembnejša mentalna motnja. Izraz so uporabljali za pomanjkanje normalnih umskih zmožnosti (The free dictionary, 2016), pogosto pa so ga povezovali tudi s promiskuitetnimi motnjami, kriminalnimi nagnjenji in socialno odvisnostjo. Kasneje je ta izraz izginil iz medicinske terminologije, njegovi opisi niso imeli nobenega medicinskega ali znanstvenega pomena (Eugenics Archive, 2016). Izraz je meril na tiste, ki so bili žrtve revščine ali zlorab, varovanci državnih institucij, za evgenike pa so bili breme družbe. Proti koncu 19. stoletja, ko so termin slaboumnosti popularizirali, se je »breme« družbe kmalu spremenilo v njeno »grožnjo« (Race and Membership in American History: The Eugenics Movement, 2002: 146).

2.2.4 (Ne)upravičenost rasnega razlikovanja

Tako v ZDA kot v Nemčiji je evgenika sovpadala z rasističnimi idejami o čisti rasi. V Ameriki so vplivni možje podpirali omejitve priseljevanj in skrbeli, da so novi priseljenci iz južne in vzhodne Evrope občutili razlikovanje med njimi in »starim ameriškim poreklom«, kar se tiče inteligence in drugih vrlin (Buchanan in drugi, 2000: 33).

Osrednji znanstveni koncept rase je zgrajen na sklepanju o vprašanju monogeneze proti poligenezi. Monogeneza upošteva Biblično zgodbo o stvarjenju človeka, kjer so vsi ljudje potomci skupnega prednika Adama in so vse rase del ene človeške vrste. Poligeneza pa zatrjuje,

da imajo različne rase tudi različne prednike in gre za različne človeške vrste. Tukaj je viden vpliv Davida Huma (James, 2008), ki je v svojem eseju »Of national Characters« leta 1754 postavil tezo, da so vsi ljudje po naravi inferiorni beli rasi. Svojo pozicijo je leta 1776 omejil le na črno raso.

Immanuel Kant (James, 2008) je postavil močan argument v prid monogeneze,² prav tako Friderich Blumenbach (1752–1840) (prav tam), ki je razlikoval Evropejce, Azijce, Afričane in Američane.

Darwinova teorija revolucije v svoji osnovi nasprotuje poligenezi (saj se različne rase uspešno razmnožujejo med sabo, delijo pa si tudi mnogo umskih značilnosti). Kasnejši misleci so namesto poligeneze začeli uporabljati termin »naravna« (in spolna) selekcija, ki je poslej služila kot znanstveni aparat za neizogibno, čeprav nenačrtovano podlago rasni diferenciaciji (prav tam).

Zagovorniki socialnega darvinizma so iz teorije prevzeli le tisto, kar je upravičevalo njihove ideje. Izraz evolucija so v tistem času uporabljali na široko, kot napredek (kar je med laiki v veljavi še danes), vendar je Darwin sam to enačenje zavračal (uporabljal ga je zgolj v primeru organskega spreminjanja, katerega cilj je boljša prilagojenost okolju in večja možnost preživetja) (prav tam, str. 29).

Ko pomislimo na rasno razlikovanje, imamo pred očmi predvsem fizične značilnosti, kot so barva kože, las, oblika oči, oblika nosu. Dva človeka si med seboj nista enaka niti po zunanjih, fenotipskih razlikah. Če pa med seboj primerjamo človeške gene, kljub temu da ima vsak posameznik med 25.000–30.000 genov, so razlike manjše od enega odstotka. Genska tehnologija kot taka torej ne podpira razlikovanja na osnovi rase.

² Vsi ljudje v Evropi izhajajo iz istega rodu, vsebujejo pa biološka »semena« in dispozicije, ki ustvarjajo različne fizične rasne značilnosti glede na različne faktorje okolja. Kant govori predvsem o »vlažnosti« in »vročini«. V kombinaciji z vzorci migracij, geografsko izolacijo in razmnoževanjem posameznikov, ki so si genetsko podobni, pridemo do razlikovanja štirih različnih, čistih ras – plemenitih plavolascev severne Evrope, bakreno rdečih Američanov in vzhodnih Azijcev, črnih Senegambijcev v Afriki in olivno rumenih Azijcev in Indijcev. Ko se rasne značilnosti tako oblikujejo skozi mnogo generacij, nadaljnje klimatske spremembe ne vplivajo več na rasne fenotipe (prav tam).

2.2.5 Meritve inteligenčnega količnika

Merjenje inteligenčnega količnika je bilo orodje, ki so ga zagovorniki rasnega razlikovanja uporabljali kot dokaz večvrednosti ali manjvrednosti rasnih skupin. Najinteligentnejši več zaslužijo in se poročajo s sebi podobnimi (t. i. »izbirno povezovanje« (Fukuyama, 2003: 29)), zato naj bi se povečevala sorazmerna prednost kognitivnih elit. O dednosti inteligence sta leta 1994 pisala Charles Murray in Richard Herrnstein (prav tam) v svoji knjigi »The Bell Curve«, v kateri na podlagi dolgoletnih raziskav trdita, da je 60–70 % variance v inteligenci posledica genov in 40–30 preostalih odstotkov dejavnik okolja. Hkrati sta temnopolte Američane obdolžila slabših rezultatov na inteligenčnih testih.³

Galton (prav tam) je med prvimi zasnoval preizkus inteligence v poznem 19. stoletju. Upoštevati moramo, da je razvoj moderne statistike zasluga metodologov, ki pa so bili tudi evgeniki in rasisti (prav tam, str. 30). Inteligenčne teste so uporabljali v želji po ohranjanju obstoječe družbene hierarhije, češ da je ne oblikuje le okolje, temveč da gre za visoko stopnjo dednosti. Galtonov naslednik Karl Pearson (prav tam) je npr. trdno verjel v socialni darvinizem in v preživetje tiste rase, ki je fizično in mentalno sposobnejša.

2.3 Nacistična Nemčija in rasna higiena

»V našem boju gre za nacionalsocialzem, ideologijo, ki temelji na vrednosti naše germanske rase, naše nordijske rase. Gre za tak svet, kakršnega smo zasnovali – lep, pošten, zgrajen na socialni enakosti, bogat svet v sreči in kulturi« (Hillel in Henry, 1976: 59).

V 19. stoletju Nemčija ni imela enotnega teritorija. Združevala jih je le legenda o čisti in boljši krvi severnih Nemcev. Glavni razlog za vzpon nacizma in njegove rasistične politike je bilo stanje po prvi svetovni vojni, ko so se spopadali z izgubami števila prebivalcev in hudo ekonomsko krizo. V času weimarske republike se je strpnost do drugačnih še nekako obdržala (Plant, 1991: 20). Počasi pa so napetosti naraščale, saj republika ni zmogla plačevati dolgov,

³ Obstajajo dokazi, da se da rezultate prilagoditi glede na to, koliko je človek seznanjen s kulturo posamezne države, v kateri test poteka, obenem pa se da s proučevanjem različnih vprašalnikov s podobnimi vprašanji doseči boljše rezultate (Garner, 2010: 2). Spearman, eden izmed vplivnih metodologov, ki je vpeljal splošni pojem inteligence ali faktor g (general intelligence), je verjel, da je inteligenca samostojna stvar, njegovi nasprotniki pa so te trditve izpodbijali z dokazovanjem, da je inteligenca zbir sorodnih zmožnosti, ki lahko pri vsakem posamezniku variirajo (Fukuyama, 2003: 33).

vrednost marke je padala, Nemčija pa je z versajskim sporazumom izgubila svoja ozemlja in vse kolonije. Predvsem na Bavarskem so desničarski skrajneži poskušali obnoviti monarhijo, med drugim tudi Adolf Hitler (Wikipedia, 2016a).

Antisemitistične ideje so se razširile po letu 1870, ko so začele darvinistične in Galtonove zgodnje ideje dobivati podporo v širši javnosti. V začetkih so nemški evgenični cilji vsebovali tehnokratsko, materialistično logiko; razmišljali so o vladavini, ki racionalno upravlja tudi s populacijo naroda. Najbolj so zaničevali neproduktivnost, in sicer kot družbeno in genetsko bolezen, v nadaljevanju pa so vzklicale ideje o rasni higieni in poboljšanju rase (McGregor, 2013: 74). Gibanje za rasno higieno ima svoje izvore v tujih in domačih evgeničnih raziskavah. Ploetz je ustanovil nemško društvo za rasno higieno v Berlinu leta 1910, kamor so se lahko včlanili le beli posamezniki, ki so etično, intelektualno in fizično ustrezali poreklu, od njih pa si je družba lahko obetala ekonomski napredek. Člani so verjeli v možnost dokumentiranja superiornosti rase in podpirali idejo, da je treba načela rasne higiene vpeljati v tedanjo družbo (prav tam, str. 75) in politiko. Zgledovali so se po uspehih ameriških evgenikov, Davenport je npr. vzdrževal redne stike z nemškimi kolegi, poznali pa so ga tudi po objavah v časnikih o rasni higieni.

Zaradi naraščajoče krize so bili državljani dovzetni za obljube in propagandni material tedanje nemške delavske partije, ki se je preimenovala v nacionalsocialistično nemško delavsko partijo (NSDAP), ustanovljeno leta 1920 (Geary, 1995: 16). Vodil jo je človek z odličnimi demagoškimi govornimi sposobnostmi, Adolf Hitler. Njegov »völkisch«, nacionalistično in rasistično usmerjen program, je zavzemal preganjanje vseh domnevnih krivcev za stanje v državi. To so bili predvsem Judje, Romi, Slovani, na splošno tujci, komunisti in socialisti (tudi istospolno usmerjeni). Nestrpnost se je širila, večala se je prisotnost raznih paravojaških skupin, ki so z domnevnimi krivci obračunavale. Miselnost o večvrednosti Nemcev, podprta s psevdoznanstvenimi dokazi iz 19. stoletja, je bila že prisotna v javnosti. Leta 1871 so pod vodstvom Rudolfa Virchowa po vsej Nemčiji sistematsko sestavljali statistiko o barvi las, oči in kože šolskih otrok, raziskava pa je trajala dobrih deset let. Ugotovitve so nasprotno z rasnimi teorijami dokazale le, da ima manjšina Nemcev, in sicer le severnjaki, nordijske prednike (Hillel in Henry, 1976: 20). To nadaljnjih raziskav in prepričanj ni zaustavilo.

Tudi nacistični evgenični program so speljali s pomočjo donatorjev iz ZDA, in sicer ga je sponzorirala Rockefellerjeva fundacija. Podprla je tudi program Josefa Mengeleja, tik preden je postal vodja koncentracijskega taborišča Auschwitz (Black, 2003).

Hitler je svoje evgenične poglede razdelal v knjigi »Mein Kampf«, ki jo je napisal v zaporu. »Kot avtobiografija in zgodovina je polna laži« (Geary, 1995: 19), poleg tega pa ne gre za neko véliko politično delo. Hitler je v knjigi svoje demagoške sposobnosti vplivanja na množice obnovil v pisani besedi. To mu je uspelo predvsem, ker nacizem potrebuje konformista, ki »ni neposredno udeležen v zločinih, a jih po svoje prav on omogoči. Zaničuje oblast, ki ne zna napraviti reda [...], kot navaden človek sam zase nima moči, pač pa lahko njega zagrabi moč nove retorike, retorike zgodovinskih pravic, lova na krivce, dokončnih rešitev [...], dovolj je, da v tem zase vidi vsaj nekakšno priložnost« (Plant, 1991: IX). Takšen človek je dovzeten za skrajnosti ideološkega aparata, ki ponuja grešne kozle, v njem budi predsodke, se hrani z njegovimi strahovi in buri fantazijo.

Hitler je z udarno politiko obljubljal povrnitev ugleda nekdanjemu nemškemu imperiju. Ko so nacisti prišli na oblast, so poskrbeli za osnovne potrebe ljudi, za novo upanje in novo vero. Hitler je obljubljal, da bo kaznoval krivce za nemški poraz; krivi so bili »sifilizacije« ljudstva (Plant, 1991: 19) (homoseksualci, op. a.), živalskosti (Judje, občevanje z njimi je sodilo v pravno kategorijo bestialnosti in sodomije) (prav tam, str. 22), pod človeškosti (vseh razen »arijskih« Nemcev) in vsega, kar je pestilo državo v tistem trenutku.

V »Mein Kampf« je Hitler postavil svoja videnja vélike Nemčije in evgenične temelje ideologiji nacizma. Vse Nemce, tudi tiste, ki so živeli zunaj meja, predvsem na Češkoslovaškem in Poljskem, je želel združiti v eno samo državo – »Ein Volk, ein Reich« (prav tam, str. 20). Prepričan je bil, da se najboljša germanska kri skriva na podeželju in med kmeti – ideologija »Blut und Boden«, kri in zemlja (prav tam, str. 21). Ker je bila Nemčija tako teritorialno kot politično neenotna tudi v 19. stoletju, se je obesila na svoj mit o superiorni arijski rasi, vezan na stara germanska kraljestva, ki so ga podpirali tudi filozofi in rasni »izvedenci«. Hitler je za svoje nasprotnike uporabljal izraze, kot so »paraziti in podljudje«, »kuga«, »bacili«, ki jih je treba iztrebiti. Nemčija je imela pred očmi idejo o rasi gospodarjev, darvinistični nauk o preživetju najmočnejšega, ki so ga priredili in izkrivili. Obstajala je mitologija »superiornih Arijev«, nordijskih ljudstev, ki so po naravi boljši od vseh ostalih. Pregarjali so Slovane, Jude, Rome, Jehove priče, homoseksualce in sčasoma tudi vse politične nasprotnike režima. Pravi Arijec naj bi bil plavolas, velik in modrih oči. Sicer teorije rasnih izvedencev niso sovpadale z realnostjo, saj so prepoznali različne tipe Nemcev (nordijce, vestfalce, dinarce in baltide), vendar so bili prepričani, da bodo z nadzorovanim mešanjem krvi stanje popravili in vzgojili čisto raso.

Hitlerjevo delo nima znanstvene osnove, med seboj kombinira mite, osebna prepričanja in predsodke. V poglavju o »Ljudstvih in rasi« je trdil, da je germansko ljudstvo ustvarjalec kulture, razsvetljeno ljudstvo, ki nastopa proti »inferiornim ljudstvom« kot njenim uničevalcem (Geary, 1995: 22). Da se rasa gospodarjev ne bi razkrojila in propadla, mora njena kri ostati čista, torej se njeni pripadniki ne smejo »ploditi« z drugimi. Tako se prepreči rasno mešanje in se ustvari rasna higiena.

Člani organizacije SS,⁴ Hitlerjeva osebna straža in bojna skupina so bili (vsaj v začetkih) najelitnejši predstavniki arijske rase brez napak in so bili namenjeni za nadaljnji »razplod«, pregledani s strani rasnih izvedencev. Plombiran zob je štel za »edino dovoljeno hibo« (Hillel in Henry, 1976: 20).

Leta 1931 je bil ustanovljen RuSHA – vrhovni urad za raso in preseljevanje –, ki je skrbel za odstranjevanje vseh nasprotnikov rajha. Strogo so nadzorovali »čistost« nemškega prebivalstva. Ravnali so se po zapisih teoretikov, kot je Schallmayer. Po njem so se ravnali, ko so postavljali temelje za zavode Lebensborn, kjer so nameravali vzrejati »arijske« otroke v državnih ustanovah. Vzreja novih članov družbe je potekala nadzorovano, prepovedali so spolne odnose in poročanje tistim, ki bi lahko omadeževali higieno rase. V družini ni smelo biti dednih bolezni, slovanske, še manj pa židovske krvi.

2.3.1 Antisemitizem in »bolezen naroda, ki jo je treba ozdraviti«

V nacizmu gre v večji meri za rasni in biološki antisemitizem in ne toliko za verskega⁵ (Geary, 1995: 23). Po tem »nauku« Jud ostane Jud po krvi in glede na svoj izvor, tudi če prevzame drugo vero. Po Lutharju (2012: 10) je »tradicionalni antisemitizem primitivnih stereotipov krivih nosov in potuhnjenih detomorilcev na začetku 20. stoletja prerasel v moderni nacionalistični anti-semitizem, ki se je poleg tradicije krščanskega proti judovstva opiral tudi

⁴ Schutzstaffel ali slovensko »zaščitni vod. Najprej so bili del Sturmabteilunga (SA), kasneje pa so postali samostojna organizacija znotraj NSDAP. Ustanovil jo je Hitler leta 1925 (Wikipedia, 2016c).

⁵ Antisemitizem Jude vidi kot Kristusove morilce. S prestopom v drugo vero zgubi svoj vpliv na dotičnega posameznika. Vseeno pa so Judje »antikristi« in s tem v ljudskem prepričanju »utelešenje hudiča« (Wikipedia, 2016b).

na izsledke "rasne znanosti"«. Luthar tudi ugotavlja, da je Hitler povzemal znanstvene raziskave Alfreda Rosenberga o »mitu krvi« iz knjige »Mit 20. stoletja«.

Programi sterilizacij, evtanazije neustreznih, holokavst in prepovedi spolnih odnosov med Judi in »Arijci« so posledica razvitja ideje, da se prepreči prenos inferiornih genov na »čiste« Nemce, saj gre za »bolezen« naroda, ki jo bo odpravil »zdravnik« Hitler (Buchanan in drugi, 2000: 37). Evgenika je postala vitalni del zdravstvenega programa, ki se je delil na tri dele: medicinsko oskrbo za posameznika, javno zdravje za skupnost in evgeniko za raso (prav tam, str. 33). Glavnina evgenikov je verjela, da človekov položaj v družbi določajo geni in da se da predvideti, kateri se bodo prenesli v naslednje generacije (in kako bo nato delovala človeška družba). Obsedeni so bili s tem, da so nižji razredi krivci za družbene probleme, zato so evgeniko nekateri poimenovali tudi »aktivizem srednjega razreda«. Razredni predsodki so se nato združili z najhujšo obliko rasizma, pridružil pa se jim je še nacionalizem.

Biološki antisemitizem je psevdoznanstveni konstrukt in se naslanja na Darwinov nauk o možnosti preživetja najmočnejših, s tem da se je nauk namesto na posameznika prenesel na celotne narode. Tretji rajh je nameraval podrediti oziroma iztrebiti manjvredna ljudstva, si prilastiti njihova ozemlja in ustvariti nov življenjski prostor za prebivalce imperija.

Z nürnberškimi zakoni leta 1935 so Judom odvzeli vse pravice in jih začeli zakonsko preganjati. Odvzete so jim bile državljanske pravice, preganjali pa jih niso zaradi vere, temveč zaradi rasne identitete, ki naj bi se prenašala skozi kri njihovih prednikov. Potekala je divja segregacija,⁶ nemški državljani pa so v strahu najemali razne poznavalce družinskih dreves, saj je bil preganjan vsak, ki je imel tri kolena nazaj judovske prednike. Spolni odnosi Nemcev z Judi so bili strogo prepovedani, na ravni živali in postavljeni v isto pravno kategorijo kot zločin sodomije/bestialnosti (Plant, 1991: 22).

Medtem ko so skrbeli za povečanje rasno ustreznega prebivalstva, so na drugi strani v kampih smrti skrbeli za »naravno« selekcijo in odstranili tiste, ki so bili neprimerni za nemški evlucijski proces. Nacistična taborišča so bila kampi načrtnega iztrebljanja po modelu inferiornih skupin ljudi, kasneje celih narodov. V njih so izolirali in si podredili nasprotnike režima, državne sovražnike in upornike. Zaporniki so trpeli mučenje, prisile, osebno izživljanje

⁶ Segregacija: ločevanje, zapostavljanje določene rase, določenega družbenega sloja na vseh področjih javnega življenja, rasno razlikovanje (Slovar slovenskega knjižnega jezika, 2016).

in poniževanje. Odvzeli so jim osebne predmete, jih obrili, slekli, odvzeli ime in osebno identiteto ter jih tako razčlovečili. Vladalo je nečloveško nasilje kot »edina primerna metoda, s katero naj bi taboriščniki ostali pod kontrolo« (prav tam, str. 114).

Izzivljanje nad homoseksualci v taboriščih je poleg prisilnega dela in mučenja zajemalo prisilno prevzgojo, da bi jih morda lahko porabili za »razplod«. Leta 1938 je Himmler izdal direktivo, da se vse moške, obsojene zaradi homoseksualnih zločinov, premesti v koncentracijska taborišča. Homoseksualnost je bila v taboriščni hierarhiji na splošno zelo razširjena, vendar so iztrebljali in kaznovali le tiste, ki so nosili oznako rožnati trikotnik. Plant pravi, da so bili na splošno Judje in homoseksualci najbolj pogrešljiva skupina. Homoseksualce so pogosto silili obiskovati bordele v namen prevzgoje in jim nalagali dela, ki so pomenila skoraj gotovo smrt. »Vi ste Stvarnikova biološka napaka. Zato vas je treba normalizirati« (prav tam, str. 110).

Najbolj strašna kazen je doletela tiste, ki so bili izbrani za »sodelovanje« v medicinskih poskusih. Plant (prav tam, str. 111) opisuje hormonske eksperimente danskega endokrinologa Carla Vaerneta v Buchenvaldu, ki je uporabljal izključno homoseksualne taboriščnike.

Medicinski poskusi so poseben način izživljanja nad taboriščnimi zaporniki. Noben izmed poskusov ni prinesel dolgotrajnih in resnih znanstvenih ugotovitev. Večina oseb je ali hudo zbolela ali umrla. Varnet je s hormonskimi poskusi želel iznajti način za transformacijo homoseksualcev v heteroseksualce. Ta metoda je vključevala kastracije in vbrizganje velike količine hormonov, nato pa so preverjali, če je žrtev eksperimenta začela kazati zanimanje za nasprotni spol. O končnih rezultatih poskusov dokumentacije, ki bi uspešnost potrdila ali ovrgla, ni najti. Podobni poskusi so na drugih ciljnih skupinah potekali tudi v Dachauu in v Auschwitzu, kjer so sterilizirali ženske (prav tam, str. 113). Prav zaradi odkritja teh grozljivih eksperimentov je kasneje nastal Nürnberški kodeks, ki dovoljuje eksperimente le na ljudeh, ki v to privolijo. Leta 1964 je Nürnberški kodeks v veliki večini nadomestila Helsinška deklaracija.

2.3.2 Zavodi Lebensborn, pozitivna evgenika na delu

Heinrich Himmler je kot vodilni človek holokavsta z birokratsko natančnostjo skrbel tudi za raso higieno v državi. Usmerjal je reprodukcijo posameznikov, ki je postala javna skrb. Nadzor države je potekal tako glede spolne usmerjenosti kot glede števila otrok, rojenih v posamezni

družini, prepovedovali so splave in sprejeli zakon o razvezi, če so bile partnerke neplodne ali niso želele spočenjati otrok. Spolni odnosi z Judi ali ostalimi rasno neustreznimi so bili strogo prepovedani. Med drugim je napovedal revizijo zakonov o družini po vojni in razveljavitev vseh zvez, v katerih par v petih letih ni imel otrok. Vsak par naj bi priskrbel vsaj štiri otroke. Nameraval je ustvariti novo plemstvo, vladajoči razred (prav tam, str. 60).

Spodbujali so spolne odnose z več spolnimi partnerji, tudi na zborovanjih Hitlerjeve mladine in nemških deklet ne glede na polnoletnost in poroke mladoletnih brez privolitve staršev. Predrugali so spolno vzgojo, da bi pospešili število rojstev. Ženska je nekaj veljala le, če je čim hitreje postala mati, najraje, če je bil oče ugleden član SS. »Razmnoževanje rase«, »biološka poroka« in »služba Führerju« so postali poslanstvo mladih deklet (Hillel in Henry, 1976: 38).

Izraz Lebensborn je sestavljen iz besed »Leben« – življenje, in »born« – vir in pomeni porodnišnice alias »človeške žrebčarne« (prav tam, str. 7). Dokazov o teh zavodih je zelo malo, veliko arhivov je po vojni izginilo. Gre za tajno in skrivnostno organizacijo, pa tudi najbolj sporno. Prek mnogih posrednih dokazov obstajajo podatki, da je šlo za zavode, v katerih so nacisti poskušali vzgojiti čiste arijske potomce. Bili so del politike pozitivne evgenike. Otroci, rojeni v zavodih, niso obstajali v uradnih statistikah, prav tako se ne ve za poreklo njihovih staršev. Druga dejavnost zavodov poleg rojstev pa je bilo ugrabljanje rasno ustreznih otrok vseh po Evropi, ki so jih nacisti nameravali germanizirati (prav tam, str. 8). Dejavnost zavodov je pravzaprav socialni darvinizem v akciji. Hitler je svoj rasizem upravičeval s pomočjo darvinistične teorije. Zapisal je, da močnejši in šibkejši ne smejo imeti potomcev. In če narava ne dovoli tega procesa, potem ne dovoli tudi tega, da bi se superiorna rasa parila z nižjo, saj bi s tem propadli stoletni, če ne tisočletni napor narave, ki je to superiornost omogočila (Grigg, 2012).

Prva klinika Lebensborn je bila ustanovljena leta 1936 in postavljena pod pokroviteljstvo SS. V zavodih se je rodilo nedefinirano število večinoma nezakonskih otrok, podatke so držali v strogi tajnosti. V zavod so se zatekle že noseče »rasno ustrezne« ženske ali pa so jih nadzorovano »parili«. Tretja pot za zagotovitev potomstva, o kateri se ne ve, ali so jo realizirali, pa je bilo »umetno osemenjevanje«. Ideja je bila všečna, ker je iz reprodukcijske logike izključevala čustva. Himmler osebno se nad to metodo ni navduševal zaradi prepričanja v osiromašenje genskega materiala osebe (Hillel in Henry, 1976: 84).

Zavode so sponzorirali razni industrialci, bankirji in plemiči, med drugim tudi Siemens, Bosch, Reichsbank in Deutsche Bank. Dokumenti o tem so izginili, dokaze pa je moč najti med osebnimi zahvalami Himmlerja sponzorjem (prav tam, str. 60). Veliko denarja, prav tako prostore zavodov so pridobili s krajami Judom. Lastnike in varovance zavodov so pošiljali v taborišča pod šiframi »razkužiti« ali »posebej obravnavati«; pa naj je šlo za bolnišnice, otroške domove ali gradove. Vse podatke o zavodih so poskušali držati v strogi tajnosti. Izogibali so se tudi izrazu »vzreja«, ki je v dokumentih prvič omenjen šele leta 1943.

Kako globoka je bila obsedenost z rasno čistostjo in ustreznostjo otrok, nam razkriva predvsem del arhivov, ki nakazujejo ravnanja z neustreznimi in bolnimi otroki, rojenimi v zavodih. Otroke z različnimi neozdravljivimi hibami, tudi če so bile pravzaprav posledica malomarnega ravnanja, so pobili. Nekatere so ubijali počasi, z injekcijami morfija in luminala, da bi lahko po potrebi dokazali, da so si prizadevali za njihovo ozdravitev. Staršev žrtev niso obveščali, dovolj je bil podatek, da so »razkužili« njihovo potomstvo. Umrlo je na stotine dojenčkov, ki so bili označeni kot umsko zaostali, hromi ali mongoloidni. To je bila strašna farsa v nasprotju s skrbnostjo, s katero so si prizadevali odstraniti ozdravljive bolezni, kot so norice ali zajčja ustnica. Trupla teh dojenčkov so tudi obducirali v imenu znanstvenih raziskav (prav tam, str. 103).

2.3.3 Vsiljevanje evgeničnih idej na osvojenih ozemljih

Leta 1940 so tudi na Norveškem začeli z vzrejo otrok, spočetih z nemškimi vojaki. Program se je imenoval »z mečem in zibelko za veliko Nemčijo« (prav tam, str. 108). Tudi v teh krajih so spreminjali politiko in dovoljevali mladoletnim dekletom poročanje z Nemci. Velikokrat so nemški vojaki te otroke pripojili družini (Hileil govori o »spominčku iz Norveške«, s katerim se je mož vrnil domov na dopust). Na osvojenih ozemljih so predlagali splave za ženske, da bi vzhodne dežele »očistili« nezaželenih prebivalcev. Z operacijo, imenovano »seno« in »cigan baron«, so ugrabili in odpeljali v nemško suženjstvo več kot sto tisoč mladih Poljakov (prav tam, str. 140). Lebensborn je prevzel nalogo germaniziranja ugrabljenih otrok. Vse otroke so selekcionirali glede na rasno ustreznost in jim merili okončine, lobanje, spolne ude.

Ugrabljenčkom so natvezili grozljive zgodbe o njihovih starših, da bi jih čim prej pozabili. Vcepljali so jim občutek manjvrednosti, da bi razvili hvaležnost do ugrabiteljev, ki so jim omogočili »boljše življenje«. Po vojni so le 20 odstotkov teh otrok uspeli najti in jim vrniti

njihovo poreklo ali starše. Deklice, ki so bile rasno ustrezne, so označili, jim dajali hormonske injekcije, da bi prej prišle v puberteto. Govorili so jim, da bodo rodile dva ali tri rasno ustrezne potomce in nato izginile.⁷

Po vdoru zavezniških sil so od zavodov Lebensborn ostali le zapuščeni otroci. Priče so potrdile, da otroci niso bili vajeni osnovnih človeških stikov, vznemirili so jih prihodi ljudi, mnogo pa je bilo umsko zaostalih in slabo razvitih. O superrasi ni bilo sledov, ostali so le močno zaznamovani posamezniki, ki so po vojni postali družbeni problem. Nihče tudi ni smel izvedeti, kje so se rodili.

Z ugrabljenčki se po vojni niso želeli preveč ukvarjati, saj je bilo vračanje pravim družinam dolgotrajno in naporno delo. Otroci in starši so tudi trideset let po koncu vojne prek rdečega križa in drugih organizacij še vedno iskali drug drugega, nekateri šele po odprtju velikih arhivov o holokavstu.

Zgodba Lebensborna ni doživela pravega epiloga. Zaradi tajnosti, v kateri je delovala, njenim vrhovnim poveljnikom nikoli niso mogli ničesar zares dokazati. V Nürnbergu je razprava potekala kot »Primer št. 8«, obtoženci, med drugim Sollman in Ebner (Himmler je pred tem napravil samomor), pa so bili obsojeni le za članstvo v zločinski organizaciji SS. Uradna verzija zavode Lebensborn prepoznava kot porodnišnice, ki so obstajale pred vojno in so pod svoje okrilje sprejele in skrbele tudi za neporočene matere in nezakonske otroke. Glede ugrabljanja niso mogli predložiti trdnih dokazov, zavrnilo pa so tudi rasno selekcioniranje ugrabljenčev (prav tam, str. 223). Eden izmed najbolj okrutnih evgeničnih zločinov, zaradi katerega je trpelo in umrlo na tisoče otrok, je tako ostal neraziskan.

Otroci teh zavodov predvsem v okupiranih deželah, kot je Norveška, tudi po vojni niso bili deležni človeka dostojnega življenja. Poleg izgubljene identitete so se mnogi njihovi sovrstniki,

⁷ Vse te informacije, kot mnoge druge, sta avtorja razbrala iz raznih dopisov, pisem in osebnih pričanj. Pravih načrtov namreč ne izdaja nobena listina, ker so vsi postopki potekali v strogi tajnosti. Mlajši ugrabljenčki so bili najprimernejši za germanizacijo, ker se niso dosti spominjali. Večji dečki naj bi povečali vrste SS in bi nadzorovali podjarmljene narode, deklice pa so bile namenjene za povečanje števila rasno ustreznih potomcev, kasneje pa bi jih sterilizirali in zabrisali sledi o razplojevanju.

rejniki, skrbniki, učitelji znašali nad njimi tako fizično kot psihično. Kršenje njihovih osnovnih pravic se je nadaljevalo, večina pa ni nikoli spoznala svojih pravih staršev.

Že beseda »oče je bil Nemeč« je pomenila, da so jih poslali v psihiatrične zavode. Obstajali so predsodki, da so otroci genetsko programirani kot njihovi SS očetje in da bodo nadaljevali nacistično vizijo (Trueman, 2015). Ponižanje, izživljanje, nepoznavanje lastne identitete, samomorilnost, zavračanje s strani družbe, vojaški poskusi z drogami, vse to so morali pretrpeti. Zaradi nečloveškega ravnanja z njimi so se tisti, ki so bili leta 2008 še živi, obrnili na Evropsko sodišče za človekove pravice, kjer so za kršitve dobili manjše finančno nadomestilo (prav tam).

3 NUJNOST ZAŠČITE ČLOVEKOVIH PRAVIC

*»Človekove pravice niso vredne svojega imena, če ne ščitijo tako tistih, ki jih ne maramo, kot tistih, ki jih«
(Trevor Phillips).⁸*

3.1 Zgodovina kot opozorilo

Zaradi zločinov med drugo svetovno vojno je dobila evgenika izrazito negativen prizvok. Debata ostaja, ali niso morda nacisti le izpeljali tega, kar so si želeli tudi drugi evgeniki po svetu, vendar jim načrta ni uspelo izpeljati (Buchanan in drugi, 2000: 38). Zgodovina je opozorilo za mlade genetike glede krutih kršitev človekovih pravic in nosi jasen opomin za prihodnost. Mnoge združbe po vsem svetu so v strahu pred povezovanjem z nacizmom spremenile svoja imena in umirile svoje namere.

Vendarle vsebine evgeničnih programov po svetu nimajo vse enako negativnega prizvoka in programov. Izven anglosaksonskega sveta nanjo niso gledali kot na psevdoznanstveno, propadlo vejo aplikativne človeške genetike, temveč bolj kot na gibanje za socialno reformo, ki je imelo korenine v biologiji. Problematična je struja, ki je sprejemala Galtonov pogled, opirajoč se na tezo, da selekcija bolj kakor okolje določa dedno zasnovo. Evgeniki so s te

⁸ Trevor Phillips je bivši predsednik britanskega odbora za enakost in človekove pravice, citat v izvorniku: »Human rights are not worthy of the name, if they do not protect the people we don't like as well as those we do« (Ford Rojas, 2011).

perspektive celo medicinsko oskrbo jemali kot nekaj, kar moti evolucijo, saj omogoča neustreznim članom družbe, da preživijo in se razmnožujejo.

Glede na zgodovinsko dogajanje v 2. svetovni vojni so se narodi odzvali na kršitve človekovih pravic in poskusili priskrbeti regulative, ki bi omogočile, da bi podobne scenarije v prihodnosti hitreje prepoznali in preprečili.

3.2 Splošne uredbe na področju zaščite človekovih pravic

3.2.1 Splošna deklaracija človekovih pravic

Prva je splošna Deklaracija človekovih pravic (Splošna deklaracija človekovih pravic, 2016), ki je direkten odgovor na zločine 2. svetovne vojne in služi kot ideal vsem ljudstvom in narodom kot univerzalne pravice. Človekove pravice so norme, ki pomagajo zaščititi vse ljudi pred političnimi, legalnimi in socialnimi zlorabami. Te pravice obstajajo v morali in zakonih na nacionalni in internacionalni ravni. Človekove pravice so zavarovane s pravom, podpirale pa naj bi ustvarjanje boljših človeških pogojev v večji svobodi (Varuh človekovih pravic, 2016). Štiri glavne značilnosti človekovih pravic so naslednje (Nickel, 2014):

1. osredotočajo se na svobodo, zaščito, status ali korist nosilca pravic. So pomemben del ideje o pravičnosti;
2. so pluralne, ker naslavljajo spekter različnih problemov, kot je garancija pravičnih sojenj, končanje suženjstva, preprečevanje genocida;
3. so univerzalne – vsi živeči ljudje oziroma osebe imajo človekove pravice ne glede na narodnost ali religijo in tudi če jih ne najdemo v specifičnih praksah ali celo zakonih določene države;
4. imajo visoko prioriteto, kljub temu pa niso absolutne. Med njimi pa obstaja tudi hierarhija (npr. pravica do življenja prevlada nad pravico do zasebnosti).

Človekove pravice so razdeljene v šest »družin« pravic, in sicer pravice do zaščite, procesne pravice, pravice do svobode, pravice do sodelovanja v političnem odločanju, pravice do enakosti in socialne pravice. Najbolj pomembna vloga držav v mednarodnem pravu človekovih pravic je avtorizacija in ratifikacija sporazumov in pogodb o človekovih pravicah. Posamezne države nato ustvarijo zakonodajo, ki človekove pravice nujno vsebuje.

Kot pravi Nickel (2014), se po branju vsebine deklaracije in vsem trudu, ki je vložen v njen nastanek, lahko vprašamo, kako to, da živimo v svetu, v katerem pravice niso enakomerno zastopane, čeprav se poudarjajo na vsakem koraku. Zavedati se moramo, da jih spoštujejo predvsem države, ki so članice sveta Združenih narodov, kot sta Evropa in ZDA, in ki imajo svoja sodišča za človekove pravice. Glede pravic obstaja mnogo nejasnosti, saj gre za univerzalne pojme, katerih vsebina ni enoznačna in okoli katerih se sproža tudi cela vrsta debat in nestrinjanj, še posebej kadar gre za konkretne primere. Klampfer (2010: 28) tako dvomi, da je mogoče kakršni koli moralni problem kaj bolje razložiti, če ga prevedemo v kontekst pravic. Pravica do življenja, ki spada med eno izmed najbolj temeljnih pravic, je tako tarča brezplodnih in neskončnih debat o njeni natančni vsebini in dometu. Pravi, »da imamo pravice pravzaprav le do tistih stvari in dejavnosti, ki so za našo blaginjo in blaginjo drugih bitij, da živijo dobro življenje, tako ključnega pomena, da si zaslužijo posebno varstvo, oziroma so dovolj pomembna, da smo se v zameno za tovrstno jamstvo pripravljene odreči v načelu neomejeni svobodi delovanja« (prav tam, str. 30).⁹ Pri primeru sklicevanja na pravico do življenja tako opozori na problem vseh pravic – med sptimi stranmi o pravicah pogosto ni soglasja o vsebini le-teh niti o predmetu pravice ne o njenem naslovniku, naravi ali značaju. Zaradi različnosti praks, religij, tradicij ter političnega in ekonomskega razvoja moralni relativisti obtožujejo človekove pravice etnocentrizma in kulturnega imperializma, s katerim najmočnejše države vsiljujejo svoja prepričanja in vrednote preostalemu svetu (Nickel, 2014).

Poleg Univerzalne deklaracije o človekovih pravicah (Splošna deklaracija človekovih pravic, 2016) je po 2. svetovni vojni nastal tudi prvi mednarodni dokument o etičnih normah, t. i. **Nürnberški kodeks**, ki je urejal poskuse na ljudeh in je nastal kot odziv na istoimenski proces, v katerem so obsodili nacistične zločine. Temu je leta 1965 sledila **Helsinška deklaracija**, ki je kodeks pravil o spoštovanju pravic in koristi ljudi v biomedicinskih poskusih na ljudeh (Trontelj, 2007: 192).

Naslednja dokumenta sta nastala veliko kasneje kot Splošna deklaracija človekovih pravic. Sta odgovor na hiter razvoj biotehnologije in nujen regulativni dodatek na področju zaščite človekovega življenja, dostojanstva in svobode.

⁹ Klampfer omenja, da se pri razpravi o pravicah vidi na strani zagovornikov interesne teorije pravic, v skladu s katero pravice varujejo pomembne interese.

3.2.2 Unescova splošna deklaracija o človeškem genomu in človekovih pravicah

Deklaracijo je sprejela generalna konferenca UNESCA 11. 11. 1997 in označuje človeški genom kot temeljno enotnost vseh ljudi ter priznava njihovo notranje dostojanstvo in raznovrstnost. Nanaša se na demokratične principe enakosti in spoštovanja vseh ljudi ter zavrača neenakost ljudi in ras. Raziskovanje človeškega genoma mora spoštovati človeško dostojanstvo, svobodo in človekove pravice ter prepovedi vseh oblik diskriminacije, ki bi bazirali na genetskih značilnostih. Človeški genom imenuje za zapuščino celotnega človeštva in navaja k spoštovanju unikatnosti in različnosti genetskih značilnosti vsakega posameznika. Prav tako prepoveduje zasluzke s človeškim genomom v njegovem originalnem stanju in glede raziskav, zdravljenja ali diagnoze človeškega genoma zahteva predhodno temeljito argumentacijo, raziskave pa morajo biti v skladu z zahtevami državnega prava. Zagotavlja svobodo raziskovanja, obenem pa varuje človekove pravice in njegove temeljne svoboščine.¹⁰

Količina znanja in odkritij narašča hitreje kot kdajkoli prej. Od posameznih znanosti in tehnologij, ki so ločeno obravnavale svoja področja, prehajamo do stapljanja teh področij in njihovih metod dela. Razvoj napoveduje novo dobo, kjer nekateri z optimizmom pričakujejo optimizacijo človeških zmogljivosti, drugi pa vidijo potencialne nevarnosti za ponoven vzpon evgeničnih idej. Te bi lahko vzniknile zaradi hitrega razvoja, ki omogoča uporabo tehnologije, brez da bi bila ta ustrezno regulirana.

3.2.3 Oviedska konvencija

S tem uvidom je bila leta 1997 pod okriljem Sveta Evrope sprejeta Oviedska konvencija ali »Konvencija o varstvu človekovih pravic in dostojanstva človeškega bitja v zvezi z uporabo biologije in medicine, Konvencija o človekovih pravicah v zvezi z biomedicino« (Človekove pravice v zvezi z biomedicino: Oviedska konvencija in dodatni protokoli, 2009). Postala je obvezni minimum glede varstva človekovih pravic in je prva zavezujoča pogodba z mednarodnim dosegom na področju bioetike. Njen namen je varovanje dostojanstva in identitete vseh človeških bitij ter zagotavljanje spoštovanja duševne in telesne nedotakljivosti posameznika v zvezi z uporabo biologije in medicine (prav tam, str. 9–10). Konvencija se zavzema za koristi in skrb človeka, ki morajo biti nad koristjo družbe ali znanosti, ter za

¹⁰ Dokument je v celoti dostopen na <http://www.unesco.org/new/en/social-and-human-sciences/themes/bioethics/human-genome-and-human-rights/>.

pravično dostopnost zdravstvenega varstva. Tukaj povzemam člene, ki so najbolj relevantni za temo diplomskega dela. Med drugim bi naj zagotavljala:

- telesno in duševno nedotakljivost ter prostovoljno privolitev v zdravstvene posege, ki jo lahko posameznik tudi kdaj koli prekliče;
- pravno varuje osebe, ki same ne morejo privoliti ali zavrniti določenega posega, poseg pa je mogoče opraviti le, kadar gre za neposredne koristi tistega, na katerem se poseg izvaja;
- prepoveduje zapostavljanje posameznika na podlagi njegove genetske dediščine in dovoljuje opravljanje genskih raziskav le v zdravstvene namene;
- posegi na človeškem genomu se smejo opravljati le v preventivne diagnostične in terapevtske namene s prepovedjo spreminjanja genoma v reproduktivne namene;
- prepoveduje metode oploditve z namenom izbire spola otroka, razen preprečevanja hudih dednih bolezni, vezanih na spol;
- prepoveduje ustvarjanje človeških zarodkov v raziskovalne namene.

Deklaracija vsebuje še tri dodatne protokole, in sicer:

- prepoved kloniranja človeških bitij (leta 2005), saj »je izrabljanje človeških bitij z namernim ustvarjanjem genetsko istovetnih ljudi v nasprotju z dostojanstvom človeka in zato pomeni zlorabo biologije in medicine« (prav tam, str. 32);
- protokol o biomedicinskih raziskavah (tudi na zarodkih in vivo);
- protokol glede genetskega testiranja za zdravstvene namene.¹¹

Čeprav je Oviedska konvencija namenjena zaščiti človekovih pravic na področju biotehnologij, so države precej svobodne pri izvajanju njenih načel. Obstajajo skupne prepovedi, kot je prepoved kloniranja, vendar dodatno sprejeti protokoli nakazujejo, da se bo najverjetneje morala spopasti s problemom preveč trdno postavljenih pravil. Že samo metoda CRISPR-Cas9 (glej str. 46) je regulativam v poseben izziv zaradi dostopnosti vsakomur, ki ima internet, nekaj osnovnih laboratorijskih pripomočkov in znanja.

¹¹ Oviedska konvencija je v celoti na voljo na: http://www.kme-nmec.si/files/2016/08/Oviedska-konv_in_protokoli_MZ.pdf.

3.3 Pravice proti interesom

V ozadju biotehnoloških odkritij in mej medicine se pojavljajo filozofske skrbi v zvezi z implikacijami teh odkritij na naše razumevanje človeške narave in prihodnosti naše vrste. Predvsem glede krepitvenih tehnologij (glej str. 48) se pojavljajo skrbi, da bodo vplivale na tisto najboljše v nas, kar nas definira kot človeška bitja. Zagovorniki tehnologije (Harris, 2007, citirano po Juengst in Moseley, 2016) verjamejo, da se bo človeška narava spremenila na bolje, in z optimizmom pričakujejo pojav trans- ali postljudi v naši načrtno oblikovani človeški evoluciji.

Kaj je človeška narava? Moralna filozofija ima dolgo zgodovino normativnega sklicevanja na človeško naravo. Odkar je s strani Davida Huma prišlo opozorilo, da iz »je« ne smemo kar tako sklepati na »morati«, so filozofi previdnejši glede sklepanja direktno iz trditev o človeški naravi. Značilnosti človeške narave, ki so v centru mnogih biomedicinskih debat, so naslednje:

1. človeška ranljivost – boj z našo ranljivostjo doda našemu življenju določeno vrednost (Parens, 1995, citirano po prav tam);
2. biološkost naše vrste – smo del narave in del določene družine (McKibben, 2004, citirano po prav tam);
3. družbenost – smo družbena bitja (Liao, 2006, citirano po prav tam).

Vsaka izmed teh značilnosti našemu življenju prinaša pozitivne vrednote, obenem pa je lahko vir globokega trpljenja, kar radi poudarjajo transhumanisti. Kadar biomedicinske intervencije nameravajo spreminjati katero izmed teh značilnosti, je to znak, da so moralna tveganja visoka.

Obstajajo pogledi, ki ogrožajo temelje človekove narave in človekovih pravic, saj se bolj kakor na slednje zanašajo na potrebe in interese. Eden izmed teh pogledov je utilitarizem,¹² katerega

¹² Teorija utilitarizma v svoji najpreprostejši formulaciji trdi, da je moralno pravilno dejanje oziroma politika tista, ki proizvede največjo srečo članov družbe. Teorija si je pridobila mnogo zagovornikov, ker njen cilj ni odvisen od obstoja Boga, duše in drugih metafizičnih entitet. Dobro, za katerega si utilitarizem prizadeva, je nekaj, kar si želijo vsi člani družbe, utilitaristi zahtevajo le, da je to dobro nepristransko do vseh članov družbe (Kymlicka, 2005: 34). Utilitaristi zagovarjajo konsekvencializem, in sicer da ne smemo postavljati nobenih arbitrarnih moralnih prepovedi, če ne moremo pokazati na slabe posledice nekega očitno slabega dejanja. Konsekvencializem od vsakogar, ki nekaj obsodi kot moralno nepravilno, zahteva, da pokaže, kdo je oškodovan. Utilitarizem naj bi pomenil navodilo za maksimiziranje opredeljene koristi, ki daje enako težo koristi vsake osebe. Ta korist je občutek ugodja. Robert Nozick (prav tam) je eden izmed vplivnejših kritikov takšnega »blaginjskega hedonizma«

oster kritik je Fukuyama (2003). »Pravice so temelj našega liberalnega demokratičnega političnega reda in ključ do sodobnega razmišljanja o moralnih in etičnih vprašanjih« (prav tam, str. 122). Avtor je skeptičen do množice posameznih pravic, ki jim sam pravi kar »industrija pravic«, saj imata vsako področje in manjšina svoje pravice. Skeptičen je do »plodilne svobode«,¹³ ki jo bioetiki štejejo pod temeljne pravice in vsebuje pravico do razmnoževanja (spolno in nespolno – torej oploditev in vitro). Kritičen je do Robertsona, ki je po njegovem to pravico preprosto izumil na podlagi, da namere v zvezi z razmnoževanjem tvorijo osnovne pravice, ker naj bi bile pomembnejše za povprečnega človeka kakor pa nekatere druge pravice. Pojem pravic je po Fukuyami v moderni rabi na splošno osiromašen in ne zajema tistih višjih človeških ciljev, ki so jih upoštevali klasični filozofi. Beseda pravica nosi v sebi moralno sodbo in nas vodi na pot razprave o pravičnosti in ciljih, ki jih razumemo kot bistvene za našo človeškost (prav tam, str. 125).

Utilitaristi po Fukuyaminem (prav tam, str. 134) mnenju prav te »moral bi« ustvarjajo v želji zadovoljitve človeških potreb, vendar bolj kot to kritizira njihov poenostavljen pogled na človeško naravo, imenovan »radikalni redukcionizem«, s čimer bi vse sodbe o dobrem in slabem lahko zvedli na občutja bolečine ali užitka. Prepričan je, da nekatera od naših čustev odražajo kompleksnejše t. i. socialne občutke in objektivne teorije vrednot na čustvih ni mogoče zgraditi, saj jih doživljamo subjektivno in si v taki teoriji kvečjemu nasprotujejo.

4 BIOTEHNOLOŠKA REVOLUCIJA IN VRNITEV EVGENIKE

4.1 Zakaj se je stara evgenika motila?

Odgovoriti moramo tudi na vprašanje, kako je lahko v imenu stare evgenike prišlo do takšne zlorabe človekovih pravic in teptanja vseh možnih svoboščin. Buchanan in drugi (2000) opozarjajo, da soditi moralnost evgenike kot take glede na zločine, storjene v njenem imenu, ni nič manj sporno kakor primerjati katere koli medicinske poskuse na ljudeh s tistimi v Dachau ali Tuskegeeu. Ključno vprašanje je, ali je evgenika napačna sama po sebi. V tem primeru so

– če bi obstajal stroj, ki bi s pomočjo drog ustvarjal najprijetnejša stanja zavesti in bi bilo ugodje res naše največje dobro, potem bi se glede na zgornje trditve vsi priklopili na ta stroj. A vemo, da bi se v resnici priklopili le redki, saj si od življenja želimo več kot le izkušnjo dobrega ali nek užitek.

¹³ V diplomskem delu namesto plodilne pravice uporabljam izraz reprodukcijske pravice ali prokreacijske pravice (op. a.).

vsi evgenični programi napačni. Če pa zlorabe, storjene v njenem imenu, ne odražajo nujno evgeničnih idej kot takih, potem je naša naloga, da se takim zlorabam v imenu evgenike v prihodnosti izognemo.

V poznem 19. stoletju je evropsko socialno misel pretresal strah pred degeneracijo družbe, ki bi jo naj povzročili predvsem »slabi« dedni vzorci obnašanja. Te naj bi v družbo »zanesli« manjvredni ljudje iz nižjih slojev. Nekateri so pod degeneracijo razumeli izgubo rasne čistosti (v rasno mešanih zakonih naj bi potomci izgubili kakovosti ene ali druge rase staršev). V socialnih problemih so iskali biološke temelje in verjeli, da so ozdravljivi s pomočjo biologije. Cilj vseh mainstreamovskih genskih teorij je bil »izboljšanje« kakovosti genskega sklada z uporabo negativne ali pozitivne evgenike, in sicer skozi »vzgojo« ljudi. Reprodukcijska ni bila zasebna zadeva, temveč dejanje z družbenimi posledicami. Vsem evgenikom je bil skupen interes izboljšati oziroma krepiti človeške kakovosti skozi (spolno) selekcijo z namenom, da bi nov rod živel boljše življenje in da bi ljudje medsebojno prispevali k dvigu kakovosti življenja drugih. To je ena izmed plemenitih idej evgenike.

Zgodovinsko osnovana prepričanja o dedovanju talentov in drugih karakternih značilnosti so bila ovržena kot nepravilna in fanatična, ki so evgeniko razumljivo postavila na mesto psevdoznanosti. Ljudi so ožigosali kot izmečke in smeti ter jih legalno prek zakonov oropali človekovih pravic, jih družbeno in rasno razslojili, nasilno sterilizirali in masovno pobijali. Gibanje je krivo rasizma in razrednega snobovstva, kar danes zlahka identificiramo, takrat pa je bilo (skoraj) nevidno, ker je bilo tudi mimo evgeničnih praks globoko vpeto v vse pore družbe.

Nacisti so lahko začeli izvajati svoj rasistični nacionalistični evgenični program, ker so svoja stališča poenotili in si zagotovili zvestobo znanstvenikov ter prakse uzakonili na ravni države. Kot pravijo Buchanan in drugi (2000: 37), je šlo za kruto »vajo« v negativni evgeniki, ki je bila zasnovana zato, da bi izboljšala nemški rod in ga rešila pred degeneracijo, in sicer prek identifikacij, sterilizacij in masovnih umorov neustreznih.

Evgenično gibanje je zašlo zaradi:

- zamenjave (»inferiorne« populacije s »superiorno«) namesto terapije: iskala je izboljšanje človeških lastnosti, vendar se je ukvarjala s »produkcijo« boljših ljudi namesto s

»poboljšanjem« obstoječih. »Bolezen družbe« so preprečili z odstranjevanjem »bolnih« in ne z zdravljenjem;

- nespoštovanja vrednostnega pluralizma: promovirali so partikularne koncepte človeških kakovosti, brez da bi upoštevali pluralnost vrednot in idealov. Podporniki evgenike so bili snobi, ki so povzdigovali samopodobo in ambicije višjega srednjega razreda. V večini so se osredotočali na kratko listo zaželenih značilnosti, ki jih pravzaprav občuduje večina ljudi. V trditvi, da bi dvig intelektualnih sposobnosti populacije prinesel izboljšanje človeštva, ni nič spornega, narobe pa je, da so zraven primešali buržoazne vrednote kot najvišje vrednote in mešali kriminaliteto ali revščino z nizko inteligenco (prav tam, str. 49);
- kršitve reproduktivnih svobod: evgenični programi so bili sestavljeni iz navodil, kdo se lahko s kom »pari«. To je bila edina tehnika genskega manipuliranja, ki so ga poznali. Najhujši madež poleg nacističnih zločinov pa so bile prisilne sterilizacije tisočih Američanov in Evropejcev;
- v imenu države (»Statism«): država je s prisilno politiko narekovala evgenične prakse in jih uzakonila ter aktivno sodelovala pri omejevanju človekovih pravic in svoboščin.

Po vojni so se vse države distancirale od kakršnega koli povezovanja z nacizmom. V današnji družbi bi scenarije, kot jih poznamo iz zgodovinskega razvoja evgenike, lahko preprečili z odgovorno rabo novih tehnologij z namenom, da bi služile človeku in ga spoštovale. Za učinkovito regulacijo potrebujemo transparentno družbo, v kateri ima javnost dostop do podatkov in si oblast ne lasti moči nadzorovanja oziroma si jo deli s člani družbe. Tako bi morda lahko preprečili koruptivne zlorabe moči, ki so največkrat odraz pomanjkanja odgovornosti in transparentnosti (Pustovrh, 2008: 28). Kljub slabemu ugledu zgodovinske evgenike moramo med njim in osnovno idejo evgenike strogo ločevati. Nova evgenika obljublja širjenje svoboščin in distanciranje države, zato moramo najprej natančno določiti njeno vsebino in moralno ovrednotiti njene koncepte, zato je za resno znanstveno raziskavo ne gre enačiti z nacizmom.

4.2 Pionirski poskusi pozitivne evgenike

Semensko banko Roberta Grahama, ki je leta 1978 želel zbrati spermo Nobelovih nagrajencev in z njo oploditi ženske z nadpovprečno inteligenco, je motivirala ideja o človeški krepitvi prek svobodnih starševskih izbir, predvsem kar se tiče inteligence potomcev (Bostrom in Roache, 2007: 19). Šlo je za poskuse obnovitve pozitivne evgenike. Z možnostjo oploditev »in vitro« (zunajtelesna oploditev) so ženske dobile možnost za potomce z visoko kakovostnimi geni, brez

da bi jim bilo treba iskati partnerje, ki bi tem željam zadostili. Čeprav je bila banka po Agarjevem (2004: 2) mnenju »nerodno orodje izbire«, je bil to pionirski korak k zagotavljanju večje reproduktivne svobode staršev.

4.3 Novi biotehnološki postopki

Za preprečevanje neplodnosti so semenske banke na voljo tudi danes. Mnogo parov se odloči, da izberejo darovalce jajčec ali sperme. Prejemnik lahko izbira spermijo glede na osebnost, izgled, akademsko sposobnost, raso in ostale faktorje. Ker gre za plačljive postopke, ki jih narekuje povpraševanje in izbira, so banke lahko selektivne do svojih donorjev. V Veliki Britaniji je tako največja banka sperme začela zavračati donorje, ki imajo disleksijo, hiperaktivno motnjo, motorično motnjo, Aspergerjev sindrom, avtizem. Njihov zagovor je, da poskušajo minimizirati riziko prenosa pogostih genetskih bolezni ali deformacij na rojene otroke (Weaver, 2015). Neka druga klinika na Danskem pa se je odločila, da ne sprejema več rdečelasih donorjev, saj so zapolnili kapacitete in po njih ni povpraševanja. Kljub svobodni izbiri na področju reprodukcijske politike nekateri kritiki v takem sistemu vidijo vzpon seksizma, rasizma in ostalih predsodkov, s katerimi se je spopadala tudi stara evgenika (Orange, 2011).

Pred oploditvijo imamo danes na voljo predimplantacijsko gensko testiranje, s katerim lahko predhodno identificirajo in tudi izločijo napake ploda. Gre za običajni medicinski postopek, ki postaja čedalje natančnejši in zazna več napak (Rettner, 2014). Z zmanjšanjem stroškov in dostopnostjo bi se naj povečalo število uporabnikov predvsem zaradi želje po zdravem, »normalnem« in »popolnem« potomcu.

Ženskam bodo predstavili »biološko uro« z novim postopkom zamrznitve jajčec, saj so znanstveniki odkrili tehniko, s katero pri zamrznitvi jajčeca ne poškodujejo oziroma je škoda minimalna. Če bodo to naredile mlajše, ko so najbolj plodne in ima njihov genski material manj genskih napak, se bodo za otroke lahko odločale precej kasneje, npr. zaradi kariere ali finančnega stanja ali preprosto zato, ker bi želele dlje časa uživati v samskem življenju. Genetik Lee Silver je omenil možnost, da bodo bodoče matere v prihodnosti izmed nekaj sto zarodkov izbrale najustreznejšega in ga mimogrede še »gensko sfrizirale«; mu določile višino, barvo las in oči ter si tako zagotovile otroka po naročilu (Fukuyama, 2003: 86).

Nov je tudi postopek, imenovan »tretji starš«, kjer lahko izvzamejo DNK iz enega jajčeca ženske z mitohondrijsko boleznijo in ga prestavijo v jajčece druge ženske, ki ima mitohondrij zdrav (Rettner, 2014). Omenjene tehnologije obetajo konkretne in neposredne posege v človekovo telo ter resnično krepitev njegovih zmožnosti.

Človeške zarodke uporabljajo v mnogih obstoječih postopkih, raba pa je velikokrat sporna. S prvim februarjem 2016 so znanstveniki v Veliki Britaniji pridobili dovoljenje, da se lahko lotijo poseganja v genom zarodkov in se lotijo preurejanja njihovih genov z najnovejšo tehnologijo CRISPR-Cas9 (angl. »clustered regularly interspaced short palindromic repeats«). Gre za močno novo orodje, s katerim se da vstavljati, odstranjevati in popravljati DNK znotraj celic (Ledford, 2015). Poskuse na embriih bodo lahko izvajali prvih sedem dni po oploditvi. V raziskavah naj bi uporabljali le zarodke, ki bi jih tudi drugače uničili, darovali pa jih bodo pari, ki so izbrali metodo umetne oploditve. Znanstveniki zagotavljajo, da se iz njih ne bodo razvili otroci, da jih bodo uporabljali za osnovne raziskave in razumevanje splavov. Prepovedano bo tudi vstavljanje modificiranih zarodkov v maternico z namenom oploditve (Callaway, 2016). Velika Britanija sicer ni prva, ki se je teh postopkov lotila, prehitela jih je Kitajska (Cyranoski in Reardon, 2015). Ta korak je sprožil debate o legalni regulativi prerazporejanja genov v zarodkih, saj nekatere države izrecno ne prepovedujejo možnosti uporabe modificiranih zarodkov za reprodukcijo.

4.4 Teorija konvergence

Z razvojem tehnologij nastaja tudi stapljanje področij tehnologij, ki so bila predhodno med seboj ločena. Konvergenco oziroma njen potencialni pomen so najprej obravnavali v ZDA na konferenci Nacionalne fundacije za znanost leta 2000 (Pustovrh, 2008: 16).

Konvergentne tehnologije pomenijo prepletanje in integracijo štirih velikih »provinc« znanosti, in sicer nanotehnologije in nanoznanosti, biotehnologije in biomedicine, informacijske tehnologije in kognitivnih znanosti. Med drugim sodobna konvergenca v znanosti in tehnologiji temelji na materialni enotnosti narave na nanoravni, obenem pa si za cilj zastavlja izboljšanje

(krepitev) človeške zmogljivosti.¹⁴ Ima potencialne neslutene razsežnosti vplivanja tako na zmožnosti posameznika kot tudi družbenih skupin.

Potencialna aplikacija teh konvergentnih tehnologij naj bi širila človeško kognicijo, komunikacijo, izboljšala oziroma okrepila človekovo zdravje in fizične zmožnosti ter poenotila znanost in izobraževanje. Kar se tiče človeškega zdravja lahko pričakujemo razvoj v smeri krepitve le-tega skozi genomiko, bioinformatiko in nanotehnologijo. Konvergenca v ZDA je v kontrastu z Evropo bolj naklonjena krepitvi človeške zmogljivosti, povečanju izbire, hkrati pa naj bi ohranila temeljne vrednote, kot so zasebnost, varnost in moralna odgovornost.

Pojem konvergence je velika novost v znanstvenem svetu, zato mnogo raziskovalcev ne pozna njenih vplivov oziroma se jih še ne zaveda. Obstaja tudi precejšen razkorak med vizijami in trenutnim stanjem raziskav, kjer vizije zaenkrat niso blizu uresničitve. Zmeda glede konvergence je povezana z napovedmi o tehnološkem in znanstvenem napredku, ki naj bi v prihodnosti eksponentno narasel, v 21. stoletju naj bi nas čakalo že za približno dvajset tisoč let napredka, če ga merimo s hitrostjo napredovanja v letu 2000. Po raziskavah ljudje na takšno hitrost napredka niso pripravljani. Vseeno omejitve napredka ne izhajajo toliko iz omejitev rab tehnologij, temveč iz našega lastnega dožemanja, saj naši možgani preprosto še niso sposobni zaobjeti vseh možnih rab, ki jih takšen napredek v tehnologiji obeta.

Trg in konkurenčnost sooblikujeta razvoj konvergenčnih tehnologij, zato s seboj nosijo kritike in določene nevarnosti. Prav tako se nagibajo k tehnološkemu determinizmu in pretiranemu poudarjanju individualizma. Kot pravi Pustovrh (2008: 26), je vrednost aplikacij znanstvenih spoznanj in izdelkov vezana na družbene in politične ukrepe, ki aplikacije in izdelke uvedejo v družbo, prav tako pa obstaja nevarnost zlorabe novih izdelkov. Služijo lahko kot orožje za nadzor in zatiranje namesto za dobrobit človeške skupnosti in kot dobrodošlo orodje pri krepitvi samostojnosti. Kljub temu je prepričanje, da razvoj znanosti in tehnologije na splošno predstavlja večje tveganje od ohranjanja trenutnega stanja, ozkogledno.

¹⁴ Pustovrh v svoji diplomski nalogi za angleški »enhancement« uporabljata termin »izboljšanje«, kar sem sama prevajala kot »krepitev«. Kasneje v svoji doktorski disertaciji pa tudi sam uporabljata termin krepitev. Ker sem v diplomskem delu uporabila oba vira, bom uporabljala enoten termin – torej krepitev človeka, krepitev človekovih zmožnosti.

Iz zgodovinskih primerov vidimo svarila glede namena uporabe tehnologij in tudi komu je dana v uporabo. Danes se poudarjata individualna izbira in blaginja posameznika in se ju postavlja kot zgled za zagotavljanje svobode znotraj določene skupnosti. Ker bodo izbire sčasoma postale skoraj neomejene tako z vidika želja kot z vidika sredstev, nekateri kritiki napovedujejo, da utegneta znanstveni in tehnološki razvoj predstavljati največji vir tveganj za človeštvo in življenje na Zemlji (prav tam).

4.5 Človeška krepitev

Krepitev človekovih lastnosti je ena izmed novih tehnologij na področju spreminjanja človeka. Krepitev kot termin, ki je izpeljan iz angleškega »human enhancement«, uporabljamo, ker ni obremenjen s pozitivnim ali negativnim prizvokom namena uporabe (prav tam, str. 131). Bostrom (2008, citirano po prav tam, str. 137) je znotraj transhumanizma oblikoval eno izmed definicij krepiteve človeka. Je soavtor transhumanistične deklaracije in soustanovitelj transhumanističnega združenja Humanity+. Krepitev človeka pomeni poseg, ki izboljša delovanje podsistema organizma ali pa ustvari novo funkcionalno delovanje oziroma podsystem, ki ga organizem prej ni imel, prek referenčnega stanja organizma. Če je referenčno stanje normalno in zdravo stanje podsistema, potem je funkcionalno stanje podsistema »okrepljeno«, ko postane učinkovitejši pri opravljanju svoje funkcije).

Transhumanizem je vmesna faza na poti do posthumanizma, to je obdobje, v katerem bodo živela »bitja, ki bodo imela od krepitev tehnologij koristi, obenem pa bodo še vedno prepoznavno človeška« (Agar, 2004: 16). Kritiki transhumanizma, med katerimi je tudi Fukuyama, ga označujejo za pretirano tehnološko optimističnega, ki mu manjka zavedanja o tveganjih. Transhumanizem ne zavrača tveganj, ki jih prinašajo nove tehnologije, ampak zaupa v razširitev človeških potencialov in pozitivno vrednost novih tehnologij.

Pod pojem človeške krepiteve spadajo vse dejavnosti, s katerimi izboljšujemo svoje stanje in dobrobit. To so tudi običajne dejavnosti, kot so krepitev telesa s pomočjo fitnesa, lasersko popravljanje vida, korekcija lepotnih napak, in ne postavljajo nekih posebnih filozofskih dvomov ali skrbi. Spadajo med »naravne metode« krepiteve, kot so očala ali kalkulator, in so moralno neproblematične (Allhoff in drugi, 2009: 8).

Osredotočiti se moramo na druge vrste krepitev, ki jih je spodbudil nedavni razvoj predvsem na področju biotehnologije. Te krepitev obljublajo velike potencialne koristi za človeštvo, kot so izboljšana kreativnost in produktivnost, daljšanje življenja, močnejša telesa in izboljšana inteligenca. Tehnologije bodo postale del našega telesa. S selekcijo in manipulacijo dednih faktorjev bodo neposredno manipulirane osnovne značilnosti človeka (Agar, 2004: 7). Kljub optimizmu in pričakovanjem srečnejšega, boljšega življenja uporaba krepitevni tehnologij s seboj prinaša vrsto (ne)predvidenih tveganj in težav. Glede tega obstaja polemičen diskurz, kot je npr. omejitev legitimne rabe zdravil in postopkov zdravstvene oskrbe, omejitev uporabe sredstev pri športu in drugih tekmovalnih dejavnostih, raba v neterapevtske namene. Pojavljajo se moralni pomisleki glede pravičnosti rabe, avtentičnosti, človeške narave in politična vprašanja glede regulacije tehnologij in vpliva na širšo družbo. Področje, ki te dvome postavlja v ospredje, spada v praktično etiko in je poimenovano »etika človeške krepitev«. Splošna vprašanja se tičejo vprašanj distribucijske pravičnosti, znanosti in politike ter javne regulacije medicinskih tehnologij (Juengst in Moseley, 2016).

Široka definicija krepitev v etiki zajema »biomedicinske postopke, ki so uporabljeni za izboljšanje človekove forme oziroma funkcije mimo tistega, kar je nujno za obnovo ali ohranitev zdravja človeka« (prav tam). Takšnih sposobnosti se ne da doseči po naravni poti, obstaja celo možnost, da ustvarimo popolnoma nove. Gre za spremembo stopnje iz tega, kar smo sedaj, v nekaj kvalitativno drugačnega (Bruce, 2007: 9). Krepitevni tehnologij samih po sebi se ne da izolirati, ne obstajajo. Določena raba biomedicinskega postopka odloča, ali gre za krepitev ali ne. Zato se lahko tisti, ki razvijajo postopke krepitev za upravičevanje svojih raziskav, skoraj vedno sklicujejo, da je šlo za terapevtsko rabo. Prav tako pa trditev, da ima nek postopek lahko tako terapevtsko kot krepiteveno rabo, sama po sebi ne garantira ločenih etičnih odzivov (Juengst in Moseley, 2016).

V nadaljevanju se osredotočam na krepitev, ki je vezana na biomedicinske postopke, čeprav tudi druge metode za povečevanje normalnih človeških zmožnosti zbujejo moralne pomisleke. Čeprav je meja med krepitevami na biološki podlagi in drugimi krepitevami pogosto zabrisana, standardni primeri zajemajo (prav tam):

- kozmetične operacije in uporabo biosintetičnega ravnega hormona;
- krvni doping in uporabo steroidov za izboljšanje atletske vzdržljivosti in moči;
- psihofarmacevtska sredstva za izboljšanje spomina, uravnavanje razpoloženja in izboljšanje kognicije;

- (največkrat zgolj hipotetično) genetske in nevrološke manipulacije, s katerimi bi povečali človekov življenjski razpon, dosegli boljše senzorično-gibalne zmožnosti in okrepili moralne vrednote miru in pravičnosti.

Trenutne debate o etiki človeške krepitve so se izoblikovale skozi zgodovino naporov glede izboljševanja človeških kakovosti. Moderna znanost in medicina sta nasledili perfekcionistične impulze glede človeškega izboljševanja, ki koreninijo v zahodni filozofiji in religioznem mišljenju (prav tam). Večina zagovornikov in kritikov krepitve na področju biomedicine deli to kulturno ozadje, imajo pa različne poglede glede te teme. Tako Sparrow (2014, citirano po prav tam) in Buchanan (2011, citirano po prav tam) zagovarjata človekovo zmožnost, da sam oblikuje svoje lastne ideale skozi razum, avtonomijo in demokratičen razmislek ob upoštevanju zgodovinskih dogodkov, ki so te človeške vrednote teptali. Drugi, kot sta Persson in Savulescu (2012, citirano po prav tam), izpostavljajo posledice človekovega individualizma za skupno dobro in so samozavestni glede zmožnosti poimenovanja konstelacije obstoječih človeških lastnosti, ki jih je po mnenju Kassa (1997, citirano po prav tam) treba ohraniti ali pa, kot meni Bostrom (2003 citirano po prav tam), okrepiti. Nihče izmed njih pa ne nasprotuje uporabi novih orodij v zdravstvene namene, zato si je smiselno pogledati razliko med terapevtsko rabo tehnologij in rabo tehnologij v krepitvene namene.

4.5.1 Regulatorna na področju človeške krepitve

V Evropi je v letih 2005–2008 potekal interdisciplinarni projekt NanoBio-RAISE, ki je združil nanobiotehnologe, etike in strokovnjake za komunikacijo, da bi sodelovali pri societalnih in etičnih vprašanjih, ki so se pojavila z razvojem novih tehnologij. Poskušali so razjasniti etične pomisleke in podati priporočila in strategije za osveščanje širše javnosti (Schuurbiens, 2014). Javno so predstavili dileme, ki se tičejo uporabe novih tehnologij, predvsem na področju človeške krepitve in onkraj medicinskih postopkov. Vpraševali so se, ali lahko opredelimo krepitev človeka, brez dogovora o zunanjih okvirih vpogleda v to, kaj sploh pomeni človek. Z ozirom na prvotno metodološko distinkcijo med razlikami, vezanimi na medicino, in tistimi, ki spadajo med osebne preference, so problematizirali tako imenovana »siva področja« nejasnosti in prekrivanja. Vsak študij primera je obravnaval potencialni vpliv tehnologij na osnovne etične principe in posledice, socialne vplive, pravičnost in z njo povezane rizike (Bruce, 2007: 5).

Potegnili so razliko med postopnimi in radikalnimi tehnologijami krepitev. Postopne krepitev pomenijo spremembo v stopnji ekspanzije človekove moči ali razvoj v tehnologiji in pomenijo našemu telesu zunanje tehnologije, radikalne krepitev pa predvidevajo spremembo stanja in se tičejo krepitev človeških sposobnosti. Tukaj je tehnologija integrirana v naša telesa. Postopne krepitev so lahko reverzibilne ali ireverzibilne in predvidevajo razliko med postopki, izhajajočimi iz terapevtskih rab, in tistimi, ki služijo krepitevi. Pri radikalni krepitevi pa gre za stalne in nereverzibilne spremembe, ki so namenjene redizajniranju človeških bitij in kot take segajo čez terapevtske interese (prav tam, str. 9–10).

Projekt je zanimal neizogibnost krepitev tehnologij. Krepitev kognicije s pomočjo farmakoloških sredstev vzbuja praktične in etične probleme. Študija je pokazala na dvoumnost pri razločevanju med terapijo in krepitevijo na primeru uporabe živčnih stimulansov za pomanjkanje pozornosti pri otrocih ter sprožila vprašanja o možnosti odvisnosti in nezmožnosti normalnega funkcioniranja v zvezi z uporabo določenih stimulacijskih drog. Omenili so tudi pomisleke glede uporabe kemičnih sredstev pri športu, ki razločujejo atlete na »elitne«, ki krepitevne tehnologije uporabljajo, in na vse »ostale«, ki jih ne. Takšni scenariji, prezrcaljeni na širšo družbo, zbujejo strah, saj enostavna dostopnost in zloraba določenih stimulansov lahko povzročita občutek prisile v zvezi z uporabo. Uporaba stimulansa je lahko v nasprotju z moralnim čutom posameznika ali pa ga postavi v slabšo pozicijo nasproti ostalim, če stimulansa v množici, ki široko zagovarja njegovo uporabo, sam ne bi želel uporabiti. Študija prav tako ni odkrila močnih družbenih koristi krepitev tehnologij (ki segajo preko terapije). Sodelujoči so se strinjali, da je treba najti učinkovit sistem za vladni in družbeni pregled in nadzor nad aplikacijami človeške krepitev, ki morajo biti upravičene le znotraj zdravstvenega konteksta (prav tam, str. 5). Pozvali so k nadaljevanju študij na tem področju, predvsem v zvezi s kontrolo razvoja in pregledom vrednot, ki zagovarjajo tehnologije krepitev mimo medicinskih praks, in v zvezi s tveganji ter socialno pravičnostjo. Glavno sporočilo je, da mora obstajati možnost javne razprave in da je treba javnost podučiti o učinkih krepitev tehnologij. Družba kot taka pa mora poskrbeti za razvoj kritičnih orodij, s katerimi se bo dalo ovrednotiti, katere od teh tehnologij bodo sčasoma uporabne.

Potencialna človeška krepitev sega na področja podaljševanja življenja, povečevanja fizičnih zmogljivosti, krepitev razpoloženja ali osebnosti, krepitev kognicije ter pred- in porojstvene posege (Bostrom in Roache, 2007: 3). Pustovrh (2013: 156) dodaja še krepitev moralnosti, ki

spada med najmanj raziskano področje, ki išče dokaze, kako nevrološke strukture in sistemi v možganih vplivajo na razmišljanje in ravnanja posameznika.

Avtorji, kot je Callahan (2002, citirano po Pustovrh, 2008: 43), domnevajo, da bodo določene krepitve nastale spontano, kot stranski produkti pri razvoju medicinskih posegov. Vsebine posegov v biomedicini so tesno prepletene in zato lahko razvoj nekega posega povzroči razvoj drugega. Zdravljenje alzheimerjeve bolezni bi tako lahko doprineslo k raziskavam o sredstvih za izboljšanje spomina.

Evgenično ozadje zagotavlja previdnejše stališče do krepitvenih postopkov in nakazuje meje, ki jih morajo zagovorniki krepitve upoštevati, da bi se lahko razlikovali od stare evgenike. Regulacija tehnologij s strani države, ki ni minimalna, lahko namreč vpliva na osebno svobodo in človekovo avtonomijo ter tako grobo poseže v človekove pravice, kar se je v preteklosti že uresničilo.

Agar (2004) skeptike glede krepitvenih tehnologij poimenuje »konservativci«. Skrbi jih nastanek novega razreda okrepljenih posameznikov, ki bi nadvladali »normalne« posameznike na področju zaposlovanja, športa in na drugih področjih življenja. Tako Fukuyama (2003) zagovarja stroge regulacije in celo moratorij na raziskave, da bi preprečili neželene učinke na družbo. Fukuyama (2003, citirano po Agar, 2004: 18) poudarja, da ni pomembno, če bodo krepitvene tehnologije uspeli »izboljšati človeka«, temveč če bodo uspeli obdržati ali okrepiti njegovo celoto. Konservativni misleci so namreč prepričani v svoje poslanstvo ohranjanja človeškega smisla, ki ga ogrožajo nove tehnologije.

Ostali avtorji (Hughes in Greeley, 2005, citirano po Allhoff in drugi, 2009: 6) pa iščejo razumno srednjo pot med strogimi regulacijami in osebno svobodo. Nekje na sredini se vidi tudi Agar (2004) s svojo obrambo liberalne evgenike, kjer se proti konservativcem bori z argumentom, da krepitev ni nekompatibilna s smiselnim človeškim življenjem. V nasprotju s transhumanisti, ki krepitev vidijo kot neizogiben postopek tehnologij prihodnosti, pa ne vidi nujnega spajanja človeštva s tehnologijo, verjame pa v svobodno izbiro glede reproduktivnih odločitev.

5 »NOVA«, LIBERALNA EVGENIKA

V nadaljevanju opisujem, kako je Agar (prav tam) utemeljil, zakaj je liberalna evgenika boljša in popolnoma različna od avtoritarne evgenike. Čeprav so se nekateri znanstveniki že sami besedi evgenika zaradi njene preteklosti izogibali, Agar (prav tam, str. 5) po tem ne vidi nobene potrebe. Nova je vredna obrambe, stara pa mora ostati kot opomin napačnih praks. Glavne razlike so strnjene v Tabeli 1.

STARA EVGENIKA	NOVA EVGENIKA
Avtoritarna	Liberalna
Stroga regulacija reprodukcije s strani države in njenih zakonov, omejevanje svoboščin na področju reprodukcije	Zaščita in razširitev reproduktivnih svobod (država se ne vmešava v reproduktivne svoboščine, raje poskrbi za osveščenost bodočih staršev o vseh vidikih novih tehnologij krepitve)
Ni bilo svobodne izbire	Svobodne izbire posameznikov na področju reprodukcije
Nadzorovano izboljšanje človeštva (angl. »breeding and improving human stock«)	Tehnologije krepitve človeka (tudi kloniranje)
Nacistična znanost o človeški dednosti lastnosti je slonela na napačnih predpostavkah in je imela omejen dostop znanja o človeškem genomu, prepričanje o superiornosti bele rase, posebej arijske rase na podlagi bioloških razlik	Razkritje človeškega genoma, dostop do znanja o biološki podobnosti genetskega materiala posameznikov in ras, ki opaža minimalne razlike med posamezniki

Tabela 1: Razlike med staro in novo evgeniko

Štiri glavne značilnosti liberalne evgenike so naslednje (Goering, 2014):

1. bolj kakor da jo sponzorira država, gre za individualno izbiro. Namera koristnosti kakršnega koli evgeničnega posredovanja je individualna ali privatna blaginja;
2. sloni na predpostavki individualne svobode staršev do reprodukcije in možnosti izbire (partnerjev, postopkov in načina reprodukcije) glede na svoje lastne vrednote in pojmovanje dobrega življenja. Država ne odreja kontracepcije, sterilizacij, predrojstvenih testov, splava ali katere koli druge oblike evgeničnega posredovanja (razen potencialnih izjem). Dovoljuje posameznikom izbiro med spektrom različnih možnosti in alternativ (naravna reprodukcija, oploditev in vitro, predrojstvena in predimplantacijska diagnostika);
3. dovoljuje vrednotni pluralizem. To pomeni, da dovoljuje drugim izbire, ki se od naših razlikujejo, in tako ohranja liberalnost družbe, ki je glede posameznih konceptov dobrega nevtralna. Namera liberalne evgenike je, da razširi reprodukcijske možnosti za posameznike, kar se od zgodovinske evgenike razlikuje, saj je ukinila svobodno izbiro na področju reprodukcije. Kljub temu liberalna evgenika postavlja določene nujne meje, da bodoči starši ne bi ravnali v nasprotju z interesi svojih še nerojenih otrok ali da bi ravnali zlonamerno;
4. zgodovinski evgenični programi so se naslanjali na napačne znanstvene trditve, ki se tičejo rase, inteligence in dednosti.

Agar (2004: vii) opozarja, da lahko tudi pri liberalni evgeniki posamezniki izberejo napačne in slabe odločitve ter da ni brez nevarnosti. Zato za posameznike obstajajo omejitve njihovih odločitev. Enake argumente kot uporabi za zagotavljanje svoboščin, uporabi tudi za določanje njihovih meja. Agar (prav tam, str. 6) pravi, da nihče ne bo prisiljen v kloniranje ali v genetski inženiring zarodkov. Prav tako imajo nove tehnologije svoje meje in medijsko upodabljanje, ki izgleda, kakor da smo le par korakov pred njihovo izvedbo, je pretirano. Tudi če bi klonirali Einsteina, ni nujno, da bi njegov klon dosegel umske sposobnosti izvirnika (nikakor pa ne bi bil enak izvirniku, saj ne gre za isto osebo). Tiste, ki takim scenarijem vendarle verjamejo, Agar obtoži genetskega determinizma.

5.1 Genski determinizem glede novih tehnologij

Genetski determinizem je pogled, ki sugerira, da človeka v popolnosti določajo geni. V zvezi s krepitvenimi tehnologijami tako trdi, da bodo starši s svojo reproduktivno izbiro spremenili otrokovo gensko zasnovo na način, da bomo npr. iz plavolasega povprečno visokega in ne ravno

za šport talentiranega otroka lahko dobili temnolasega, zelo visokega košarkarja. Tako bi prispevali k razvitju sposobnosti, ki jih otroci že imajo ali pa bi jih (pod določenimi »okoljskimi« pogoji) lahko imeli. Buchanan in drugi (2000) pravijo, da ne obstaja neko predobstoječe »najboljše« v otroku, ki bi ga starši »izbezali«, niti skozi okolje niti skozi gensko posredovanje. To je preveč poenostavljen pogled. Geni vsekakor vplivajo na inteligenco in talent za šport, vendar niso edini vpliv. Na posameznika še vedno deluje njegovo okolje, gre za fino komunikacijo med človekovim fenotipom in genotipom. Tudi Fukuyama (2003) opozarja na preplet teh dveh dejavnikov. Naš genotip v celoti namreč ne določa našega fenotipa, kar je dokazoval Richard Lewontin (1984, citirano po prav tam, str. 157). Geni se na svoje okolje odzivajo na vsaki stopnji razvoja, kar kažejo tudi s poskusi na gensko identičnih miših v laboratoriju, ki se različno odzivajo na strupe, ali s prstnim odtisom enojajčnih dvojčkov, ki med dvojčkoma ni nikoli identičen. Okolje zajema tudi okoliščine posameznika pred rojstvom (npr. v maternici). Fenotip potomca je sestavljen iz njegovih zmožnosti in značilnosti in se oblikuje v skladu z okoljem, ki ga soustvarijo starši (in drugi).¹⁵ Otrokova dieta vpliva na njegovo telesno težo, moč, odpornost. Način, kako so z njim komunicirali in ravnali, bo odražal njegove kognitivne in čustvene sposobnosti. Vprašati se torej moramo, ne če okolje določa človekove lastnosti in vedenje, temveč v kolikšni meri.

Če bi šlo za kogar koli izmed nas, se verjetno ne bi spraševali, kdo bi bili, če nas starši ne bi cepili, da bi ojačili imunski sistem v boju proti virusom in bakterijam. Predstavljam si, da bi podobno reakcijo lahko dosegli z uporabo genske manipulacije. Če bi šlo za manipulacijo somatskih celic, o njej ne bi razmišljali kakor o bistveni modifikaciji, čeprav bi prav tako vplivali na določeno celično linijo. Pri spreminjanju zarodne linije bi na spremembo reagirali previdneje, vseeno pa o tem ne bi razmišljali. Verjetno se ne bi spraševali o svoji drugi identiteti, če bi nam starši spremenili gene za imunost, določili barvo oči ali las.

Tudi Buchanan (2000) zavrača genski determinizem, saj ustvarja zmedo in preplah glede genskih postopkov zaradi prepričanja, da smo nujno tisto, kar iz nas naredijo geni. Agar (2004: 12) ironično prida, da do občutljivih moralnih vodil zagotovo ne bomo prišli z zanašanjem na

¹⁵ Fenotip je opis dejanskih fizičnih karakteristik, ki so vidne (npr. višina, barva oči), pa tudi splošno zdravje, zgodovina bolezni, obnašanje in generalne dispozicije. Gre za vidne in merljive lastnosti organizma, ki jih določata njegov genotip in vpliv okolja (torej unikatne okoliščine, v katerih človek živi), skupaj s tistim, kar se je osebi tekom življenja že zgodilo. Genotip pa je kompletna genetska identiteta, ki je podedovana, je skupek vseh genov organizma (Personal genetics education project, 2016).

scenarije novih tehnologij v luči genskega determinizma, saj mešajo znanstveno fikcijo in realnost.

5.2 Pragmatični optimizem glede krepitve na primeru kloniranja

Pragmatični optimizem je učinkovito orodje, ki nudi možnost vpogleda v popolni scenarij nekega dogodka in pokaže, kakšne posledice bi to potegnilo za sabo. Zaradi tega ponuja širok nabor možnosti o razvojnih tirnicah in potencialnih omejitvah krepitvenih tehnologij. Pomaga lahko predvsem glede nejasnosti okoli kloniranja, genomike in genetskega inženiringa. Ponuja principe glede situacij, ki se morda izkažejo za nemogoče, a je to bolje, kot pa da nanje nismo pripravljeni (prav tam, str. 34). Koncept namenoma odmišlja pomisleke o tveganjih in izvedljivosti ter se osredotoča na cilje, ki motivirajo krepitvene tehnologije. Tako dovoljuje diskusije o morali, preden nas tehnologije v to primorajo. CLONAIID¹⁶ trdi, da je kloniral človeški zarodek. Prek pragmatičnega optimizma bodo morali obrazložiti, kako so oziroma bodo obšli ovire (predvsem kar se tiče idej o klonu kot popolni kopiji in ideje o možnem prenosu človekove osebnosti v klon), in zagovarjati samo idejo človeškega kloniranja. Nikakor ne gre za »vse je dovoljeno« pristop k tehnologijam (prav tam, str. 35), saj pragmatično sklepanje, da bodo npr. neki poskusi potekali najboljše, kolikor je možno, omogoča kritiko raziskave in idealov, ki se za njo skrivajo. Tako »ponuja moralno zavarovanje proti znanstveni realizaciji naših najhujših strahov« (prav tam).

Z uporabo pragmatičnega optimizma pridemo do ugotovitve, da si klona ne moremo zamisliti kot istega darovalcu somatskih celic, iz katerih je nastal. Agar (prav tam, str. 36) izrecno trdi, da oseba, ki je darovala celice, ne more svoje identitete prenesti v klon in si tako zagotoviti nesmrtnost. Tudi filozofski pogledi o identiteti osebe si česa takega ne zamišljajo, tako Kitcher (2000, citirano po prav tam, str. 36) poudarja, da za »zagotavljanje osebnega preživetja preko kloniranja ni upanja«. Tako kot pri dvojčkih tudi pri klonih razlike med njimi sooblikuje okolje. Tudi če bi želeli klonirati genija, bi bilo skoraj nemogoče oblikovati popolno kombinacijo okoljskih vplivov (vsaj do sedaj ni dokazov, da bi kaj takega komu uspelo). To je eden izmed

¹⁶ Organizacijo, imenovano CLONAIID, je ustanovila sekta Raelijancev, ki verjame, da so vesoljci kreirali človeštvo z uporabo kloniranja. Konec leta 2002 so oznanili rojstvo treh človeških klonov. Poleg reproduktivnega kloniranja kot rešitev za neplodne pare, homoseksualcev in drugih, ki si želijo potomcev, pa do njih ne morejo po naravni poti, so prepričani, da bi s prenosom svojega spomina in osebnosti v možgane klona lahko dosegli nesmrtnost (prav tam).

scenarijev, pri katerih dosežemo limite krepitvenih tehnologij. Kloniranje tako ni tehnologija za doseganje večnega življenja.

5.3 Moralne dileme glede krepitve

Ker glede kloniranja in krepitvenih tehnologij vlada zmeda, se je Agar (prav tam) s pomočjo »metode moralnih podob« domislil načina, ko lahko vzporejamo že poznane prakse s tistimi, ki si jih je težko zamisliti. Tako je lažje zagovarjati določene krepitvene tehnologije, ki se zdijo tuje in problematične. Tako je tudi dvema nasprotujočima moralnima tradicijama omogočil, da izrazita svoje značilne poglede glede krepitve. Koservativizem ustvarja negativne sodbe o krepitvenih tehnologijah, medtem ko je utilitarizem na trenutke pretirano optimističen.

5.3.1 Ugovor utilitaristom

Utilitarizem (prav tam, str. 40) izbira med najboljšimi izidi glede na stroške (trpljenje) nasproti koristim (srečnosti). V primeru izolacije t. i. »gena za srečo« bi utilitaristi postopali tako, da bi bodočim staršem predpisali konstruiranje gena v material zarodka. Tako bi po najenostavnejši različici utilitarizma bodoči otrok v svojem življenju manj trpel zaradi maksimiranja užitka in izboljšal svoje življenje. Ali res? Nekdo, ki bi ga opisali kot depresivnega, anksioznega, melanholičnega in sovražnega, je morda le previden, skeptičen in ima nizko stopnjo tolerance. Melanholija ne preprečuje nekomu zasledovanja njegovih življenjskih ciljev (Agar, 2004). Spomnimo se samo Nozickovega stroja, ki priključeni osebek drogira in mu ustvarja konstanten občutek sreče (opomba str. 41). Kljub temu da bi maksimirali »srečo« osebka, se takemu stanju težko reče življenje, kaj šele srečno življenje. Če bi na podoben način uporabili gen za srečo, bi lahko zagrešili podobno napako. V zameno za občutja sreče bi osebek oropali drugih izkušenj in mu življenje prej otežili kakor pa ga izboljšali. Poleg tega bi grobo kršili starševsko avtonomijo na področju reprodukcije, saj bi bili starši prisiljeni v nek postopek, ki ga sami morda nikoli ne bi izbrali. Preprečevanje škode pomeni, da ne smemo škodovati posameznikom s postopki, zaradi katerih bi bili v slabšem stanju kot pred postopkom.¹⁷ Ker je v zgornjih

¹⁷ Kot nadaljnje razmišljanje o računanju škode in koristi, predvsem pri bodočih potomcih, je zanimiv problem neidentitete, kontroverzni pogled, ki ga je predstavil Derek Parfit (Parfit, 1984, citirano po Manninen, 2016). Problem neidentitete je sicer nastal glede načrtovanja rojstev in rojstev prizadetih otrok, vendar se ga da aplicirati tudi na klone. Glede klonov težko izračunamo trpljenje in koristi. Kako lahko škodujemo klonu, če je njegova druga opcija neobstoj? Takšna oseba ni bila oškodovana s samim načinom, s katerim je prišla do eksistence

primerih težko razsoditi, kdaj bi več škode povzročili, kot pa jo preprečili, bi po Agarju (2004: 41) utilitaristi v izogib takšnim zaključkom morda morali omejiti aplikacije svojih principov.

5.3.2 Ugovor kantovcem

Pri drugi veliki moralni tradiciji, kantovski filozofiji, Agar (prav tam, str. 42) pokaže na njihove pomisleke v zvezi s krepitvenimi tehnologijami glede genske modifikacije bodočih potomcev. Kantov kategorični imperativ prepoveduje, da bi osebe obravnavali kot sredstvo, saj jih moramo vedno obravnavati le kot cilj in ker imajo svobodno voljo in so racionalna bitja, moramo njihove želje in potrebe upoštevati. Genski postopki po mnenju teh kritikov zvaja bodoče osebe zgolj na stvari. Pritožbe bodočih staršev glede neuspešnih poskusov krepitve inteligence ali spomina bodo po njihovem podobne, kakor se danes pritožujejo glede tehnologov, ki njihovem računalniku ne uspejo nadgraditi spomina. Predvsem glede poskusov Raelijancev, ki se klonov poslužujejo v želji, da bi nekoč uspeli opraviti transfer osebnosti in si v neskončnost podaljšati življenje, se zdijo zgornji pomisleki smiselni. Vendar Agar (prav tam) poudarja, da se pojavi problem, kadar govorimo o eksistenci ljudi, ki še ne obstajajo. Glede bodočih potomcev imajo starši vedno sebične motive, tudi kadar gre za popolnoma običajne starševske skrbi, ko je na poti nov družinski član.

Pri kloniranju so kantovski pomisleki očitni pri konceptu »rešiteljskega sorojenca« (angl. »saviour sibling«) (Manninen, 2016)). Gre za načrtno spočetega otroka z namenom, da svojemu starejšemu bratu/sestri služi kakor donor telesnih tekočin, tkiv ali organov. Pri vključitvi kloniranja v postopek bi bilo ujemanje popolno, saj bi bil klon genetsko identičen. Zagovorniki omenjajo prihranek časa in poenostavitev postopka. Pravice »rešiteljskega sorojenca« sicer obstajajo – odvzem telesnih tekočin ali tkiv bi potekal samo s privolitvijo osebe (razen pri hrambi popkovne krvi, saj takrat otrok še ni zmožen racionalnih odločitev). Kantovska dilema je očitna – pomisleki glede tega, da bi »rešiteljskega sorojenca« doletela usoda proizvodnega objekta, namesto da bi ga videli kot posameznika z vrednotami in dostojanstvom. Spočetje tega otroka, zato da bi ozdravili prvega in ne zaradi otroka samega, reducira rešiteljskega sorojenca

(kloniranjem), tudi če ima določene napake, razen če je njeno življenje zaradi zagrešenih napak pri njegovem dizajniranju tako grozljivo, da bi bilo bolje, če se ne bi rodila. Dokler ima kloniran otrok življenje, ki ga je kljub njegovi genski napaki vredno živeti, bi bilo vseeno dovoljeno, da se ga ustvari. Za nadaljnje razmišljanje glede kloniranja in problema neidentitete glej: <http://www.iep.utm.edu/cloning/#SH5a> in <http://plato.stanford.edu/entries/nonidentity-problem/>.

na sredstvo. To je po kantovski logiki etično sporno ne glede na to, da bi mu najbrž rešil življenje (prav tam). Pridati je treba, da se ti ugovori pojavljajo v zvezi s katero koli metodo, kjer bi otroka ustvarili iz podobnih razlogov, tudi glede drugih reproduktivnih tehnologij in tudi pri naravnem spočetju. Pod vprašanjem je namreč namen, s katerim je otrok spočet, in en način, na katerega se to zgodi. Ugovori proti Kantu v tem primeru prihajajo s strani Boyla in Savulescuja (2001, citirano po prav tam). »Rešiteljski sorojenec« bi bil po njunem deležen enake ljubezni in spoštovanja in nikakor nujno razumljen le kot sredstvo.

Krepitvene tehnologije naj bi se izmikale fokusu kantovske morale, ker Kant racionalnost razume kot človeško konstanto. Heyd (1994, citirano po Agar, 2004: 43) pa pravi, da točno to predpostavko nove tehnologije postavljajo pod vprašaj – zakaj bi naj ustvarjali ljudi z razumom, če lahko ustvarimo neracionalna bitja in imamo za to zadostne razumske razloge. Filozofija se že nekaj časa ukvarja z vprašanjem, ali imajo človeški embrii, ki imajo potencial, da postanejo razumska bitja, pravico do tega, da se rodijo oziroma ali imajo pravico do racionalne eksistence. Po Agarju (prav tam) lahko kantovci k temu prispevajo le idejo, da če namenoma ustvarimo neracionalna bitja, naše ravnanje do njih ne bo omejeno s kategoričnim imperativom.

Oboji, tako utilitaristi kot kantovci, se usmerjajo v moralne probleme, ki zadevajo ljudi, katerih eksistenca ni problematična. Težko pa je z njihovim prispevkom odločati o tem, ali bi nekdo naj sploh kdaj obstajal ali ne.

5.4 Distinkcija med terapijo in krepitvijo in njene etične implikacije

Naslednja moralna dilema, ki se pojavlja v zvezi z genskim spreminjanjem človeka, se tiče nekaterih ugovorov glede krepitve in zagovora genskih postopkov le v terapevtske namene.

Stara evgenika je poskušala »ozdraviti« narode »bolezni« z uvajanjem restriktivnih programov na področju reprodukcije in odstranjevanjem bolnih članov tudi z evtanazijami in prisilnimi sterilizacijami. Nadomestiti so jih nameravali z »zdravimi« potomci z načrtno vzgojo, usmerjeno v takrat zaželene lastnosti. V liberalni dobi je zdravljenje v obliki terapij s pomočjo novih tehnologij namenjeno posamezniku in preprečevanju osebnih bolezenskih stanj, vseeno pa ne moremo preko vpliva, ki ga imajo zdravi ali bolni posamezniki na družbo, o čemer pri konceptu terapije govorijo tudi Buchanan in drugi (2000). Zato distinkcijo med terapijo in krepitvijo (katere prakse segajo čez postopke zdravljenja) omenjam tudi v zvezi z etiko.

Transhumanizem se močno opira na koncept zdravja, ki je normalno stanje posameznika, kadar ni poškodovan ali bolan in je v uporabi kot točka reference pri opredelitvah koncepta krepitve človeka (Pustovrh, 2013: 140).

Krepitev navadno postavljamo nasproti terapiji, kajti terapija popravlja nekaj, kar je »šlo narobe«, torej poškodbo ali bolezen, krepitev pa izboljša stanje organizma prek njegovega normalnega zdravega stanja (Bostrom in Roache, 2007: 1). Razlikovanje med njima pa je problematično, ker:

1. dihotomija med terapijo in krepitvijo ne odgovarja nobeni obstoječi dihotomiji med standardno sodobno medicino in medicino, kakršno bomo uporabljali v prihodnosti. Standardna medicina vsebuje mnogo praks, ki nimajo namena zdravljenja bolezni ali poškodb, in sicer preventivno medicino, športno medicino, plastično kirurgijo in podobno. Mnoge prakse krepitve pa se dogajajo izven okvira medicinskih praks, npr. krepitev svoje zmogljivosti s pitjem kave, telovadba in meditacija za krepitev dobrega razpoloženja. Klasificiranje posegov, ki zmanjšujejo možnost bolezni in smrti, je težavno;
2. ni jasno, kam uvrstiti postopke, ki zmanjšujejo možnost smrti in bolezni. Postopki, ki upočasnjujejo proces staranja, se nanašajo tako na krepitev obsega zdravja kot na preventivne terapevtske posege, ki zmanjšujejo tveganje bolezni in nezmožnosti;
3. je težko definirati normalno zdravstveno stanje. Recimo, da nekomu, ki je po inteligenci že nad nekim standardnim povprečjem, s terapijo pomagamo premagati nevrolško bolezen. Tako bomo povzročili, da bo njegova inteligenca poskočila daleč nad povprečje. Za drugega, ki je po naravi precej pod povprečjem, pa smo mu z nekim postopkom to stopnjo zvišali, a vseeno še ne dosega povprečja, lahko rečemo, da smo uporabili krepitev. Rezultat je, da ima lahko oseba, na kateri smo uporabili postopek krepitve, še vedno nižje zmožnosti kakor oseba, pri kateri smo uporabili zgolj terapijo za zdravljenje bolezni, ima pa nadpovprečne kognitivne funkcije. Terapija tako lahko nadarjenega posameznika spremeni v genija;
4. vprašanje sposobnosti – starejši kot smo, bolj naše sposobnosti usihajo. Ali je krepitev pri 80-letniku, ki ima zaradi postopka nato iste zmožnosti (moč, spomin) kot 20-letnik, krepitev ali terapija?
5. če ne omejimo, kako »notranji« mora biti postopek, da šteje za terapijo in krepitev, lahko vsaka uporaba tehnologije šteje kot krepitev (tudi uporaba očal, poživil v obliki kofeina in dvigovanje uteži). Gre za pogoj, da je tehnologija vsajena v človeško telo (Pustovrh, 2008:

- 42). Brez te zahteve bi vse tehnologije in njihova orodja štela kot krepitev, saj nam omogočajo hitreje in učinkoviteje doseči določene rezultate;
6. obstaja problem upravičevanja trditve, da je moralni status krepitev drugačen od katerih koli drugih postopkov, ki modificirajo človeške zmogljivosti.

T. i »biokonservativci«, kot je Fukuyama (2003), poskušajo razločevanje med krepitevijo in terapijo prikazati kot osrednji regulativni kriterij, na podlagi katerega bi se odločalo o sprejemljivosti tehnologije krepitev človeka. Avtorji, kot so Agar (2004, citirano po Pustovrh, 2013: 141), Kass (2003, citirano po prav tam) in Huges (2004, citirano po prav tam) ter drugi zagovorniki krepitev, in tudi nekateri kritiki pa takšno razločevanje zavračajo kot neustrezno, saj naj bi ga bilo konceptualno nemogoče utemeljiti. Tudi Bostrom in Roache (2007: 2) teh konceptov ne vidita kot uporabne, saj se soočamo s problemom definiranja, kaj je patologija in kaj je normalno, in tehnologija krepitev bi te probleme nasledila. To je vidno predvsem v prejšnji tretji točki.

Transhumanistov, ki so na splošno zagovorniki človeške krepitev, razlike med terapijo in krepitevijo ne zadevajo. Prepričani so, da moramo iskati poti za razvoj in omogočanje človeške krepitev na isti način, kakor to počnemo za terapevtske namene. To je v človeško dobro, saj ščiti in daljša človekovo življenje, zdravje, kognicijo, čustveno dobrobit in ostale lastnosti, za katere so posamezniki prepričani, da izboljšujejo njihova življenja (prav tam, str. 3). Savulescu (2009, citirano po Pustovrh, 2013: 147) in Harris (2007 citirano po prav tam) sta prepričana, da so določene aplikacije krepitev pravzaprav posameznikova moralna dolžnost, saj lahko doprinesejo k najboljšemu možnemu življenju človeka oziroma njegovih potomcev.

V nadaljevanju predstavljam poglede treh avtorjev, ki so vsak s svojega vidika proučili distinkcijo med terapijo in krepitevijo.

5.4.1 Allhoffov pogled

Allhoff (2008) poskuša na primeru depresije razložiti razliko med krepitevijo in terapijo. Če vzamemo, da trpi za depresijo zaradi neke genske napake, bi gensko posredovanje štelo kot terapija. Če pa bi v drugem primeru oseba depresijo trpela zaradi izgube bližnjega ali izgube službe, bi gensko posredovanje pomenilo krepitev. Kvalitativno je depresija v obeh primerih enaka, distinkcija med terapijo in krepitevijo pa se fokusira le na izvor bolezni in ignorira stopnjo

trpljenja. Vprašanje je, katera intervencija šteje za krepitev in katera za terapijo. Večina bioetikov to distinkcijo tako ali drugače sprejema. Po Normanu Danielsu (1992, citirano po prav tam) terapije ohranjajo ali obnavljajo funkcionalno stopnjo delovanja posameznika, tiste, ki segajo preko normalnega delovanja, pa štejejo kot krepitev. Po Juengstu (1997, citirano po prav tam) terapije ciljajo na patologije, ki ogrožajo zdravje, krepitev pa na izboljšave, ki niso povezane z zdravjem. Allhoff (prav tam) sicer v tej distinkciji ne vidi neke pomembne moralne komponente, ki bi bila povezana z uporabo genetskih intervencij na splošno.

5.4.2 Agarjev pogled

Glede na to, da jemljemo določene genske predispozicije bolezni kot naravno dane, jih utegnejo nove genske terapije odpraviti ali pa nanje pomembno vplivati. Agar (2004: 78) zagovarja človeško krepitev, ki sega preko terapij. Svoj pogled utemelji na primeru shizofrenika, ki je obenem matematični genij. Zaradi slednjega je oseba osvojila Nobelovo nagrado, zaradi svoje bolezni pa je odtujena od svoje družine in prijateljev. Če bi pri tej osebi v stadiju zarodka zdravili bolezen (na genetski bazi bi odstranili vzrok za shizofrenijo), ga torej podvrgli terapiji, zaradi katere bi deloval kot druga »normalna« človeška bitja, bi ga spremenili bolj, kot če bi s tehnologijo krepitev še ojačili njegove matematične sposobnosti. Če se zavzemamo za to, da njegovo identiteto čim manj spreminjamo, nam bo to prej uspelo s krepitevijo sposobnosti kakor z odstranitvijo bolezni, saj smo pri uporabi terapije dejansko dobili čisto drugega človeka. Pomembno je, da ne pride do zlorab pri nobenem izmed postopkov in da oba delujeta v smeri zagotavljanja blaginje in preprečevanja namerne škode. Zdravniki že zdaj rutinsko zamenjujejo bolne ljudi za zdrave (preprečujejo bolezni na najrazličnejše načine), zato bi moralo biti to dovoljeno tudi z genskim inženiringom, pa čeprav zdrave ljudi »zamenjujejo« z »okrepljenimi«. Zdravnik zdravi bolezen, a težko jo je definirati tudi na področju filozofske teorije. Vseeno pri poskusu definicije bolezni ne gre obupati, saj potrebujemo načela, da bi s pomočjo genskih postopkov lahko določili načine, ki štejejo kot terapija.

5.4.3 Buchananov pogled

Buchanan, Dan Brock, Norman Daniels in Daniel Winkler (2000, citirano po prav tam, str. 67) so tisti, ki zagovarjajo genske terapije kot podaljšek konvencionalni medicini, nasprotujejo pa človeški krepitevi, ki sega preko terapevtskih postopkov.

Objektivistično biološko teorijo uporabljajo določneje v zvezi s terapijo. Izogibajo se ideji, da morajo zdravniki pozdraviti vsakršno odstopanje od normalne biološke funkcije ali da ne bi smeli ukrepati, kjer odstopanj ni. Če ohranjamo normalno funkcijo pri posameznikih, ohranjamo tudi njihovo sposobnost, da sodelujejo pri političnem, socialnem in ekonomskem aspektu v družbi in so »normalni tekmovalci« v vseh sferah socialnega življenja (prav tam, str. 81). Tako cenimo pošteno razporeditev enakopravnosti oziroma enakih možnosti za vse.

Nekateri filozofi tako zagovarjajo »model enakih možnosti za dobrobit« in da moramo izravnati vsak aspekt, v katerem je nekdo v slabšem položaju ne po svoji krivdi. Spet drugi zagovarjajo »model enakih zmožnosti«, kjer lahko enakost dosežemo le, če so možnosti vseh v nekem procesu enake. Agar (prav tam) pravi, da gresta obe smeri argumentacije preko ohranjanja normalne funkcije. Genski inženirji prihodnosti bodo odstranjevali odstopanja od normalnega funkcioniranja in spodbujali ultimativen moralni cilj odstranjevanja ovir pri polni udeležbi v družbi. S pomočjo tega cilja bodo lahko ignorirali diktaturo biološke funkcionalne teorije, saj vse bolezni ne potrebujejo zdravljenja. Tako ne bomo zdravili »prizadetosti«, ki imajo šibek učinek glede zmožnosti sodelovanja v socialnem, političnem ali ekonomskem življenju ali pa ga sploh nimajo. Po drugi strani pa bomo lahko posredovali tam, kjer ni odstopanja od normalnega funkcioniranja. Splav je npr. v določenih ozirih delikaten, a glede na pravilo, ki upravičuje enakost žensk pri polni udeležbi v družbi, ga lahko upravičimo.

Buchanan in drugi (2000) ne izključujejo krepitev lastnosti, ki se odmikajo od cilja, da popravljajo ali zdravijo normalno funkcijo, saj s tem, ko populacija dosega boljši nivo zdravja, postajajo tudi njene zahteve glede imunosti, izboljšanja določenih sposobnosti (kratkoročnega spomina, matematičnih sposobnosti ipd.) večje. Takšne krepitev bodo morda postale nujne, da se bo lahko zagotovilo enakost vseh državljanov. Agar (2004) v tej njihovi teoriji vidi problem glede obvez terapevtskega zdravljenja. Ne gre le za to, da bodo z višanjem zdravja narasla pričakovanja glede terapevtskih servisov in da je to pričakovano, temveč se bodo v okvirih terapije pojavile nove dolžnosti, kar pomeni, da se utegne zmanjšati količina svoboščin prihodnjih državljanov, predvsem v zvezi z reprodukcijskimi svoboščinami. Starši tako ne da ne bodo imeli možnosti krepitev svojih otrok, temveč bodo k temu zavezani.

5.4.4 Dva široka pristopa pri določanju bolezni

5.4.4.1 Socialni konstruktivizem

Socialni konstruktivizem bolezni vidi kot stanja, do katerih ima družba odklonilen odnos. Philip Kitcher (2000, citirano po prav tam, str. 80) pravi, da nam takšen pristop ne more biti moralno vodilo, ker ne naredi nič drugega, kakor da povzema in potrjuje predsodke. V času genskih manipulacij bi tako genski terapevt lahko temnopolte ljudi obravnaval s stališča bolezni – da imajo v telesu višek melanina.

5.4.4.2 Objektivistična biološka teorija

Zagovorniki objektivizma postavljajo definicijo bolezni kot neodvisno od naših stališč. Za boleznijo posameznik trpi, ko nek njegov del ne opravlja svoje biološke funkcije. Stališča objektivizma so včasih nerelevantna za sodobnega človeka. Vzemimo primer homoseksualnosti – zakaj bi se v evoluciji obdržala, če nima bioloških koristi. Eden izmed odgovorov je primer »dobrega strica«, češ da homoseksualno usmerjeni svoj reproduktivni manko lahko pozitivno usmerijo v vzgojo drugih sorodnikov, kot npr. svojih nečakov, če pri tem opravlja boljšo vlogo v evolutivnem smislu, kot pa bi jo opravljal pri lastnih otrocih. Obstaja še nekaj teorij, vendar nobena ne razloži, zakaj homoseksualnost obstaja niti zakaj bi se jo štelo kot »terapevtsko okvaro«. Če terapijo razumemo zgolj kot ohranitev in zaščito biološke funkcije, potem je »terapevtska okvara« v tem primeru konceptualno nemogoča.

5.5 Prokreativna svoboda bodočih staršev

Genetsko testiranje pred oploditvijo, da preverijo genske napake, je danes že običajni postopek, postaja pa čedalje bolj natančen in zazna več odstopanj/napak (Rettner, 2014). Z zmanjšanjem stroškov in dostopnostjo bi se naj povečalo število uporabnikov (predvsem zaradi želje po zdravem, »normalnem« in morda »popolnem« potomcu). Pri genskem inženiringu Fukuyamo (2003: 179) skrbijo vrednote pri teh »otrocih izbire«. Genska loterija je sama po sebi morda nepravilna, vendar je egalitarna in na razpolago vsem. Genski inženiring pa bo najprej na voljo le najbogatejšim, ki bodo svoje najboljše lastnosti pri potomcih še optimizirali (in seveda prenesli v naslednje generacije). S tem se pojavlja možnost genskega »nadrazreda«, ki ima lahko usodne posledice za družbo.

5.5.1 Načelo prokreativne koristi

Savulescu (2001, citirano po Goering, 2014) kot liberalni evgenik zavzema perfekcionistično držo, da so starši moralno obvezani imeti otroke z najboljšimi lastnostmi med vsemi možnimi. Gre za princip, imenovan princip prokreativne koristi (angl. »principle of procreative beneficance«). »Pari oziroma posamezni bodoči starši bi morali izbrati tiste otroke izmed vseh možnih, ki bi lahko imeli najboljše življenje sploh oziroma vsaj tako dobro življenje kot ostali glede na relevantne informacije, ki so v danem trenutku na voljo« (Savulescu, 2001, citirano po prav tam). Če starši uporabljajo predimplantacijsko genetiko, so tako dolžni vedno izbrati otroka, ki ima najboljše možnosti in posledično tudi možnost najboljšega življenja. Savulescujev princip je obvezujoč in starše omejuje ter prisiljuje v izbiro »najboljšega«. Ampak najboljše za koga? Za družbo, za starše ali za potomca samega?

5.5.2 Krepitev otrokovih možnosti

Buchanan in drugi (2000: 156) v petem poglavju knjige »From chance to choice« raziskujejo, kako starši izbirajo, kar verjamejo, da je za njihove potomce najboljše. Za nekatere starše je to njihov največji življenjski cilj. Želijo potomce, ki so deležni najboljših postopkov glede zdravja – od ustrezne prehrane do športnih aktivnosti, jemanja prehranskih dopolnil, testov, cepljenj ipd. Kmalu bodo na voljo genski postopki, ki bodo preprečili razvitje določenih bolezni in preprečili cepljenja. Starši v skrbi za otroke delujejo proti svojim verskim in moralnim prepričanjem. Otrokom želijo razširiti nabor njihovih možnosti (tisti, ki si jih lahko privoščijo). Starši imajo glede krepitev svojih potomcev nekaj manevrskega prostora in lahko prosto izbirajo, kar se jim zdi prav, dokler ni tako slabo, da bi lahko štel za zlorabo ali zapostavljanje otroka. Seveda obstajajo razlike med tistimi, ki imajo večje ali manjše finančne zmožnosti. Najbogatejši lahko uberejo strategije, ki širijo možnosti njihovih otrok na vsa možna področja, za tiste s šibkejšim ekonomskim ozadjem pa to pomeni tudi večjo ekonomsko žrtev ali zgolj preživetje (prav tam, str. 158).

Starši skrbijo tudi za socialno zavedanje in moralno zavest, za razvitje vrlin, ki jih otroci potrebujejo v življenju in regulirajo okoljske faktorje. Vmešavanje v te pravice bi pomenilo vmešavanje v starševske ideje dobrega življenja. Obstaja le regulativa nad dejanji, ki bi otrokom resno škodovala in preprečuje, da bi starši otroke videli kot privatno lastnino. V primeru zlorab lahko staršem otroke tudi odvzamejo. Regulative pri genskih postopkih so potrebne, ker bodo

omejevale nekritično sprejemanje rasnih, seksističnih in drugih stereotipov, katerim so starši lahko naklonjeni. Kljub temu starši morajo imeti svobodo in možnost, da se odločajo za svoje otroke brez zunanjega posredovanja (prav tam, str. 163).

5.5.3 Omejevanje izbire spola otroka

Primer izbire spola pri potomcu je eden izmed takih pomislekov glede proste izbire staršev za krepitev v neterapevtske namene glede seksizma in neenakovredne razporeditve spola v družbi, ki bi na daljši rok lahko prinesel uničujoče posledice. Na klinikah že uporabljajo genski screening, s katerim opravijo preiskavo ploda, preden ga vstavijo v maternico (predimplantantna diagnostika). Preiskave so namenjene preprečevanju hudih genskih napak, kot stranski učinek pa prepoznajo spol zarodka (nekateri bolezni so namreč vezane posebej na moški ali ženski spol in če bolezen oziroma okvaro prepoznajo, lahko staršem svetujejo splav ali vstavijo drug zarodek). V medijih je odmevala novica o članici slavne družine Kardashian, ki naj bi izbrala spol svojega otroka (Rettner, 2015) med proceduro zunajtelesne oploditve. Kardashianova naj bi se odločila, da so ji vstavili le moške zarodke brez zdravstvenega vzroka. Takšne prakse so delikatne, saj lahko spodbujajo in podpirajo seksizem, kot trdi tudi Arthur Caplan, direktor oddelka za medicinsko etiko na univerzitetnem medicinskem centru Lagone v New Yorku. Nekateri specialisti na tem področju so sicer prepričani, da če starši že imajo enega otroka in izberejo spol drugega, ne gre za seksizem, temveč za »družinsko izravnavo«, balansiranje obeh spolov s težnjo, da bi izkusili, kako je biti starš dečku in deklici. Ta način naj bi se seksizmu izognil, ker spoštuje oba spola (obenem pa spoštuje tudi svoboščine staršev glede reproduktivnih odločitev). V tem primeru tej izbiri ne nasprotujejo niti Buchanan in drugi (2000: 184).

Ameriško združenje za reproduktivno medicino ne zavzema trdnih stališč glede izbire otrok po spolu, spodbuja pa zdravnike, da razvijejo svojo politiko, pod katerimi pogoji bodo to izvajali (Rettner, 2015). Klinike niso pod etično obvezo, da bi zagotavljale ali zavračale nezdravstvene metode spolne selekcije. Ameriška fakulteta za porodničarje in ginekologe pa izbiro spola z namenom družinskega balansiranja zavrača zaradi etičnih pomislekov glede resničnih motivov staršev, saj že sama ideja dopušča seksizem in spolno diskriminacijo. Skrbi jih, da je to le začetek genskih izbir, med drugim tudi barve kože, višine, inteligence, barve oči ipd. Starši čedalje pogosteje zahtevajo izbiro spola, kar so pripravljene tudi drago plačati, posel z gametami

je predvsem v Ameriki zelo donosen, cena postopkov pa je vezana na kombinacijo zelenih lastnosti (Bostrom in Roache, 2007: 19).

V luči načela prokreativne koristi Savulescu in Kahane (2008, citirano po Goering, 2014) ne vidita problema pri izbiri spola, spolne usmerjenosti ali barve kože bodočega otroka. Če je v določeni družbi najboljši potomec moški, svetlolas in heteroseksualen, imamo moralno obvezo, da imamo točno takšnega (ker mu s tem lahko omogočimo najboljše možno življenje). Kljub temu nasprotujeta izbiram zaradi rasnih predsodkov. Verjameta, da bi se družba lahko »poboljšala« z izobrazbo in uvedbo boljših zakonov proti diskriminaciji. Otroci po naročilu bodo od začetka dragi in dostopni le premožnim, kar lahko za seboj potegne druge neenakosti. Zaradi koristi genskega inženiringa in optimizma glede regulacij zagovorniki ne vidijo smisla v prepovedih zaradi možnih diskriminacij.

Fukuyama (2003: 93) svari pred nepričakovanimi in dolgoročnimi učinki spreminjanja razmerja med spoloma v družbi. Čez nekaj let na Kitajskem kar petina moške populacije ne bo našla svojih partnerk. To bo ženskam prineslo boljši položaj v družbi, saj bodo postale bolj zaželeni, zaradi več samskih moških pa se utegne povečati stopnja kriminala in nasilja.

Tudi Buchanan in drugi (2000) opozarjajo, da je izbiro otrok po spolu treba omejiti:

1. le kadar je družba spolno balansirana, obstaja možnost, da se bo vsak posameznik lahko poročil in si priskrbel potomce;
2. kjer se spolno selekcijo zagotavlja s splavi, nekateri to prakso vidijo kot nekakšno obliko genocida, še posebej kadar se splavlja ženske zarodke. Krepitevi človeških potencialov, temelječ na nepravični ureditvi, se moramo strogo izogibati (prav tam, str. 184);
3. spolna selekcija brez namena terapevtskega zdravljenja ni krepitev, saj ne izboljša neke normalne zmožnosti posameznika, kot je npr. krepitev kratkoročnega spomina. Neterapevtske izboljšave s seboj nosijo vrsto škodljivih socialnih vplivov, ki se jih ne da predvideti ali pa so samouničujoče. Buchanan to razloži na primeru višine. Če bi vse potomce lahko izboljšali, da bi dosegli določene centimetre, to ne bi bila več nobena (tekmovalna) prednost, obenem pa bi se povečala diskriminacija do tistih, ki se za poseg ne bi odločili. Pojavili bi se tudi dodatni pritiski po splošni rabi tehnologije, čeprav v njej prej niso videli nobene prednosti. S tem se namen krepitev razgubi.

5.5.4 Zmanjševanje prokreativnih svoboščin

Buchanan in drugi (2000) pravijo, da bo imela država enako dolžnost, da zagotovi genske terapije, kakor zagotavlja običajne medicinske postopke. To obvezuje tudi starše, da svoje prokreativne svoboščine prilagodijo v primeru možnosti genskih napak otroka, ki bi povzročile škodo/invalidnost ali pa ga oropale sreče in dobre prihodnosti (Agar, 2004: 84). Fukuyama (2003: 56) takšne pomisleke vidi predvsem pri rabi zdravil izven medicinskih praks, kot je zloraba prozaca in ritalina. Prozac ljudje uporabljajo, da bi se počutili bolje, ritalin pa jemljejo študentje, ki si želijo boljše koncentracije. Prozac vpliva na človekovo samozavest, ritalin pa izboljša človekove sposobnosti. Fukuyama (prav tam, str. 55–56) tukaj skrbi manipulacija človekove osebnosti, če bosta zdravili postali dostopni širšim množicam. Po njegovem sta znanilca prihodnjih dogodkov »nevrofarmakološkega vala biotehnoške revolucije«, s strahom pred družbenim nadzorom s pomočjo zdravil za spreminjanje zavesti in s tem manipulacijo vedenja s strani vlad in držav.

Agar (2004) gre tukaj v drugo smer, in sicer da širjenje domene terapije resno krši reproduktivne pravice. Če predvidevamo, da bi obstajala možnost spreminjanja temperamenta z vplivanjem na »gen sreče«, bi lahko takšna terapija (imenovana 5-HTTLPR) postala del običajnih procedur v zdravstvu. Če predpostavimo, da bo družba v prihodnosti zahtevala izboljšano funkcioniranje svojih članov, bodo zdravstveni paketi ponujali krepitve, ki bodo predpogoj polne soudeležbe v družbi. Če bo na primer mnogo »srečnih« posameznikov zahtevalo prozac, da bi okrepili svoje doživljanje, bo zdravilo morda postalo splošno uporabljano, tudi če ni potrebno. Buchanan in drugi (2000) sicer trdijo, da bi starši takšno terapijo lahko zavrnil, če v njej ne bi videli nekih velikih koristi za možnost normalnega tekmovanja v vseh sferah družabnega življenja, Agar (2004: 86) pa da v idealnih okoliščinah, kjer bi takšna terapija predstavljala le malo tveganja, starši v to izbiro ne bodo prisiljeni. Vseeno v širjenju dometa terapije prek zdravljenja ali preprečevanja bolezni vidi možnosti prisile in omejevanja svoboščin.

Človeška krepitev predvsem pri nasprotnikih, kot je Fukuyama, naleti na odpor, da bodo zaradi nje človeška življenja ostala brez smisla. Agar (prav tam) je s pomočjo moralne podobe iskanja hrane ta argument zavrnil. Danes hrane ne iščemo več tako, da gremo na lov, temveč jo kupimo v supermarketu, ribolov in lov pa uporabljamo bolj v športne in zabavne namene, pa zato naše življenje ni izgubilo smisla. Agar ga poziva k razlagi, zakaj bi izguba človeške narave v

posthumanistični dobi štela kot nekaj pomembnega, saj jo bodo nadomestile nove zmožnosti ali pa bodo obstoječe zvišale.

5.5.5 »Bad parenting«

Agar (prav tam, str. 121) na primeru vzgoje predstavi moralno problematični način za manipulacijo človeškega genoma. Trdi, da moramo preprečiti genske modifikacije, ki so podobne nedopustnim načinom vzgoje otrok. V njegovem primeru je bila deklica Sufiah zaradi svoje izjemne nadarjenosti že pri 13 letih sprejeta na oxfordsko univerzo. Podvržena je bila strogi vzgoji in domačemu šolanju, ki je vključevalo molitve in prepoved gledanja televizije. Njen oče je trdil, da je deklica dokaz, da se da z določenimi metodami pospešiti učenje pri otrocih. Deklica je pri 15 letih pobegnila od doma zaradi nevzdržnih razmer.

5.6 Pravica do odprte prihodnosti

Agar (prav tam) pravi, da je bila Sufiah žrtev ekstremnega primera »okoljske proizvodnje«, prezgodnjega siljenja k učenju. Odgovor za prepoved moralno spornih praks, ko se otroke sili v učenje v zasledovanju lastnih ambicij, je med drugim v »pravici do odprte prihodnosti«. Otrokova pravica do odprte prihodnosti po Joelu Feinbergu (1980, citirano po prav tam) pomeni, da imajo starši odgovornost, da svojim otrokom pomagajo razvijati spodobnosti za praktično presojo in odločanje in da razvijejo nek razumen okvir sposobnosti, ki so nujne za nadaljnji razvoj različnih življenjskih načrtov v družbi. Starši skušajo otrokom omogočiti to, kar sami razumejo pod terminom »najboljše možno življenje«, vendar na ta račun ne smejo biti okrnjene svobodne izbire otrok.

Buchanan in drugi (2000: 171) pravijo, da naša družba temelji na močnem individualizmu in avtonomiji, zato bi morala postaviti določene omejitve tudi glede genskega posredovanja. Otroci potrebujejo čim širši nabor možnosti, zato jim z genskim inženiringom ne smemo ožiti izbir, pa tudi če se zdijo njihovim staršem najboljša izbira. Glede dizajniranja otrok morajo imeti moralne omejitve, ker drugače ogrožajo otrokovo dobrobit. Starševska presoja je lahko sebična projekcija lastnih želja ali tistega, kar je zaželeno v družbi, zato so lahko ogrožene trajnejše vrednote, ki bi jih starši v tem procesu zanemarili. Presojo lahko obarvajo tudi predsodki rasizma, seksizma in razrednega sistema.

Take napake smo že doživeli pri zgodovinskem evgeničnem gibanju, v liberalnih družbah pa se moramo držati načel liberalne politične filozofije in teorije pluralizma vrednot. Ta model ponuja po Buchananu in drugih (prav tam) odgovore glede konkretnih in obširnih vrednot dobrega življenja.¹⁸ Buchanan in drugi (prav tam) opozarjajo, da moramo zasledovati tiste cilje, ki nudijo najboljše pogoje posameznemu bodočemu otroku in ne družbi ali staršem. Partikularne dobrobiti posameznika in družbe se lahko močno razlikujejo in v primeru zasledovanja cilja družbe ni nujno, da bi dobili potomce z najboljšimi lastnostmi, temveč s povprečnimi, ki pa bi bili najboljši za družbo. Tako pa so postopala zgodovinska evgenična gibanja, ki so spreminjala ljudi oziroma njihovo potomstvo, da bi ustrezali idealom vladajoče elite.

Green (2007, citirano po Goering, 2014) pravico do odprte prihodnosti zavrača z argumentom, da morajo starši imeti dovoljenje, da počnejo, kar je v njihovem lastnem interesu. Gre za starševsko avtonomijo in kontinuum med oblikovanjem prihodnjih možnosti otrok skozi starševske vrednote, izobrazbo ipd. in prav tako z genetskim posredovanjem. Starši bi lahko oblikovali otrokovo naravo v skladu z lastnimi pričakovanji in upi, tudi z uporabo genske modifikacije. So varuhi in »vrtnarji« svojih otrok, ščitijo jih, da odraščajo, kot želijo, obenem pa jih oblikujejo v skladu s svojimi pričakovanji. Tudi če posamičen otrok nima nekih najboljših lastnosti, ga starši ljubijo že zato, ker je njihov. Moralno sprejemljivo je, da starši za otroka izberejo lastnosti, ki ne ohranjajo nujno v popolnosti pravice do odprte prihodnosti. Če si npr. želijo, da bi odlično igral klavir ali zmagoval na atletskih mitingih, zakaj ne bi smeli doseči teh ciljev z gensko manipulacijo, pa čeprav mu s tem morda zožijo možnosti na nekih drugih področjih. Ta zožitev namreč ne vpliva temeljno na otrokovo prihodnost v smislu omejevanja. Čeprav obstajajo določene oblike pritiska na starše, ki se jih kritiki bojijo, pravi, da so take

¹⁸ Moralni in politični pluralizem se med sabo razlikujeta. Moralni pluralizem se generalno nanaša na to, da obstaja mnogo konceptov, znanstvenih pogledov, diskurzov in podobno. Politični pluralizem, ki ga tudi tukaj omenjamo kot vrednotni pluralizem, pa je pogled, ki se povezuje s političnim liberalizmom. Po navadi se začne z opažanjem, da so v rabi različni vrednotni sistemi in da obstajajo različne pozicije glede na te sisteme. Politični pluralizem se ukvarja z vprašanji, katere oblike omejitev uporablja oblast, da omeji svobodo človeških dejanj glede na njihov vrednotni sistem. Močna pozicija političnega pluralizma trdi, da so vsi ti vrednotni sistemi enako resnični in je zato treba tolerirati vsakega izmed njih. Šibkejša pozicija trdi, da bi bilo treba vse te vrednotne sisteme tolerirati, najšibkejša in najpogostejša verzija pa, da bi bilo treba nekatere sisteme (najbolj preudarne med njimi) tolerirati. Moralnega pluralizma ne zanimajo različni sistemi vrednot ali pogledov, temveč različne vrednote. Vprašanje pluralizma v moralni teoriji pa je, ali se da te očitno različne vrednote zvesti na eno super vrednoto ali pa res obstaja več različnih vrednot (Mason, 2011).

skrbi pretirane in da podobni pritiski že tako obstajajo tudi brez genske tehnologije. Genetsko posredovanje bi moralo pripomoči k najboljšim interesom otrok, obenem pa se morajo upoštevati tudi interesi staršev. Njihova presoja se mora ujemati z javnim mnenjem družbe, potem pa je staršem dovoljeno, da izbirajo glede na svoj okus in možne izbire. Nadaljnja razprava, ki se poraja pri Greenu, pa je, kdo so informirani člani družbe, o katerih govori.

Agar (2004: 123) pravi, da s prevodom Feinbergovih zahtev po maksimiranju otrokovih opcij za prihodnost v jezik realne svobode naletimo na resne omejitve starševskih svoboščin. Zaščita otrokove pravice do odprte prihodnosti je ekvivalentna maksimiranju realne svobode in ta princip bioetik William Ruddick (1999, citirano po prav tam, str. 105) vidi kot preskromnega, kar se tiče pravic staršev. Od njih namreč zahteva nerealistične predpostavke o njihovih lastnih zmožnostih za samo odpovedovanje. Če namreč otrokom omogočijo največjo možno mero opcij, priložnosti in prednosti, se bodo morali na ta račun odpovedati ali pa močno omejiti lastne ideale o življenjih njihovih otrok. Pravega ravnotežja med pravicami otrok in pravicami staršev ni lahko doseči.

Če prevedemo vse skupaj v jezik krepitve, tehtanje med avtonomijo možnosti, ki se zaprejo z določeno vzgojo proti pomembnosti tistih, ki se na drugi strani odpirajo, ni lahka naloga. Krepitev bi zmanjšala svobodo, če bi zaradi nje ustvarili življenje, ki ima manj možnosti, da bi bilo uspešno glede na vrednote nasprotnikov krepitve.

5.7 Problem blaginje prihodnjih življenj

Problem blaginje opozarja na problem določanja, katere genske značilnosti lahko opredelimo kot pozitivne oziroma boljše (od drugih). Pričakovano blaginjo je težko opredeliti, kajti prihaja do razhajanj med pozitivnimi in negativnimi lastnostmi, tudi glede na kontekst določene okoljske ali družinske situacije. Zarodki imajo mešanico lastnosti, za katere ni enostavno enoznačno ugotavljati, ali so pozitivne ali negativne. Tako je tudi ugotavljanje »boljšega« ali »slabšega« zarodka praktično nemogoče.

Kahane in Savulescu (2008, citirano po Goering, 2014) odgovarjata, da to rangiranje vseskozi uporabljamo in da se ni treba zanašati na eno samo vizijo, kakšen bi naj bil popoln otrok. Prizadevanje za najboljšega potomca se ujema z mišljenjem, da je koncept prednostnega življenja pluralen in odprt. Če so različne oblike življenja enako dobre ali če je blaginja med

njimi neprimerljiva, lahko starši izbirajo med možnostmi, ki so na voljo. Starši krepostno ravnajo vsak dan, ko vzgajajo in šolajo svoje otroke.

Vendar, kako bomo vedeli, kdaj so različne oblike življenja enako dobre oziroma kdaj je blaginja neprimerljiva? Med izključevanjem izbora genskih lastnosti, ki očitno povzročajo bolečino in trpljenje, ter med zahtevo po kreiranju najboljših zeva luknja. Kahane in Savulescu (2008, citirano po prav tam) odgovarjata, da bomo namesto konkretizacije in rangiranja dobrobiti znali poiskati soglasje glede dobrega življenja. Ponujata konkretizacije, npr. če imamo možnost blage astme, gluhosti, homoseksualnosti ali alternativo brez nje, je treba izbrati slednjo. Imamo dolžnost, da izberemo najboljše življenje.

Kakšni so lahko scenariji za prihodnost, je prikazal Fukuyama (2003: 45) na primeru homoseksualcev. Mnogi homoseksualni aktivisti so pograbili idejo o »homoseksualnem genu«, ki posameznika osvobaja moralne odgovornosti za njihovo stanje. Obstajajo dokazi, da okolje (predvsem izpostavljenost testosteronu še v maternici) vpliva na spolno usmeritev posameznika. Če bi živeli v družbi, v kateri je homoseksualnost sprejeta, bodočim staršem pa se ponuja možnost (bodisi s tabletko ali genetsko manipulacijo), da pri svojih potomcih to korigirajo, je Fukuyama (prav tam) prepričan, da bi starši postopek izbrali in spremenili usodo svojih otrok, ker homoseksualnost ni optimalno stanje. Takšno ravnanje bi najbrž povzročilo še večjo diskriminacijo, namesto da bi jo zmanjšalo. Otroci, ki ne bi bili korigirani (ker se jim ne zdi moteče ali bi prepustili odločitev naravi), bi lahko postali žrtev še večjih predsodkov. Če bi bila tehnologija dostopna in poceni, bi se porajalo vprašanje, zakaj jih niso spremenili in jim omogočili »normalnosti«.

Teorija o blaginji zna biti tako abstraktna, da ne ponuja znatne pomoči pri določanju povezave značilnosti in pogojev s pričakovano blaginjo in še teže naredimo primerjavo in izberemo tisto najboljše (Goering, 2014). Vrednotni sistem staršev omogoča, da se rodijo otroci z značilnostmi, ki niso nujno prednosti (kot je Downov sindrom ali večje kognitivne in fizične omejitve ali nezmožnosti). Agarjev (2004) odgovor bi tukaj bil, da s tem načeloma ni nič narobe, dokler se namensko, torej z gensko manipulacijo, ne bi namenili ustvariti takšnega otroka.

5.8 Kritike liberalne evgenike

5.8.1 Konservativna kritika krepitve – Fukuyama

Fukuyama (2003: 150) človeško naravo vidi kot »skupek vedenj in značilnosti, ki so značilne za človeško vrsto, in izhaja iz genskih, ne pa okoljskih dejavnikov«. Skrbi ga, da bodo krepitvene tehnologije ljudem odvzele človeško naravo. Le-ta ima podmnožico značilnosti, na kateri jo lažje opredelimo.

Ena izmed njih je človekovo dostojanstvo, ki je navedeno kot bistvo prepovedi kloniranja v uredbi Evropskega sveta: »Inštrumentalizacija človeških bitij z namenskim ustvarjanjem gensko identičnih ljudi je v nasprotju s človekovim dostojanstvom in tako predstavlja zlorabo medicine in biologije« (prav tam, str. 169). Z idejo človekovega dostojanstva se povezuje ideja o spoštovanju oziroma prepoznanju človekovega dostojanstva ter zahteva po enakosti. Minimalno stopnjo spoštovanja Fukuyama imenuje »faktor X«. Kant je podal najbolj znano filozofsko osnovo za človeško dostojanstvo: faktor X temelji na človeški sposobnosti za sprejemanje moralnih odločitev. Ljudje imajo dostojanstvo, ker imajo svobodno voljo, iz obstoja volje pa je Kant tudi izpeljal svoj kategorični imperativ, da ljudi nikoli ne smemo obravnavati kot sredstvo, vedno le kot cilj. Fukuyama sicer trdi, da Kant sam ne ponudi nobenega dokaza, da svobodna volja obstaja; naj bi bila predvsem nujen postulat iz predvsem praktičnih razlogov o naravi moralnosti (prav tam, str. 173).

Drugo je človekovo bistvo, za katerega Fukuyama pravi, da je zadnje stoletje in pol tarča neizprosni napadov moderne znanosti. Aristotel je še verjel, da je za vrsto značilno vedenje nekaj nespremenljivega, po Darwinu pa se to vedenje spreminja glede na odziv delovanja okolja na organizem. To pomeni, da je za vrsto neko vedenje tipično le v določenem evlucijskem obdobju. Fukuyama pravi, da darvinizem ne pozna »kozmične teologije«, zato je esenca vrste tukaj le naključen stranski produkt slepega evlucijskega procesa. Človekova narava izgubi poseben moralni ali vrednotni vidik, saj je zgodovinsko naključna. Kakšne posledice prinaša opustitev »faktorja X« oziroma človeškega bistva na univerzalno človeško enakost? Ker osnovne esence ni oziroma je spremenljiva in tako izpostavljena človeški manipulaciji, bi se prav lahko zgodilo, da bomo ustvarili novo raso sužnjev in gospodarjev. S tem bi ogrozili napredek današnjih družb in prizadevanja za enakost, svobodo in moralnost. Fukuyamo skrbi nastanek superazredov, kjer bi se »velike genske variacije med posamezniki zožile in kopičile

znotraj izrazitih družbenih skupin« (prav tam, str. 178). Fukuyama je zagovornik genske loterije, ker je po njegovem egalitaristična. Umetno ustvarjen »genski nadrazred« predstavlja grožnjo univerzalnemu človeškemu dostojanstvu, otroci pa bodo svoje lastnosti namesto »sreči« dolgovali izbiri svojih staršev in bodo zato čutili, delovali in ravnali drugače kakor tisti, ki niso podvrženi človeški krepitvi. Tukaj pa Fukuyama vidi nastanek nove državne evgenike, saj je prepričan, da bo le država lahko poskrbela za ohranjanje človekovega dostojanstva, pa čeprav na račun ponovne »vzreje človeških bitij« (prav tam, str. 181).

Agar (2004: 91) dopušča Fukuyamino trditev, da so nekatera dejstva o tem, kakšna so tipično človeška bitja, pravzaprav moralna dejstva v preobleki. Vseeno pa Fukuyama ne razloži dovolj natančno, katera dejstva o ljudeh so moralna dejstva. Če sprejmemo, da človeško naravo sestavlja veliko različnih in včasih si nasprotujočih nagnjenj (npr. človeško naravo sestavljajo tudi človeške karakteristike, ki nimajo ravno moralno privlačnih implikacij), potem mora biti za nas legitimno, da uporabimo svojo moralno intuicijo, da ocenimo dano izbiro. Njegov prednostni opis človeške narave mora vsaj zadovoljivo ustrezati moralni intuiciji. Že na tem primeru Fukuyamin poskus, da bi človeško naravo postavil v pozitiven moralni kontekst, pade na testu. Fukuyama (2003, citirano po Agar, 2004) pravi, da človeško naravo sestavljajo tipične karakteristike, ki si jih delijo vsa človeška bitja kot nujni pogoj, in da je človeška narava zbir obnašanj in značilnosti, tipičnih za človeka kot vrsto, ki izhajajo prej iz genov kakor iz okoljskih faktorjev.

Geni naj bi omejevali stopnjo, do katere je možna razlika (v višini, inteligenci) med človeškimi bitji. Temu pogledu se po E. O. Wilsonu reče »genetic leash« (prav tam, str. 92). Gre za mehkejšo verzijo genskega determinizma, po katerem geni ne določajo genskih značilnosti, določajo pa meje, do katerih se lahko te lastnosti razlikujejo (npr. atleti lahko pri teku dosežajo izjemne rekorde, ki jih noben povprečen človek ne doseže, vendar nikoli ne bodo mogli teči tako hitro kot gepardi). To moralno ločuje razlike v človeških genih od okoljskih razlik. Genske spremembe bi nam lahko odvzele človečnost, česar okoljske nikoli ne bi mogle. Genski inženiring bi lahko pokvaril človeško naravo, če bi šel preko maksimuma genetsko določenih meja. Agar (prav tam) je do tega pristopa skeptičen, saj ni nujno, da človek tudi s spremenjenim okoljskim izhodiščem ne bi dosegel teh meja. Obstaja možnost, da bo z razvojem umetne maternice (na čemer genetiki že delajo) in dodajanjem ustreznih nutrientov nekoč prav to drugačno okolje lahko proizvedlo človeka, ki bo tekel kakor gepard. Tako nam sploh ne bi bilo

treba posegati v človekov genski sestav, pa bi vseeno po Fukuyami (2003) človeku odvzeli človečnost.

5.8.2 Kritike zagovornikov pravic invalidov

Druge kritike liberalne evgenike so vezane na problematiko invalidnosti. Skrbijo jih predvsem negativne posledice liberalne evgenike na obstoječe ljudi s hibami in invalidnostjo s spodbujanjem predsodkov, saj je naklonjena heterogenosti izbir posameznikov in ji manjka nadzora nad odločitvami (Goering, 2014).

5.8.3 »Ekspresivistični argument«

Zagovorniki tega pravijo, da predimplantacijsko testiranje skupaj s selektivnim splavljanjem zarodkov prinaša negativno sporočilo za invalide, in sicer da je bolje ne obstajati, kakor pa imeti kakšno hibo (predvsem za tiste, ki s takimi hibami – za katere poteka testiranje pred rojstvom, kot npr. za Downov sindrom – normalno živijo). Takšne diagnostike prinašajo negativno sporočilo, in sicer gre za obliko diskriminacije (prav tam).

Ekspresivistični argument je odvisen od odnosa med invalidnostjo in samoidentiteto, ki invalidnost vidi kot del identitete prizadetega človeka na način, drugačen od npr. gripe (Edwards, 2004: 1). Ti hendikepi naj bi bili del konstrukta identitete posameznika. Po navadi so zagovorniki tega argumenta tisti, ki so zagrizeni zagovorniki splava. Omenjajo distinkcijo med »katerim koli/določenim«, in sicer da je razlika, če ženska noče imeti otrok (nobnih otrok) ali pa želi biti mati in zavrne določen plod (zaradi določene hibe, temelječe na predrojstvenem testiranju). Zagovorniki tega pristopa verjamejo, da je hiba, nezmožnost, invalidnost del identitete posameznika in je njen nujni sestavni del.

To trditev o identiteti njeni kritiki redko jemljejo resno. John Harris (2000, citirano po Goering, 2014) tako ne verjame, da bi poskusi odstranitve neke disfunkcije ali nezmožnosti kazali na sovražnost do invalidov kot skupine, prav tako kot neko zdravljenje bolezni ne diskriminira bolnih kot skupine. Teoretiki, kot sta Savulescu (2001, citirano po prav tam) in Glover (2006, citirano po prav tam), poudarjajo, da čeprav obsojajo neko nezmožnost/invalidnost, ne pomeni, da ne spoštujejo osebe s to hibo. Poslati je potrebno jasno sporočilo, da nimajo slabih nagnjenj do nezmožnosti/invalidnosti. Kot liberalni evgeniki poudarjajo, da jih zanima le čim večja

uspešnost prihodnjih otrok in da jih ne motivirajo grozljivi projekti odstranjevanja invalidov ali ljudi s hibami. To, da je zaradi določene hibe življenje posameznika manj dobro/uspešno, po njihovem ne nakazuje na »grda nagnjenja«, kajti v sebi ta ideja naj ne bi nosila predpostavk, da je vredna manj oziroma da si zasluži manj spoštovanja (prav tam). To razlikovanje osebe z invalidnostjo, ki verjamejo, da je le-ta del njihove osebnosti, težko sprejmejo. Čeprav bi lahko konceptualno ločili med predrojstvenim testiranjem in nespoštljivimi ali diskriminatornimi sporočili o teh ljudeh, to ne pomeni, da niso globoko prepletena s temi praksami, pravi Holm (2007, citirano po prav tam). Ekspresivistični argument vseeno osvetljuje grožnjo, ki jo predrojstveno testiranje predstavlja za ljudi s hibami.

Liberalna evgenika naj bi promovirala dobrobit, a žrtvovanje dobrobiti posameznikov, čeprav zavoljo družbenih ciljev, kot je raznolikost, lahko vodi v teritorij stare evgenike. Sparrow (prav tam) se sprašuje o domnevi liberalne evgenike, da starši morajo imeti najboljšega otroka od vseh možnih. Če smo moralno zavezani, da imamo najboljšega otroka, in če zarodki, ki smo jih sposobni »proizvesti«, niso najboljši glede na druge, morda obstaja prisila, da bi morali sprejeti zarodek donerja ali klon zarodka, ki je najboljši. Sparrow kritiko usmeri v to, kar smo moralno zavezani storiti pod načelom prokreativne koristi, in sicer v nenavadne posledice maksimiziranja značilnosti principa. Kajti čeprav Savulescu (2001, citirano po prav tam) in Harris (2000, citirano po prav tam) kot zagovornika načela prokreativne koristi zanikata zahtevo po tem, da vlada prisili posameznike v genske postopke zavoljo krepitve lastnosti, bodo vladajoči morda prisiljeni izvrševati strategije, ki niso nujno prisilne, ampak imajo vlogo motiviranja in usmerjanja na področju zdravstvene kampanje. To pa bi pomenilo kontrolo, ki bi jo sponzorirala država, čeprav skozi neprisilni pritisk, in tako bi spet zašli na pota stare evgenike.

5.8.4 Posploševanje lastnosti »najboljšega otroka«

Vprašanje posploševanja »najboljšega otroka« zadeva možno obvezo po jasnem rangiranju seznama lastnosti takšnega otroka. Lastnosti ne morejo biti splošne, temveč je treba znati rangirati zbirę takšnih lastnosti v relaciji z njihovo zmožnostjo, da doprinesejo k najboljšemu možnemu življenju. Informacije, ki jih dobimo iz predrojstvenih testov ali predimplantacijskih diagnoz, bi lahko preveč ozko usmerile starše k določenim izbiram, vendar bi bile podcenjevalne za identifikacijo »najboljšega možnega otroka« (prav tam). Težko je racionalno predvideti, kako izbrati samo enega »najboljšega možnega otroka«. Niso namreč jasni

standardi, po katerih bi opredeljevali nabor enako dobrih možnosti (za enako dobre otroke). Po Parkerju (2007, citirano po Goering, 2014) imajo starši tako morda obvezo, da precenijo, ali bo imel bodoči otrok najboljši možni nabor možnosti za najboljše možno življenje, vendar od njih ne zahteva, da je to »najboljši možni otrok«.

5.8.5 »Seštevanje učinkov izbir posameznikov - negativni družbeni vplivi«

Če so posamezniki polni predsodkov ali pa napačno informirani, se pojavi težaven učinek seštevanja posameznikovih izbir. Ti teoretiki poudarjajo globoko zakoreninjenost družbenih nepravil, ki so po navadi vir informacij posameznikom glede svobodnih izbir. Rasa je danes opredeljena kot moralno nevtralna značilnost, vendar je to le prikrit poskus razlikovanja zdajšnje evgenike od njenih zgodovinskih praks, saj običajno ni obravnavana kot nevtralna. Primer lahko preslikamo tudi na invalide in tiste z drugimi hibami, zato ni težko razumeti, da se zdijo razne genetske prakse nevarne. Liberalni evgeniki podcenjujejo obstoječe ljudi z nezmožnostmi, ko promovirajo »dobro rojstvo« in med obstojem telesnih hib/prizadetostjo in razpoložljivostjo enakosti možnosti postavljajo vprašljive povezave in negativno ocenjujejo njihovo kakovost življenja. S tem pa podcenjujejo tudi vrednost človeške različnosti, ki vključuje nestandardne načine človeškega delovanja, pod kar šteje tudi invalidnost (prav tam).

Sparrow (2005, citirano po prav tam) omenja naslednjo dilemo liberalnih evgenikov: če so starši tisti, ki bodo izbrali prihodnjo blaginjo svojih otrok, bodo izbirali na način, ki ga nekateri liberalni zagovorniki vidijo kot protinagonske (kakor v primeru gluhih otrok), ali pa njihove izbire lahko skozi pritisk trga in socialne norme vodijo v »tiranijo večine«. Če pa starši tega manevrskega prostora nimajo, potem bomo svoje odločitve predali v roke države, kar lahko liberalno evgeniko popelje na pot stare, prisilne evgenike. Po Sandelu (2007, citirano po prav tam) obstaja problem »drvenja v oblast« (angl. »drive to mastery«), ko verjamemo, da lahko vse nadziramo in tako zanemarimo človeške moči in dosežke; če bomo zanemarili hvaležnost za človeške talente in prek krepitev tehnologij ustvarili natančna pričakovanja, kakšni bodo naši otroci, lahko izgubimo pomembne človeške dobrine, kot so ponižnost, razumska odgovornost in solidarnost. Če bo otroka starš ustvaril na določen način, bo njegov vložek povečal tudi njegove zahteve. Po Kassu (2003, citirano po prav tam) pa bodo starševski upi v tem primeru postali starševska pričakovanja.

Jurgen Habermas (2003, citirano po prav tam) zagovarja tezo, da konstruiranje otrok na način, ki sega preko zdravljenja bolezni, lahko uniči njihovo sposobnost samodefinicije, občutek odgovornosti do sebe (na način ustvarjanja lastne identitete) in njihovo svobodo. Bolj kot sam genski inženiring so problematični način in domet njegove uporabe ter pristop, s katerim so postopki izpeljani. Ali bo imel otrok možnost, da se z izbranimi lastnostmi strinja? Pomembno je spoštovati potrebo po možnem konsenzu bodočih oseb bolj kakor potrebo po spreminjanju zgolj zaradi starševskih izbir. Po drugi strani pa kritiki Habermasa (prav tam) dodajajo, da nesprejemanje krepitve bodočega otroka prav tako pomeni starševsko odločitev, za katero izgleda, da bodo potrebovali konsenz (otroka), in zagotovo ne želimo vztrajati, da lahko prihodnje generacije spoštujemo, le če jih sploh ne ustvarimo.

6 MEDGENERACIJSKA PRAVIČNOST

Pri vprašanih tehnologij krepitve človeka vsekakor ne moremo mimo vpliva, ki ga bodo te tehnologije imele na prihodnje generacije. Kljub tehnološkemu napredku ostajamo močno odvisni od svojega okolja in tudi od naravnih virov. Po Gosseriesu (2008: 2) tudi filozofske teorije o pravičnosti nimajo kaj dosti povedati o obetih v prizadevanjih, da bi se spopadle z normativnimi problemi glede okolja in izčrpavanja virov. Poleg tega se v političnih in znanstvenih debatah nenehno odpirajo novi koncepti, kot so »trajnostni razvoj«, »ekološki dolg« in »ekološka stopinja«, ki vabijo k reviziji narave normativnih problemov, ki so na kocki. Medgeneracijska pravičnost je ključna sestavina koncepta trajnostnega razvoja, saj je njegova najbolj popularna definicija, da gre za razvoj, kjer se srečajo potrebe sedanjosti brez ogrožanja sposobnosti prihodnjih generacij, da se bodo soočile s svojimi lastnimi potrebami (prav tam). Diskusije o trajnostnem razvoju posvečajo premalo pozornosti temeljiti preiskavi, kaj medgeneracijska pravičnost sploh pomeni, saj je izjemnega pomena pri proučevanju okoljske problematike. Glede medgeneracijske problematike je nujno med seboj primerjati tudi ostale, enako pomembne zadeve, kot je npr. menedžment javnega dolga.

Zelo na kratko bom orisala različne filozofske teorije, ki se ukvarjajo s kapitalom, ki ga predajamo bodočim generacijam. Zaključki bazirajo na dveh konceptih – prihrankov in izgub. Prihranki nastanejo, ko ena generacija preda naslednji kapital, ki je večji od tistega, ki ga je podedovala (od prejšnje generacije). Izgube pa so vezane na prenos kapitala, ki je manjši od tega, ki ga je obstoječa generacija podedovala. Gosseries (prav tam, str. 4) poudarja, da je njegova formulacija morda videti preveč poenostavljena in kvantitativna, vendar osvetljuje,

kako se različne teorije pravičnosti razlikujejo druga od druge v smislu racionalnosti in svojih praktičnih implikacij.

6.1 Indirektna recipročnost

Indirektna recipročna teorija predlaga, da so ljudje obvezani vrniti drugim, kar so sami dobili od njih. V svoji izvorni različici (angl. »descending reciprocity«, op. a.) (prav tam) se razbije v dve maksimi. Prva, »upravičevalna maksima« pomeni, da trenutna generacija naslednji nekaj dolguje, ker je nekaj prejela od prejšnje generacije. Druga, »substantivna maksima« pa pravi, da mora zdajšnja generacija prenesti naslednji kapital, ki je vsaj ekvivalenten tistemu, ki ga je prejela od prejšnje generacije.

V primeru direktne recipročnosti je izvorni pokrovitelj tisti, ki dobi nazaj, kar je vložil, pri indirektni recipročnosti pa korist pobere nekdo tretji (v tem primeru naslednja generacija).

Ovira, ki se nam pojavi pri tem pogledu, je vezana na upravičevalno maksimo, ki predpostavlja idejo enake obveze, kot jo imamo do prihodnje generacije, tudi do prejšnje generacije, to je do umrlih. Ker vsi ne pristajajo na domnevo, da mrtvi eksistirajo na način, ki bi bil moralno relevanten, je pa ta pogled nujen, da ima indirektna recipročnost smisel, naletimo na metafizično oviro tega pristopa.

Upravičevalna maksima prav tako pade pri upravičevanju medgeneracijskih obvez do prve generacije, le ta od predhodnikov ni mogla dobiti ničesar. Ideja recipročnosti tako ni sposobna reflektirati intuicij pravičnosti ne na splošno niti v smislu medgeneracijskega konteksta.

6.2 Vzajemna korist

Ideja vzajemne koristi temelji na razumnem agentu, ki bo služil svojemu najvišjemu interesu, če bo sodeloval v vzajemnem podvigu in se podvrgel določenim družbenim pravilom. V praksi pomeni dobiček, ki izhaja iz sodelovanja med (poštenimi) posamezniki, pravila pravičnosti pa postavi razum. Vsak, ki sodeluje v tem podvigu, deli iste neto koristi sodelovanja.

V medgeneracijskem kontekstu naletimo na težavo medgeneracijskega prekrivanja; če namreč generacije niso sodobnice, lahko to ogrozi možnost skupnih (vzajemnih) koristi. Če so koristi realne, a ugodne le za določene generacije, potem teorija vzajemne koristi ne more upravičiti

vsem generacijam skupnega pravila pravičnosti, ker ni garancije, da bi te pogoje za sodelovanje upoštevala vsaka izmed njih.

6.3 Utilitarizem

Kot sem omenila že v poglavju o človekovih pravicah, se ta teorija ukvarja z dobrobitjo in tehtanjem koristi za posameznike in družbo, to dobro pa mora biti nepristransko do vseh članov družbe. Utilitarizem verjame, da poštena organizacija družbe maksimira zbir dobrobiti njenih članov. Bolj kot porazdelitev koristi jih zanima količina, iz katere bo družba kot celota imela koristi. Ključno vlogo v medgeneracijskem kontekstu igra domneva, da bi odpoved konzumacije dela našega kapitala danes lahko omogočila večjo potrošnjo tega kapitala v bolj ali manj oddaljenem času (prav tam). Tej teoriji se reče »plodna investicija« (angl. »productive investment« (prav tam)). Prve generacije v zgodovini morajo tako »zategniti pasove« in investirati za dobrobit naslednjih generacij, kar pomeni oblikovanje nekakšnega medgeneracijskega altruizma. Altruizem se pojavlja delno zaradi medgeneracijskega odnosa starši – otrok, ki neizogibno prinaša določeno stopnjo altruizma. Težava utilitarizma je, da nas utegne prisiljevati v nenehno žrtvovanje za naslednjo generacijo, kar bi sčasoma prineslo vse prej kot blaginjo, ker bi vsaka generacija le varčevala brez uvida v to, koliko generacij še sledi.

6.4 Lockovski pogoj

Libertarizem gradi na definiciji in strogi zaščiti samolastništva in zaščiti človekove fizične integritete pred vmešavanjem drugih in države. V vezi z medgeneracijskimi odnosi se tri verzije, ki se jih da aplicirati, glasijo:

- »Vsaka generacija naj pusti naslednji vsaj toliko, kolikor si je prva (predzgodovinska) generacija prvotno prilastila zase« (prav tam)
- »Vsaka generacija mora pustiti naslednji vsaj toliko, kolikor bi si naslednja generacija lahko prilastila v odsotnosti katerekoli prejšnje generacije, ali kaj bi prihajajoča generacija v drugačnem primeru podedovala, če nobena prejšnja generacija s svojimi dejanji ne bi doprinesla k neto izboljšanju ali poslabšanju (prav tam).
- »Vsaka generacija mora zapustiti naslednji vsaj toliko, kolikor bi si naslednja generacija lahko prilastila, če sedanja generacija s svojim delovanjem ne bi prispevala k neto izboljšanju ali poslabšanju tistega, kar bi sledeča generacija drugače podedovala«

(Gosseries, 2008). Posebnost Lockovskega pogoja je vedenje, do kakšnega obsega moja eksistenca nekoga drugega prikrajša za nekaj, od česar bi drugače imel korist.

6.5 Rawlsov egalitarizem

Rawls se zaveda problemov utilitaristov v medgeneracijskem kontekstu. Da bi se izognil njihovim napaki, predlaga dvodelni model, v katerem so med fazo kopičenja principi enaki kot pri utilitaristih, vendar ima ta faza omejeno trajanje, sledi pa ji stabilno stanje. Takoj ko se namreč ekonomska blaginja nakopiči vsaj za zagotavljanje minimalne stabilnosti pravičnih institucij, temu sledi stabilno stanje, kopičenje pa se neha, kar je nujno.

Zgornje teorije poenostavljeno predstavijo, kako lahko prihodnjim generacijam »dostavimo« košaro z dobrinami v skladu z idejo enakosti. Zanimalo nas je, ali se premislek o pravičnosti nanaša na prihodnje generacije. Sedanja generacija je tista, ki ima povezovalne dolžnosti tako do prihodnjikov kot v neki obliki tudi do zanamcev. Pod določenimi pogoji, če se zanašamo na principe distribucijske pravičnosti, bodo morda sedanje generacije obvezane, da ne zasledujejo politik, ki uveljavljajo nepravično distribucijo stroškov in koristi. To seveda lahko in moramo navezati tudi na uporabo biotehnologije in drugih konvergentnih tehnologij.

7 POSKUSI REGULACIJE TEHNOLOGIJ IN NJIHOVA TVEGANJA

Konvergentne tehnologije, vključujoč postopke nove evgenike, predvsem kar se tiče tehnologij človeške krepitve, predstavljajo tako za človeštvo kot za njegovo okolico, torej okolje, v katerem živi, tako pozitivne učinke kot tudi nezaželena tveganja in nevarnosti. Regulacije se na tem področju ukvarjajo predvsem z vprašanji, kako ta tveganja preprečiti ali omejiti. Kot pravi Pustovrh (2008: 77), morda »znaten del človeške ustvarjalnosti in tehnološkega ter družbenega razvoja izvira ravno iz prizadevanj po obvladovanju tveganj«. V zvezi s tveganji predstavljam tri načela, ki predstavljajo poskuse oblikovanja vodil bodočih političnih in družbenih ukrepov na področju regulacije tehnologij, in sicer previdnostno načelo, proakcijsko načelo in načelo reverzibilnosti.

7.1 Previdnostno načelo

Previdnostno načelo je institucionalno priznано in mednarodno razširjeno. Izvira iz nemške družbeno-pravne tradicije, kjer je predstavljalo orodje za izboljševanje družbe in naravnega okolja (prav tam). Kasneje se je uveljavilo kot vodilo za politične in regulativne ukrepe, večinoma v evropskih državah in v okviru Evropske unije, medtem ko v ZDA ni naletelo na pozitivne odzive. Načelo svetuje, da se izognemo dejanjem, s katerimi bi prišli do škodljivih posledic, dokler ni znanstveno potrjena njihova varnost. Pustovrh (prav tam, str. 79) razloži, da se raba načela v zadnjem času seli tudi na odločanje v zvezi z regulacijo konvergentnih tehnologij, predvsem ker tehnološki razvoj čedalje bolj posega tako v človeka kot v družbo, kar s seboj nosi potencialna tveganja. Razkorak med zmožnostjo predvidevanja človeške tehnološke zmogljivosti in njeno močjo delovanja ima etičen pomen za družbo in posameznika. Hans Jonas tako postavlja moralni imperativ, po katerem »človeštvo v stavi za tehnološki napredek ne sme zastaviti lastnega obstoja in preživetja (prav tam). Konvergentne tehnologije, predvsem na področju genskega inženiringa z možnostjo prenosa negativnih genskih sprememb na prihodnje generacije, prinašajo možnosti negativnih izidov.

Trije mednarodni dokumenti vsebujejo formulacijo previdnostnega načela, in sicer deklaracija iz Ria (1992), izjava konference Wingspread (1998) in komunikacija Evropske komisije (2000) (prav tam). Vse tri omenjajo grožnjo ali škodo človeku, okolju ali živalim in rastlinam ter se zavzemajo za stroškovno in varnostno učinkovite ukrepe za preprečevanje le-te.

Pustovrh (prav tam) omenja delitev previdnostnega načela na tri formulacije po Maxu Moru (2005, citirano po prav tam, str. 82), kar pomeni, da načelo ni enotno. Najprej razlikuje med šibko in močno formulacijo. Šibka se nanaša na škode, ki so resne in nepopravljive, močna pa zahteva previdnostne ukrepe, kadar morebitna škoda ni resna ali ireverzibilna. Drugo razlikovanje se nanaša na klavzulo o stroškovni učinkovitosti, o kateri govori formulacija iz Ria (»kjer obstajajo grožnje resne ali nepopravljive škode, pomanjkanje popolne znanstvene gotovosti ne bo uporabljeno kot razlog za odlaganje stroškovno učinkovitih ukrepov za preprečevanje degradacije okolja« (prav tam, str. 79)). Tretje razlikovanje pa govori o stopnji prelaganja bremena dokazovanja, ki je »odvisna od nivoja vedenja o vzročnem razmerju med morebitno grožnjo in zdravjem človeka ali okolja« (prav tam, str. 82). Močna verzija tako prepoveduje razvoj, dokler nek izdelek ali dejavnost nista dokazano varna, in zahteva proaktivno intervencijo z zaščitnimi ukrepi ter možnost moratorija na tehnološki razvoj. S tem

je povezano pripisovanje pozitivne ali nevtralne vrednosti, da se ohranja obstoječe stanje, saj ljudje neposredne stroške in poslabšanje trenutnega stanja vidijo kot pomembnejše od izgube potencialnih koristi zaradi vztrajanja v trenutnem stanju. Bryan Caplan (2007, citirano po prav tam, str. 83) je v zvezi s tem prepričan, da napredek, ki smo ga na ta način zamudili, predstavlja prav takšen strošek kot izgube, ki bi nastale, če bi spremembe dovolili.

Ta pogled se povezuje s prepričanjem glede t. i. dobrohotne narave, da samo človek ogroža zdravje in varnost svoje vrste in okolja, medtem ko je narava človeku naklonjena. Previdnostno načelo ima s tem pogledom dosti skupnega, izhaja pa predvsem iz nedavnih eksistenčnih tveganj, kot sta npr. izdelava in uporaba jedrskega orožja, pa tudi grožnje, povezane z jedrskim uničenjem planeta. Prav tako se ta pogled navezuje na strahove in potencialne grožnje genskega inženiringa, predvsem v povezavi z nastankom človeških klonov, kiborgov, človeške krepitve, ki bo presegala meje človekovega razuma, pa tudi z gensko spremenjeno hrano in nastankom gensko spremenjenih organizmov, ki bodo vplivali na biodiverzitetu. Pustovrh (prav tam) v zvezi s tem omenja, da ljudje pozabljamo na eksistenčna tveganja, ki nam jih vsake toliko časa »servira« narava – od izbruhov vulkanov, udarov kometov in možnosti ekstremnih podnebnih sprememb. Na naravna tveganja bi lahko imel razvoj tehnologije in znanosti pozitiven vpliv, saj bi morda iznašli načine, kako ta tveganja preprečiti.

Pomanjkljivost previdnostnega načela je po Moru (2005, citirano po Pustovrh, 2008: 85) predajanje najbolj črnim scenarijem in zanemarjanje koristi, ki bi jih lahko imela znanost in tehnologija, obenem pa podeljevanje prevelikega pomena naravi, celo postavljanje pred človeštvo. Previdnostno načelo ima veliko moč predvsem v povezavi z uvajanjem gensko spremenjene hrane in tudi zdravil, kjer so ljudje sicer zaščiteni pred neustreznimi zdravili, obenem pa se zavira možnost potencialnih terapij za hude bolnike.

7.2 Previdnostno načelo v zvezi s tehnologijami krepitve

Biotehnologija bo spremenila naravo veliko bolj, kakor so jo spreminjali znanstveniki v preteklosti. Previdnostno načelo je postalo močno moralno orožje proti tehnološkim inovacijam. Agar (2004) v zvezi s tem omenja dve oviri na poti uvajanja novih tehnologij.

Prva ovira prihaja iz ideje, da mora biti proces uporabe novih tehnologij odprt, podprt z informacijami in demokratičen. Javna razprava oziroma javno mnenje je tisto, ki odloča, če

lahko določene tehnologije izberemo ali ne. To se sklada tudi z Agarjevo (prav tam, str. 160) trditvijo, da morajo biti tehnologije v zvezi s spreminjanjem človeka moralno transparentne. Javnosti ni treba osveščati o vsakem znanstvenem detajlu neke nove tehnologije, vendar morajo zagovorniki genskega spreminjanja (npr. gensko spremenjene hrane) ponuditi zadostne moralno transparentne dokaze, zakaj bi takšno tehnologijo bilo smiselno uporabiti. Prav tako pa so nasprotniki uporabe teh tehnologij moralno zavezani, da podane opise temeljito pretehtajo. Agarja skrbi, da je ta vzajemnost obvez nedemokratična, saj tisti, ki nasprotujejo npr. kloniranju, ker jih skrbi proizvodnja robotov brez možganov, ne bodo želeli o terapevtskem kloniranju niti slišati, kaj šele tehtno razmisliti. Demokratizacija procesa ocenitve novih tehnologij bo po njegovem prehitro zvođenela v teorijo gnusa, o kateri govori Kass (prav tam)¹⁹. Zagotovo bi javnost uporabila možnost veta glede uporabe novih tehnologij, o katerih ne želijo niti slišati.

Druga, očitnejša ovira pa naj bi bila zahteva principa, da poda dokaz o tem, da nova tehnologija ne predstavlja nobene škode. Nasprotniki tehnologije v tem primeru ne rabijo nobenega dokaza. Postavijo samo možen scenarij, kaj bi lahko šlo pri določeni uporabi narobe, zagovorniki pa morajo v vsakem scenariju dokazati, da nova tehnologija določene škode ne bo povzročila. Pravilo tako zahteva zagotovilo, da ne bo prišlo do nobene nepredstavljive katastrofe. Zagovorniki krepitvenih tehnologij bi morali tako znati ovreči vsak, še tako nesmiseln scenarij. Agar vidi v previdnostnem načelu nerealne in previsoke standarde. Namesto da se ukvarjajo s preprečevanjem vsakega možnega scenarija, morajo ponuditi koristi, ki jih krepitvene tehnologije prinašajo človeštvu.

Ziegler (Pustovrh, 2008) med drugim pri previdnostnem načelu vidi v zakasnitvi konvergentnih tehnologij visoko ceno, ki bi jo človeštvo plačalo, ko ne bi preprečilo bolezni, smrti, bolečin in trpljenja. Regulacije namreč vplivajo tudi na investicije v raziskave, zaradi katerih lahko pride

¹⁹ Kass trdi, da se nam misel o kloniranju človeških bitij gnusi, saj čutimo in intuitivno vemo (takoj in brez argumentacije), da gre za kršitev nečesa, kar nam je drago. Kass je prepričan, da določeni deli morale niso transparentni in da se nam določene prakse gnusijo, brez da bi natančno vedeli vzrok, torej instinktivno. Zaključke o biotehnologiji postavlja onkraj razuma, s čimer po Agarju nasprotuje racionalnemu upravičevanju moralnih sklepov. Agar pravi, da nas napeljuje k temu, da glede umora ali posilstva svojega gnusa ni treba moralno utemeljiti, če pa bi se znašli v dani situaciji, bi nam instinkt povedal, da je dejanje napačno. Agar trdi, da če ne najdemo moralno zadostnega razloga, da bi neko prakso obsodili, potem tudi svojih »slabih občutkov« glede teh praks ne moremo prevajati v moralne (ob)sodbe (prav tam, str. 58).

tudi do zmanjšanja vloženih zneskov (prav tam, str. 91). Investicije zasebnega kapitala so namreč gonilo razvoja konvergentnih tehnologij.

To nas pripelje tudi do predsodkov, ki spremljajo nove tehnologije. Ravno zaradi zasebnega kapitala in korporacijskih apetitov, ki škodujejo tako okolju kot zdravju ljudi v želji po dobičku, javnost tem tehnologijam ni naklonjena.

7.3 Proakcijsko načelo

Max More je formuliral proakcijsko načelo leta 2004, ker naj bi previdnostno načelo vsebovalo množico slabosti. To načelo med drugim spodbuja svobodo do inoviranja, uporabo jasnega odločevalskega postopka, ki je objektivni in ocenjuje tveganja ter napovedi v skladu z razpoložljivo znanostjo, spodbuja izčrpnost (upoštevanje alternativ, tudi nedejavnost, stroške in tveganja drugih postopkov), upošteva skupine, ki bi bile lahko v postopku prizadete, in napoveduje poenostavljanje metod. Načelo je usmerjeno v svobodo ljudi do tehnološkega inoviranja, saj naj bi bila kritičnega pomena za človeštvo. To načelo naj bi nudilo objektivno, odprto, izčrpano, a vseeno preprosto in znanstveno podprto postopanje glede uporabe novih tehnologij. Ker se načelo osredotoča na nove tehnologije, ki vpeljujejo drugačne pogoje in vplive glede tveganj, naj bi bilo posebej koristno pri tej obravnavi (prav tam, str. 100). Kritiki načelo obsojajo kot preveč enostavno, kar se tiče vzročno-posledičnega vidika, obenem pa naj bi poskušalo postaviti človeka in tehnologijo pred naravo.

7.4 Načelo reverzibilnosti

Načelo reverzibilnosti je tretja alternativa, ki jo je leta 2006 postavil Jamais Cascio (2006, citirano po prav tam). Čeprav je avtor ne vidi kot kompromis med prvima dvema načeloma, vsebuje nekatere argumente obeh strani. Tako morajo biti argumenti znanstveni, vendar priznavati potencial, da tehnologije ne bodo uporabljane samo v korist, obenem je treba razmisliti o izgubljenih koristih in vsebovati izbiro, da tehnologije ne uporabimo. Odgovoren tehnološki razvoj se škodi izogiba, vendar v primeru le-te mora obstajati stikalo za izklop, če bi škodo kasneje identificirali. Reverzibilno načelo naj bi pomagalo obrniti situacijo, če bi se pokazala potreba po tem, vendar ni nujno, da je to mogoče pri vsakem tehnološkem postopku. Koristilo bi, če bi poskušali vnesti reverzibilnost v vse opcije, o katerih se odločamo.

8 ZAKLJUČEK

Stara evgenika je s svojim avtoritativnim vedenjem in zločini, ki jih je podpirala država, nakazala meje, čez katere ne sme nikdar več stopiti nobena tehnologija. Nova evgenika, ki se je od svoje predhodnice distancirala, kolikor se je dalo, poskuša z uvajanjem svoboščin posameznikom in prepovedmi prisilne politike doseči večje odobravanje svojih raziskav in zaupanje v dobre namene tehnologije. Nekateri avtorji (Fukuyama) so zagovorniki uporabe tehnologij le v terapevtske namene, medtem ko drugi (Agar) ne vidijo težav pri uporabi za namene krepitve človeka. Fukuyama med drugim zagovarja vzpostavitev novih institucij, saj stare niso dorasle nalogi. Skrbi ga, da se bodo regulative oblikovale predvsem na osnovi poskusov in napak, katerih dolgoročne učinke pa je težko predvideti. Buchanan in drugi (2000) svarijo pred prevelikim vmešavanjem države v reproduktivne svoboščine posameznikov, saj bi pretesne regulative diskriminacije lahko prej povečale, kakor se jim izognile.

Agar (2004) kot liberalni evgenik ne zanika, da prinašajo nove tehnologije določene rizike in da bodo prve generacije ljudi, ustvarjenih prek krepitvenih tehnologij, obenem tudi eksperimenti. Dogajale se bodo tudi izgube, ki pa ne bodo le obstranski zanemarljiv produkt, temveč bodo prinesle pomembne podatke, da bi se napakam pri naslednjih poskusih izognili. Louise Brown, ki se je prva rodila z uporabo oploditve »in vitro«, je bila v osnovi prav tako eksperiment, v tem primeru uspešen. Agar (prav tam) primerja riziko uporabe krepitvenih tehnologij z drugimi riziki, katerim starši vsakodnevno izpostavljajo svoje otroke (kot sta vožnja po prometni cesti in selitev v nevarno sosesko). S tem želi povedati, da ker nove tehnologije predstavljajo večji riziko kot konvencionalne metode, jih zato še ne smemo prepovedati. Tudi presajanje človeških organov je najprej vodilo do zanesljive smrti tistih, ki so jih prejeli, in kljub temu da so umirali, je moralno sporno predvidevati, »da tako niso imeli česa izgubiti«.

Dilema, ki se v znanosti pojavlja in bo verjetno ostala nerešljiva, je razkorak med utilitaristično idejo o tem, da je treba maksimizirati dobrobit, in Kantovo idejo o tem, da je treba spoštovati dostojanstvo vsakega posameznika. Zadeva primer, v katerem bi neko veliko korist dosegli ali pa preprečili škodo le tako, da bi žrtvovali nedolžnega. Agar (prav tam) opozarja, da v utilitarističnem mišljenju ni toliko problematičen pristop, da bi na korist mnogih žrtvovali enega, temveč da menijo, da bi ta pristop moral biti očiten. Vsi znanstveni dosežki preteklosti

in tudi prihodnosti nosijo s seboj tveganja in zgornje moralne dileme. Od odkritja in testiranja zdravil do presajanja človeških organov, odkritja in uporabe cepiv.

Vendar prepoved uporabe tehnologij ne prinaša ničesar dobrega. Raziskave se zato ne bodo ustavile, poniknile bodo v »podzemlje«, izven vsakršne etične kontrole. Zato je bolje dovoljevati raziskave in razširiti možnosti uporabe tehnologij ter jih nato z regulativami usmerjati, kot pa s prepovedmi doseči ravno nasproten učinek in s tem povzročiti še več trpljenja, neuspešnih poskusov in izgube (tudi človeških) življenj.

Metoda CRISPR je primer nevarnosti, ki se omenja tudi v medijih – postaja poceni in zelo dostopna, zato jo bo potencialno mogoče izvajati v domačih manjših laboratorijih, komponente pa se bo dalo naročiti kar prek interneta. S tem pa prihaja do možnosti zlorab t. i. »evgenike skozi zadnja vrata« (Buchanan in drugi, 2000). Vsi znanstveniki sveta tudi niso zavezani k protokolom, ki ščitijo in prepovedujejo genske postopke, zato nadzora ponekod praktično ni. Bolje je morda vzpostaviti regulative, ki tudi v Evropi in ostalih državah pod okriljem OZN dovoljujejo določene postopke, in jih tako imeti pod nadzorom. Ti poskusi bi tako potekali pod okriljem usposobljenih znanstvenikov, ki imajo določene moralne in etične vrednote ter so se protokolov pripravljani držati v zameno za določeno svobodo pri izvajanju poskusov. Pričakovati, da npr. do kloniranja ali drugih poskusov človeške krepitve zaradi prepovedi ne bo prišlo, je nerealno.

Tudi Pustovrh (2008: 27) meni, da razne nacionalne komisije, sestavljene iz znanstvenikov, teologov, zgodovinarjev in bioetikov, v času konvergentnih tehnologij najverjetneje ne zadostujejo več za regulativo na področju biotehnologije. Evropska načela bi morala oblikovati t. i. družbena »vlečna sila«, kar so človeške potrebe v povezavi z regulacijami in ne tehnološki »push« pritisk tehnologij. Pomembno je, da namesto tajnih sporazumov odpremo javni dialog, ki mora nujno imeti prednost pred intelektualno lastnino in si prizadevati za človekovo solidarnost in spodbujanje alternativnih načinov življenja.

Razmišljanje o novih tehnologijah in tehtanje njihovih škod in koristi je izjemno pomembno tudi z vidika zaščite pravic in pravičnega razporejanja dobrin za prihodnje generacije. Kakšna bo naša genska zapuščina, je odvisno od tega, kaj jim bomo prihranili. Poleg prihranka pa je odvisna tudi od kontrole, s katero bomo konvergentne tehnologije uspeli obdržati pod nadzorom. Vsekakor je optimizem, predvsem na področju biotehnologije in krepitvenih

tehnologij na mestu. Treba je zaupati, da bo tisto racionalno v človeku kljub razhajanju različnih filozofskih pogledov in politično-ekonomskih motivov ostalo pomembno vodilo, ki ne bo dovolilo genskega onesnaženja planeta, trpljenja klonov, izdelanih v sebične namene, ali povzročalo namerne škode bodočim potomcem zaradi prevelikega poudarjanja individualnih izbir.

9 VIRI IN LITERATURA

- Agar, Nicholas. 2004. *Liberal eugenics: In Defence of Human enhancement*. Cornwall: Blackwell Publishing Ltd., <http://bookzz.org/book/1088810/770d42>, 12. 7. 2016
- Allhoff, Fritz. 2008. Germ-Line Genetic Enhancement and Rawlsian Primary Goods. *Journal of Evolution & Technology*, 1(1): 10–26, <http://jetpress.org/v18/allhoff.htm>, 6. 8. 2016
- Allhoff, Fritz, Lin, Patrick, Moor, James, Weckert, John. 2009. *Ethics of human enhancement: 25 questions & answers*, http://ethics.calpoly.edu/nsf_report.pdf, 22. 8. 2016
- Black, Edwin. 2003. *The Horrifying American Roots of Nazi Eugenics*, <http://historynewsnetwork.org/article/1796>, 12. 6. 2016
- Bostrom, Nick in Roache, Rebecca. 2007. *Ethical Issues in Human Enhancement*, https://www.researchgate.net/profile/Rebecca_Roache/publication/256812841_Ethical_issues_in_human_enhancement/links/0deec523c954e40574000000.pdf, 20. 6. 2016
- Bruce, Donald. 2007. *Human enhancement? Ethical Reflections on Emerging Nanobiotechnologies*. Edinburgh: Edinethics Ltd., <http://www3.nd.edu/~cpence/ewt/Bruce2007.pdf>, 23. 8. 2016
- Buchanan, Allen, Brock, Dan, Daniels, Norman in Winkler, Daniel. 2000. *From chance to choice*. Cambridge: Cambridge University Press, <http://bookzz.org/book/2032104/8590d3>, 10. 7. 2016
- Callaway, Ewen. 2016. UK Scientists gain licence to edit genes in human embryos. *Nature*, 530(7588): 18, <http://www.nature.com/news/uk-scientists-gain-licence-to-edit-genes-in-human-embryos-1.19270>, 10. 8. 2016
- Cyranoski, David in Reardon, Sara. 2015. *Chinese scientist genetically modify human embryos*, <http://www.nature.com/news/chinese-scientists-genetically-modify-human-embryos-1.17378>, 11. 8. 2016
- Človekove pravice v zvezi z biomedicino: Ovijska konvencija in dodatni protokoli. 2009. Ljubljana: Ministrstvo za zdravje, http://www.coe.int/t/dg3/healthbioethic/texts_and_documents/ETS164_Slovenian.pdf, 9. 7. 2016
- Dictionary.com, <http://www.dictionary.com/browse/eugenics>, 29. 5. 2016
- Edwards, Steven. D. 2004. Disability, identity and the “expressivist objection”. *Journal of Medical Ethics*, 30(4): 418–420, <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1733889/pdf/v030p00418.pdf>, 31. 8. 2016
- Fukuyama, Francis. 2003. *Konec človeštva: posledice revolucije v biotehnologiji*. Tržič: Učila International.

- Garner, Steve. 2010. *Racisms: An Introduction*. London: SAGE Publications Ltd., https://books.google.si/books?id=oBloFLT4I10C&pg=PA71&lpg=PA71&dq=eugenics.net+is+a&source=bl&ots=lfuu_8-3_A&sig=z7YTI_qVNeSu6muZm2KF8eZU29k&hl=sl&sa=X&ved=0ahUKEwj_n5D1vaPNAhUEShQKHQ4tCKEQ6AEIVDAG#v=onepage&q=eugenics.net%20is%20a&f=false, 13. 6. 2016
- Geary, Dick. 1995. *Hitler in nacizem*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Goering, Sara. 2014. *Eugenics*, <http://plato.stanford.edu/archives/fall2014/entries/eugenics/>, 9. 6. 2016
- Gosseries, Axel. 2008. Theories of intergenerational justice: a synopsis. *Sapiens*, 1(1): 61–71, <http://sapiens.revues.org/165>, 29. 8. 2016.
- Grigg, Russel. 2012. *Hitler's 'master race' children haunted by their past*, <http://creation.com/hitlers-master-race-children-haunted-by-their-past>, 16. 6. 2016
- James, Michael. 2008. *Race*, <http://plato.stanford.edu/archives/spr2016/entries/race/>, 20. 6. 2016
- Juengst, Erick in Moseley, Daniel. 2016. *Human Enhancement*, <http://plato.stanford.edu/archives/spr2016/entries/enhancement/>, 18. 6. 2016
- Klampfer, Friderik. 2010. *Cena življenja-razprave iz bioetike*. Ljubljana: Založba Krtina.
- Kymlicka, Will. 2005. *Sodobna politična filozofija - Uvod*. Ljubljana: Založba Krtina.
- Ledford, Heidi. 2015. Crispr the disruptor. *Nature, International weekly journal of science*, 522(7554): 20–24, <http://www.nature.com/news/crispr-the-disruptor-1.17673>, 11. 8. 2016
- Luthar, O. 2012. *Po robovih spomina: antisemitizem in uničenje prekmurske judovske skupnosti*. Ljubljana: ZRC SAZU, http://ikss.zrc-sazu.si/sites/default/files/porobovih_spomina.pdf, 9. 6. 2016
- Manninen, Bertha Alvarez. 2016. *Cloning*, <http://www.iep.utm.edu/cloning/#SH5a>, 1. 9. 2016
- Hillel, Marc in Henry, Clarissa. 1976. *V imenu rase*. Ljubljana: Založba Borec.
- McGregor, Danae M. 2013. German and American Eugenics in the pre-World War 1 Era. *Answers Research Journal*, 2013(6): 71–77, www.answergenesis.org/contents/379/arj/v6/German_American_eugenics.pdf, 9. 6. 2016
- Eugenics Archive, <http://www.eugenicsarchive.org/html/eugenics/static/themes/9.html>, 11. 6. 2016
- Ford Rojas, John Paul. 2011. *Trevor Phillips attacks 'bonkers' use of Human Rights Act*, <http://www.telegraph.co.uk/news/politics/8949046/Trevor-Phillips-attacks-bonkers-use-of-Human-Rights-Act.html>, 3. 6. 2016

- Mason, Elinor. 2011. Value pluralism, <http://plato.stanford.edu/entries/value-pluralism/>, 30. 7. 2016
- Nickel, James. 2014. *Human Rights*, <http://plato.stanford.edu/archives/win2014/entries/rights-human>, 5. 6. 2016
- Orange, Richard. 2011. *Sperm bank turns down redheads*, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/denmark/8768598/Sperm-bank-turns-down-redheads.html>, 29. 6. 2016
- Personal genetics education project, <http://www.pged.org/what-is-genotype-what-is-phenotype/>, 26. 7. 2016
- Plant, Richard. 1991. *Rožnati trikotnik: nacistična vojna proti homoseksualcem*. Ljubljana: Knjižna zbirka Krt.
- Pustovrh, Toni. 2008. *Konvergenca: Etični, pravni in družbenopolitični vidiki naprednih tehnologij (diplomsko delo)*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, <http://dk.fdv.uni-lj.si/diplomska/pdfs/pustovrh-toni.pdf>, 30. 7. 2016
- Pustovrh, Toni. 2013. *Družbeni vidiki tehnologij krepitve človeka (doktorska disertacija)*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, http://dk.fdv.uni-lj.si/doktorska_dela/pdfs/dr_pustovrh-toni.PDF, 30. 7. 2016
- Race and Membership in American History: The Eugenics Movement*. 2002, https://www.facinghistory.org/sites/default/files/publications/Race_Membership.pdf, 11. 6. 2016
- Rettner, Rachel. 2014. *Future of Fertility Treatment: 7 Ways Baby-Making Could Change*, <http://www.livescience.com/46578-future-fertility-treatments.html>, 29. 6. 2016
- Rettner, Rachel. 2015. *Is It Ethical to Choose a Baby's Sex? Kim & Kanye Fuel Debate*, <http://www.livescience.com/51336-kardashian-west-baby-sex-selection.html>, 29. 6. 2016
- Roberts, M. A. 2015. *The nonidentity problem*, <http://plato.stanford.edu/entries/nonidentity-problem/>, 12. 9. 2016
- Schuurbiers, Daan. 2014. *Nanobio-RAISE – Nanobiotechnology: Responsible Action on Issues in Society and Ethics*, <http://www.nanodiode.eu/publication/nanobio-raise-nanobiotechnology-responsible-action-issues-society-ethics/>, 23. 8. 2016
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*, <http://bos.zrcsazu.si/cgi/neva.exe?name=ssbsj&tch=14&expression=zs%3D68583>, 1. 6. 2016
- Strehovec, Andrej. 2003. Človek med genskim in evgeničnim zapisom. *Bogoslovni vestnik*, 63(1): 29–40, <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-3WQY5NAU>, 12. 6. 2016.

- Splošna deklaracija človekovih pravic, Varuh človekovih pravic*, [http://www.varuh-rs.si/pravni-okvir-in-pristojnosti/mednarodni-pravni-akti-s-podrocja-clovekovih-pravic/](http://www.varuh-rs.si/pravni-okvir-in-pristojnosti/mednarodni-pravni-akti-s-podrocja-clovekovih-pravic/organizacija-zdruzenih-narodov/splosna-deklaracija-clovekovih-pravic/), 7. 6. 2016
- The free dictionary, <http://www.thefreedictionary.com/feeble-minded>, 11. 6. 2016
- Trontelj, Jože. 2007. *Bioetika, raziskovanje na človeku in nevarnost zlorabe*, <http://www.zrss.si/bzid/geni/pdf/trontelj-clanek.pdf>, 10. 8. 2016
- Trueman, Clive N. 2015. *Lebensborn*, <http://www.historylearningsite.co.uk/nazi-germany/lebensborn/>, 16. 6. 2016
- Weaver, Matthew. 2015. *Largest UK sperm bank turns away dyslexic donors*, <https://www.theguardian.com/society/2015/dec/29/largest-uk-sperm-bank-turns-away-dyslexic-donors>, 28. 6. 2016
- Wikipedia, https://sl.wikipedia.org/wiki/Weimarska_republika, 28. 5. 2016a
- Wikipedia, <https://sl.wikipedia.org/wiki/Antisemitizem>, 2. 6. 2016b
- Wikipedia, <https://sl.wikipedia.org/wiki/Sturmabteilung>, 29. 5. 2016c